РУДОЛФ ЩАЙНЕР

Теософия

Въведение в свръхсетивното познание на света и предназначението на човека

GA 9

Рудолф Щайнер
Теософия
Въведение в свръхсетивното познание на света и предназначението на човека

Превод от немски по: Rudolf Steiner, Theosophie. Einführung in übersinnliche Welterkenntnis und Menschenbestimmung. Gesamtausgabe, GA 9, Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1987 (Taschenbuchausgabe).

Работен превод, изготвен и проверен с езикови модели; не е редактиран от човек.
Версия от 1 ноември 2026 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Към новото издание на това съчинение 4

Предговор към шестото издание 5

Увод 7

Същността на човека 12

I. Телесната същност на човека 15

II. Душевната същност на човека 16

III. Духовната същност на човека 17

IV. Тяло, душа и дух 18

Прераждане на духа и съдба 38

Трите свята 58

I. Душевният свят 58

II. Душата в душевния свят след смъртта 69

III. Царството на духовете 79

IV. Духът в царството на духовете след смъртта 85

V. Физическият свят и връзката му с царството на душите и царството на духовете 97

VI. За мисловните форми и човешката аура 105

Пътят на познанието 116

Отделни бележки и допълнения 133

Към новото издание на това съчинение

Преди излизането на деветото издание на това съчинение през 1918 г. го подложих на грижлива преработка. Оттогава броят на съчиненията, насочени срещу изложения в него антропософски светоглед, значително нарасна. През 1918 г. преработката доведе до голям брой разширения и допълнения. Преработката за това ново издание не доведе до нещо подобно. Който иска да обърне внимание на това как на най-различни места в моите съчинения сам съм си правил възможните възражения, за да определя тежестта им и да ги обезсиля, той може по същество да знае какво имам да кажа за насочените срещу него съчинения. Вътрешни причини да допълня съдържанието по същия начин като през 1918 г. обаче този път нямаше, въпреки че оттогава, и то тъкмо през последните четири години, антропософският светоглед в душата ми се разшири в много посоки и ми бе дадено също да го задълбоча. Това разширяване и задълбочаване обаче не ме доведе до разколебаване на написаното в това съчинение, а до възгледа, че с оглед на намереното оттогава изглежда оправдано да не се променя нищо съществено в съдържанието на това основополагащо изложение.

Щутгарт, 24 ноември 1922 г.

Рудолф Щайнер

Предговор към шестото издание

Почти всеки път, когато се налагаше ново издание на тази книга, отново внимателно преработвах нейното изложение. И този път се заех с тази задача. За новата преработка бих казал нещо подобно на онова, което казах за преработката за третото издание. Затова пред съдържанието на книгата поставям „Предговор към третото издание“. – Но този път положих особено старание да доведа много подробности на изложението до още по-голяма яснота, отколкото успях да сторя при предишните издания. Зная, че в тази насока би трябвало да се направи още много, твърде много. Ала при изложенията за духовния свят намирането на точната дума, на съответния израз, които трябва да предадат някой факт, някое преживяване, зависи от пътищата, по които върви душата. По тези пътища, когато „настъпи точният час“, се появява изразът, който напразно търсим, когато искаме да го предизвикаме преднамерено. Мисля, че на някои места в това ново издание, именно по отношение на важни подробности в познаването на духовния свят, ми е било дадено да направя нещо важно. Някои неща едва сега ми изглеждат изложени така, както трябва да бъдат. Мога да кажа, че тази книга е преживяла нещо от онова, което душата ми, борейки се за по-нататъшно познание на духовния свят, е преживяла от първото излизане на книгата преди десет години. Макар устройството на това издание, а за всичко съществено дори и самата му редакция, още напълно да съвпадат с първото, на много места в книгата все пак ще може да се види, че тя е стояла пред мен като нещо живо, на което съм дал от онова, което, както вярвам, съм извоювал за себе си през десет години духовно изследване. Щом книгата трябваше да бъде ново издание на старата, а не да стане

съвсем нова, преустройството, естествено, можеше да остане само в скромни граници. Стремях се особено и към това чрез отделни „Разширения и допълнения“ да се погрижа този или онзи въпрос, който читателят може да си постави на някое място, да намери отговора си в самата книга. В развълнувано време и с развълнувана душа пиша тези изречения, които трябва да бъдат отпечатани в началото на шестото издание на книгата. Отпечатването му беше завършено до страница 189 (1), когато над Европа връхлетя съдбоносното събитие, което човечеството сега преживява. Струва ми се невъзможно, докато пиша този предговор, да не загатна тук какво нахлува в душата в такова време.

Берлин, 7 септември 1914 г.

Рудолф Щайнер

Бележки

(1) Страница 194 от настоящото издание.

Увод

Когато Йохан Готлиб Фихте през есента на 1813 г. изнасяше своето „Учение“ като зрял плод на един живот, изцяло посветен на служенето на истината, той още в самото начало изрече следното: „Това учение предполага един съвсем нов вътрешен сетивен орган, чрез който е даден един нов свят, който за обикновения човек изобщо не съществува.“ И след това той показа чрез едно сравнение колко непостижимо трябва да е това негово учение за онзи, който иска да го преценява с представите на обикновените сетива: „Представете си един свят от слепородени, на които поради това са известни само онези неща и техните отношения, които съществуват чрез сетивото на осезанието. Застанете сред тях и им говорете за цветове и за другите отношения, които съществуват само чрез светлината и за зрението. Или вие им говорите за нищо, и това е по-щастливият случай, ако те го кажат, защото по този начин вие скоро ще забележите грешката и ако не сте в състояние да им отворите очите, ще прекратите напразното говорене.“ Наистина онзи, който говори за такива неща на хора, към които сочи Фихте в този случай, твърде често се намира в положение, подобно на положението на виждащия сред слепородени. Но тези неща все пак са онези, които се отнасят до истинската същност и до най-висшата цел на човека. И затова би трябвало да се отчае от човечеството онзи, който би искал да вярва, че е нужно „да се прекрати напразното говорене“. Напротив, нито за миг не бива да се съмняваме, че по отношение на тези неща е възможно да се „отворят очите“ на всеки, който носи със себе си добрата воля за това. – Затова, изхождайки от тази предпоставка, са говорили и писали всички онези, които са чувствали в себе си, че

у самите тях е израснал „вътрешният сетивен орган“, чрез който са били в състояние да познаят истинската същност на човека, скрита за външните сетива. Затова от най-древни времена отново и отново се говори за такава „скрита мъдрост“. – Който е схванал нещо от нея, чувства притежанието ѝ също тъй сигурно, както онези, които имат добре устроени очи, чувстват притежанието на представите за цветовете. Затова за него тази „скрита мъдрост“ не се нуждае от никакво „доказателство“. И той знае също, че тя не може да се нуждае от доказателство за онзи, на когото, както и на него, се е открило „висшето сетиво“. На такъв човек той може да говори така, както един пътешественик е в състояние да говори за Америка на онези, които сами не са виждали Америка, но могат да си съставят представа за нея, защото биха видели всичко, което е видял той, ако им се удаде случай за това.

Но не само на изследователите на духовния свят трябва да говори наблюдателят на свръхсетивното. Той трябва да отправя думите си към всички хора. Защото той трябва да съобщи за неща, които засягат всички хора; нещо повече, той знае, че никой не може да бъде „човек“ в истинския смисъл на думата без познание за тези неща. И той говори на всички хора, защото му е известно, че има различни степени на разбиране за онова, което той има да каже. Той знае, че и такива, които са още далеч от мига, в който ще им се открие собственото духовно изследване, могат да проявят разбиране към него. Защото чувството и разбирането за истината са заложени във всеки човек. И той се обръща най-напред към това разбиране, което може да просветне във всяка здрава душа. Той знае също, че в това разбиране има сила, която постепенно трябва да доведе до по-висшите степени на познанието. Това чувство, което в началото може би изобщо не вижда нищо от онова, за което му се говори, то самото е вълшебникът, който отключва „духовното око“. В тъмнината се раздвижва това чувство. Душата не вижда; но чрез това чувство тя бива обхваната от силата на истината; и тогава истината постепенно ще се приближи до душата и ще ѝ отвори „висшето сетиво“. За единия може да трае по-кратко, за другия по-дълго; който има търпение и издръжливост, той достига тази цел. Защото, макар и не всеки физически слепороден да

може да бъде опериран, всяко духовно око може да бъде отворено; и е само въпрос на време кога ще бъде отворено.

Ученост и научно образование не са предварителни условия за отварянето на това „висше сетиво“. То може да се открие на наивния човек също тъй, както и на онзи, който стои високо в научно отношение. Онова, което в днешно време често се нарича „единствената“ наука, за тази цел често може да бъде дори по-скоро пречка, отколкото помощ. Защото тази наука, естествено, признава за „действително“ само онова, което е достъпно за обикновените сетива. И колкото и големи да са нейните заслуги за познанието на тази действителност, тя създава същевременно множество предразсъдъци, които затварят достъпа до по-висши действителности, когато обявява онова, което е необходимо и благотворно за нейната наука, за меродавно за цялото човешко знание. Срещу казаното тук често се възразява: на човека веднъж завинаги са поставени „непреодолими граници“ на неговото познание. Тези граници не можело да се прекрачат; затова трябвало да се отхвърлят всички познания, които не зачитат такива „граници“. И навярно смятат също за доста нескромен онзи, който иска да твърди нещо за неща, за които мнозина считат за установено, че лежат отвъд границите на човешката познавателна способност. При такова възражение напълно се пренебрегва, че висшето познание трябва именно да бъде предшествано от развитие на човешките познавателни сили. Онова, което преди такова развитие лежи отвъд границите на познанието, след събуждането на способности, които дремят във всеки човек, лежи напълно в областта на познанието. – Тук обаче наистина не бива да се изпуска от погледа едно нещо. Би могло да се каже: каква е ползата да се говори на хората за неща, за които техните познавателни сили не са събудени, които следователно все пак са недостъпни за самите тях? Но така въпросът е преценен погрешно. Нужни са известни способности, за да се открият нещата, за които става дума; но ако, след като са открити, те бъдат съобщени, тогава всеки човек, който иска да прилага непредубедена логика и здраво чувство за истина, може да ги разбере. В тази книга не се съобщават други неща освен такива, които у всеки, който оставя да действат в него всестранно,

непомрачено от никакъв предразсъдък мислене и безрезервно, свободно чувство за истина, могат да създадат впечатлението, че чрез тях към загадките на човешкия живот и на световните явления може да се пристъпи по задоволителен начин. Нека човек само да погледне на нещата от гледната точка на въпроса: Има ли задоволително обяснение на живота, ако нещата, които се твърдят тук, са верни? И той ще открие, че животът на всеки човек дава потвърждението.

За да бъде човек „учител“ в тези по-висши области на битието, наистина не е достатъчно в него просто да се е открило сетивото за тях. За това в тях е нужна също такава „наука“, каквато е нужна за учителската професия в областта на обикновената действителност. „Висшето виждане“ само по себе си не прави човека „знаещ“ в духовното, също както здравите сетива не го правят „учен“ в сетивната действителност. И тъй като в действителност цялата действителност, низшата и висшата духовна, представлява само две страни на една и съща основна същност, то онзи, който е невеж в низшите познания, навярно ще остане такъв в повечето случаи и в по-висшите неща. Този факт поражда у онзи, който – по духовно призвание – се чувства подтикнат да се изказва за духовните области на битието, чувството за безмерна отговорност. Тя му налага скромност и сдържаност. Но тя не бива да възпира никого да се занимава с по-висшите истини. Нито пък онзи, на когото останалият му живот не дава повод да се занимава с обикновените науки. Защото човек наистина може да изпълни своята задача като човек, без да разбира нещо от ботаника, зоология, математика и други науки; но не може да бъде „човек“ в пълния смисъл на думата, без по някакъв начин да се е приближил до същността и предназначението на човека, разкрити чрез знанието за свръхсетивното. Най-висшето, към което човекът е в състояние да вдигне поглед, той обозначава като „божественото“. И той трябва да мисли своето най-висше предназначение по някакъв начин във връзка с това божествено. Затова и мъдростта, която надхвърля сетивното и му разкрива неговата същност, а с това и неговото предназначение, може да бъде наречена „божествена мъдрост“ или теософия. На разглеждането на духовните процеси в човешкия живот и във Вселената може да се даде наименованието духовна наука.

Ако от нея, както е станало в тази книга, се отделят особено онези резултати, които се отнасят до духовното същностно ядро на човека, то за тази област може да се употреби изразът „теософия“, защото той в продължение на векове е бил употребяван в такава насока.

Изхождайки от така загатнатото умонастроение, в това съчинение се нахвърля скица на теософски светоглед. Онзи, който я е написал, не иска да излага нищо, което за него не е факт в подобен смисъл, в какъвто едно преживяване от външния свят е факт за очите и ушите и за обикновения разсъдък. – Тук човек наистина има работа с преживявания, които стават достъпни за всеки, ако той е решен да тръгне по „пътя на познанието“, начертан в един особен раздел на това съчинение. Човек застава по правилния начин спрямо нещата на свръхсетивния свят, ако предполага, че здравото мислене и усещане са в състояние да разберат всичко, което може да потече като истински познания от висшите светове, и че ако изхожда от това разбиране и полага с него здравата основа, той е направил и една важна стъпка към собственото виждане; макар че, за да се постигне то, трябва да се прибави и нещо друго. Но човек сам залоства вратата към истинското висше познание, ако пренебрегне този път и иска да проникне във висшите светове само по друг начин. Принципът: да признаеш висшите светове едва когато си ги видял, е пречка за самото това виждане. Волята първо да разбереш чрез здраво мислене онова, което по-късно може да бъде видяно, подпомага това виждане. Това извиква като с вълшебство важни сили на душата, които водят към това „виждане на ясновидеца“.

Същността на човека

Следните думи на Гьоте обозначават по прекрасен начин изходната точка на един от пътищата, по които може да бъде позната същността на човека: „Щом човекът забележи предметите около себе си, той ги разглежда по отношение на самия себе си; и с право, защото цялата му съдба зависи от това дали те му харесват, или не му харесват, дали го привличат, или го отблъскват, дали са му полезни, или вредни. Този съвсем естествен начин да се гледат и да се преценяват нещата изглежда толкова лесен, колкото е необходим, и все пак при това човекът е изложен на хиляди заблуди, които често го засрамват и му огорчават живота. – Една далеч по-тежка задача поемат онези, чийто жив нагон към знание се стреми да наблюдава предметите на природата сами по себе си и в техните отношения помежду им, защото те скоро усещат липсата на мерилото, което им идваше на помощ, когато като хора разглеждаха нещата по отношение на себе си. Липсва им мерилото на харесването и нехаресването, на привличането и отблъскването, на полезността и вредата. От него те трябва напълно да се откажат, те трябва като безразлични и тъй да се каже, божествени същества да търсят и изследват онова, което е, а не онова, което е приятно. Така истинския ботаник не трябва да го трогва нито красотата, нито полезността на растенията, той трябва да изследва тяхното образуване, тяхното отношение към останалото растително царство; и както всички те биват примамвани навън и огрявани от слънцето, така той трябва с еднакво спокоен поглед да ги гледа и обхваща всички и да взема мерилото за това познание, данните за преценката, не от себе си, а от кръга на нещата, които наблюдава.“

Към три неща насочва вниманието на човека тази мисъл, изказана от Гьоте. Първото са предметите, които той осезава, мирише, вкусва, чува и вижда и от които през портите на неговите сетива непрестанно се стичат към него вести. Второто са впечатленията, които те оставят у него и които се характеризират като неговото харесване и нехаресване, неговото влечение или отвращение с това, че той намира едното за симпатично, другото за антипатично, едното за полезно, другото за вредно. И третото са познанията, които той си придобива за предметите като „тъй да се каже, божествено същество“; това са тайните на действието и битието на тези предмети, които му се разкриват.

Ясно се разграничават тези три области в човешкия живот. И затова човекът забелязва, че е вплетен в света по троен начин. – Първият начин е нещо, което той заварва, което приема като даден факт. Чрез втория начин той прави света своя собствена работа, нещо, което има значение за него. Третия начин той го разглежда като цел, към която трябва непрестанно да се стреми. Защо светът се явява на човека по този троен начин? Едно просто разглеждане може да ни научи на това:

Вървя през една ливада, обрасла с цветя. Цветята ми известяват своите цветове чрез окото ми. Това е фактът, който приемам като даден. – Радвам се на великолепието на цветовете. С това превръщам факта в своя собствена работа. Чрез своите чувства свързвам цветята със собственото си битие. След една година отново вървя през същата ливада. Там има други цветя. От тях в мен израства нова радост. Радостта ми от предишната година ще изплува като спомен. Тя е в мен; предметът, който я е разпалил, е отминал. Но цветята, които виждам сега, са от същия вид като миналогодишните; те са израснали по същите закони като онези. Ако съм си изяснил този вид, тези закони, тогава ги откривам отново в тазгодишните цветя така, както съм ги познал в миналогодишните. И може би ще размишлявам така: Цветята от миналата година са отминали; моята радост от тях е останала само в спомена ми. Тя е свързана само с моето битие. Но онова, което миналата година познах в цветята и тази година отново познавам, то ще остане, докато растат такива цветя. Това е нещо, което ми се е разкрило, но което не зависи от моето битие по

същия начин, както моята радост. Моите чувства на радост остават в мен; законите, същността на цветята остават извън мен в света. Така човекът непрестанно се свързва по този троен начин с нещата на света. Нека засега не се влага нищо в този факт, а той да се схване така, както се представя. От него следва, че човекът има три страни в своята същност. Това и нищо друго трябва тук засега да се загатне с трите думи тяло, душа и дух. Който свързва някакви предварително съставени мнения или дори хипотези с тези три думи, по необходимост ще трябва да разбере погрешно следващите изложения. С тяло тук се има предвид онова, чрез което на човека се разкриват нещата от неговата околна среда, както в горния пример цветята на ливадата. С думата душа трябва да се посочи онова, чрез което той свързва нещата със собственото си битие, чрез което изпитва към тях харесване и нехаресване, удоволствие и неудоволствие, радост и болка. С дух се има предвид онова, което се разкрива в него, когато, според израза на Гьоте, той гледа нещата като „тъй да се каже, божествено същество“. – В този смисъл човекът се състои от тяло, душа и дух. Чрез своето тяло човекът е в състояние да влезе за мига във връзка с нещата. Чрез своята душа той запазва в себе си впечатленията, които те оставят у него; и чрез своя дух му се разкрива онова, което нещата сами запазват за себе си. Само ако разглеждаме човека откъм тези три страни, можем да се надяваме да получим разяснение за неговата същност. Защото тези три страни показват, че той е сроден с останалия свят по три различни начина.

Чрез своето тяло той е сроден с нещата, които се представят на неговите сетива отвън. Веществата на външния свят съставят това негово тяло; силите на външния свят действат също и в него. И както той разглежда нещата на външния свят със своите сетива, така може да наблюдава и собственото си телесно битие. Но невъзможно е по същия начин да се разглежда душевното битие. Всичко, което у мен са телесни процеси, може да бъде възприето и с телесните сетива. Моето харесване и нехаресване, моята радост и моята болка нито аз, нито някой друг може да ги възприеме с телесни сетива. Душевното е област, която е недостъпна за телесното съзерцание. Телесното битие на човека е явно пред очите на всички; душевното той носи в себе

си като свой свят. Чрез духа обаче външният свят му се разкрива по един по-висш начин. Вярно е, че в неговата вътрешност се разкриват тайните на външния свят; но в духа той излиза от себе си и оставя нещата да говорят за самите себе си, за онова, което има значение не за него, а за тях. Човекът вдига поглед към звездното небе: възторгът, който преживява душата му, принадлежи на него; вечните закони на звездите, които той схваща в мисълта, в духа, не принадлежат на него, а на самите звезди.

Така човекът е гражданин на три свята. Чрез своето тяло той принадлежи на света, който също възприема със своето тяло; чрез своята душа той си изгражда свой собствен свят; чрез своя дух му се разкрива един свят, който е издигнат над другите два. Изглежда очевидно, че поради съществената разлика между тези три свята яснота за тях и за участието на човека в тях ще може да се постигне също само чрез три различни начина на разглеждане.

I. Телесната същност на човека

Чрез телесните сетива човек опознава тялото на човека. И при това начинът на разглеждане не може да бъде друг освен онзи, чрез който се опознават другите сетивно възприемаеми неща. Както се разглеждат минералите, растенията, животните, така може да се разглежда и човекът. Той е сроден с тези три форми на битието. Подобно на минералите той изгражда тялото си от веществата на природата; подобно на растенията той расте и се размножава; подобно на животните той възприема предметите около себе си и въз основа на техните впечатления образува в себе си вътрешни преживявания. Затова на човека може да се припише минерално, растително и животинско битие.

Различието в устройството на минералите, растенията и животните съответства на трите форми на тяхното битие. И това устройство – формата – е онова, което се възприема със сетивата и което единствено може да се нарече тяло. Но човешкото тяло е различно от животинското. Това различие трябва да го признае всеки, каквото и да мисли иначе за сродството на човека с животните. Дори

най-радикалният материалист, който отрича всичко душевно, няма да може да не подпише следното изречение, което Карус изказва в своя „Органон на познанието на природата и на духа“: „Наистина по-финото, най-вътрешно устройство на нервната система и особено на мозъка все още остава неразрешена загадка за физиолога и анатома; но че онази концентрация на образуванията все повече нараства в редицата на животните и в човека достига степен, каквато изобщо не се среща в никое друго същество, това е напълно установен факт; то е от най-голямо значение за духовното развитие на човека, нещо повече, можем направо да го изкажем, всъщност вече е достатъчното обяснение. Затова там, където устройството на мозъка не се е развило както трябва, където се издават малкият му размер и оскъдността му, както при микроцефала и идиота, там се разбира от само себе си, че за проявата на своеобразни идеи и за познание може да се говори също толкова малко, колкото при хора с напълно уродливи органи за размножаване – за продължаване на рода. Едно силно и красиво развито устройство на целия човек, и в частност на мозъка, напротив, наистина само по себе си няма да създаде гения, но все пак във всеки случай ще даде първото, най-необходимото условие за по-висше познание.“

Както на човешкото тяло се приписват трите форми на битието, минералната, растителната и животинската, така трябва да му се припише още и една четвърта, особената човешка. Чрез своята минерална форма на битие човекът е сроден с всичко видимо, чрез растителната – с всички същества, които растат и се размножават; чрез животинската – с всички, които възприемат своята околност и въз основа на външни впечатления имат вътрешни преживявания; чрез своята човешка той още в телесно отношение образува едно царство за себе си.

II. Душевната същност на човека

Като собствен вътрешен свят душевната същност на човека е различна от неговата телесност. Собственото веднага ни излиза насреща, щом насочим вниманието си към най-простото сетивно усещане.

Никой не може отначало да знае дали някой друг изживява такова просто сетивно усещане точно по същия начин, както самият той. Известно е, че има хора, които са далтонисти. Такива хора виждат нещата само в различни нюанси на сивото. Други са отчасти далтонисти. Затова те не могат да възприемат определени цветови нюанси. Картината на света, която им дава окото им, е различна от тази на така наречените нормални хора. И същото важи в по-голяма или по-малка степен и за другите сетива. От това непосредствено следва, че дори простото сетивно усещане принадлежи към вътрешния свят. С телесните си сетива аз мога да възприема червената маса, която възприема и другият; но не мога да възприема усещането на другия за червеното. – Следователно сетивното усещане трябва да се означи като нещо душевно. Ако човек само си изясни напълно този факт, той скоро ще престане да смята вътрешните изживявания за просто мозъчни процеси или нещо подобно. – Към сетивното усещане се присъединява най-напред чувството. Едното усещане доставя на човека удоволствие, другото – неудоволствие. Това са движения на неговия вътрешен, на неговия душевен живот. В своите чувства човек си създава втори свят в допълнение към онзи, който действа върху него отвън. И се прибавя нещо трето: волята. Чрез нея човек на свой ред въздейства обратно върху външния свят. И по този начин той отпечатва своята вътрешна същност върху външния свят. В своите волеви действия душата на човека като че ли се излива навън. Делата на човека се отличават от събитията на външната природа по това, че първите носят печата на неговия вътрешен живот. Така душата като собственото на човека застава срещу външния свят. Той получава подбудите от външния свят; но съобразно с тези подбуди изгражда свой собствен свят. Телесността става основа на душевното.

III. Духовната същност на човека

Душевното у човека не се определя само от тялото. Човек не блуждае без посока и без цел от едно сетивно впечатление към друго; той не действа и под впечатлението на всяко произволно дразнение, което се упражнява върху него отвън или чрез процесите в неговото тяло.

Той размишлява върху своите възприятия и върху своите действия. Чрез размишлението върху възприятията той придобива познания за нещата; чрез размишлението върху своите действия внася разумна връзка в своя живот. И той знае, че изпълнява достойно задачата си като човек само тогава, когато се оставя да го ръководят правилни мисли както в познанието, така и в действието. Следователно душевното стои пред двойна необходимост. От законите на тялото то бива определяно по природна необходимост; от законите, които го водят към правилно мислене, то се оставя да бъде определяно, защото свободно признава тяхната необходимост. На законите на обмяната на веществата човек е подчинен от природата; на законите на мисленето той се подчинява сам. – По този начин човек се причислява към по-висш ред от онзи, към който принадлежи чрез своето тяло. И този ред е духовният. Колкото телесното е различно от душевното, толкова и то на свой ред е различно от духовното. Докато се говори само за частиците въглерод, водород, азот и кислород, които се движат в тялото, не се има предвид душата. Душевният живот започва едва там, където в рамките на такова движение се появява усещането: аз вкусвам сладко или аз чувствам удоволствие. Също така не се има предвид духът, докато се разглеждат само душевните изживявания, които преминават през човека, когато той се отдава изцяло на външния свят и на своя телесен живот. Това душевно е по-скоро едва основата за духовното, както телесното е основата за душевното. – Природоизследователят има работа с тялото, изследователят на душата (психологът) – с душата, а духовният изследовател – с духа. Чрез размисъл върху собственото Себе да си изясни човек разликата между тяло, душа и дух – това е изискване, което трябва да бъде поставено пред онзи, който иска чрез мислене да си изясни същността на човека.

IV. Тяло, душа и дух

Човек може да постигне по правилен начин яснота за себе си само ако си изясни значението на мисленето в рамките на своята същност. Мозъкът е телесното оръдие на мисленето. Както човек

може да вижда цветове само с добре устроено око, така и съответно изграденият мозък му служи за мислене. Цялото тяло на човека е така устроено, че намира своето увенчаване в органа на духа, в мозъка. Строежът на човешкия мозък може да бъде разбран само ако се разглежда с оглед на неговата задача. Тя се състои в това да бъде телесната основа на мислещия дух. Това се вижда при сравнителен преглед на животинския свят. При земноводните мозъкът е още малък в сравнение с гръбначния мозък; при бозайниците той става относително по-голям. При човека той е най-голям в сравнение с цялото останало тяло.

Срещу такива бележки за мисленето, каквито се излагат тук, съществуват някои предразсъдъци. Някои хора са склонни да подценяват мисленето и да поставят по-високо „задушевния чувствен живот“, „усещането“. Дори се казва: не чрез „трезвото мислене“, а чрез топлотата на чувството, чрез непосредствената сила на усещанията човек се издигал до висшите познания. Хората, които говорят така, се боят, че чрез ясното мислене ще притъпят чувствата. При всекидневното мислене, което се отнася само до полезните неща, това със сигурност е така. Но при мислите, които водят във висши области на битието, настъпва обратното. Няма чувство и няма ентусиазъм, които да могат да се сравнят по топлота, красота и възвишеност с усещанията, разпалвани от чистите, кристално ясни мисли, които се отнасят до висшите светове. Най-висшите чувства не са именно онези, които се появяват „от само себе си“, а онези, които биват извоювани в енергична мисловна работа. Човешкото тяло има строеж, съответстващ на мисленето. Същите вещества и сили, които са налице и в минералното царство, се намират в човешкото тяло така съчетани, че чрез това съчетание може да се прояви мисленето. Този минерален строеж, изграден съобразно своята задача, в по-нататъшното изложение ще се нарича физическо тяло на човека.

Минералният строеж, насочен към мозъка като към свой център, възниква чрез размножаване и получава своята завършена форма чрез растеж. Човек има общи с растенията и животните размножаването и растежа. Чрез размножаването и растежа живото се отличава от безжизнения минерал. Живото възниква от живо чрез зародиша.

Потомъкът се нарежда след предшественика в редицата на живото. Силите, чрез които възниква един минерал, са насочени към самите вещества, които го съставят. Планинският кристал се образува чрез присъщите на силиция и кислорода сили, които са обединени в него. Силите, които оформят един дъб, трябва да търсим по заобиколен път чрез зародиша в майчиното и бащиното растение. И формата на дъба се запазва при размножаването от предците към потомците. Има вътрешни условия, вродени в живото. – Груб възглед за природата беше онзи, който вярваше, че низши животни, дори риби, могат да се образуват от тиня. Формата на живото се предава по-нататък чрез наследственост. Как се развива едно живо същество, зависи от това от какво бащино или майчино същество е възникнало, или с други думи, към какъв вид принадлежи. Веществата, от които то се състои, непрекъснато се сменят; видът се запазва по време на живота и се предава по наследство на потомците. Следователно видът е онова, което определя съчетанието на веществата. Тази видообразуваща сила ще бъде наречена жизнена сила. Както минералните сили се изразяват в кристалите, така формиращата жизнена сила се изразява във видовете или формите на растителния и животинския живот.

Минералните сили човек възприема чрез телесните сетива. И той може да възприема само онова, за което има такива сетива. Без окото няма възприятие на светлина, без ухото – възприятие на звук. От сетивата, които има човекът, най-низшите организми имат само един вид осезание. За тях по начина на човешкото възприятие са налице само онези минерални сили, които се разкриват на осезанието. Доколкото у висшите животни са развити другите сетива, дотолкова околният свят, който възприема и човекът, е за тях по-богат, по-многообразен. Следователно от органите на едно същество зависи дали онова, което е налице във външния свят, е налице и за самото същество като възприятие, като усещане. Онова, което във въздуха е налице като определено движение, става в човека усещане за звук. – Проявите на жизнената сила човек не възприема чрез обикновените сетива. Той вижда цветовете на растението, помирисва неговото ухание; жизнената сила остава скрита за това наблюдение. Но както слепороденият няма основание да отрича цветовете, така

и обикновените сетива не биха имали право да отричат жизнената сила. Цветовете са налице за слепородения, щом бъде опериран; също така многообразните видове растения и животни, създадени от жизнената сила, а не само индивидите, са налице за човека и като възприятие, когато за него се открие органът за това. – С разкриването на този орган пред човека се открива един съвсем нов свят. Сега той възприема не само цветовете, миризмите и така нататък на живите същества, а самия живот на тези живи същества. Във всяко растение, във всяко животно той усеща освен физическата форма още и изпълнената с живот духовна форма. За да имаме израз за това, нека тази духовна форма бъде наречена етерно тяло или жизнено тяло. (1) – За изследователя на духовния живот този въпрос се представя по следния начин. За него етерното тяло съвсем не е само резултат от веществата и силите на физическото тяло, а самостоятелна, действителна същност, която първа извиква за живот споменатите физически вещества и сили. В смисъла на духовната наука се говори, когато се казва: едно чисто физическо тяло има своята форма – например един кристал – чрез присъщите на безжизненото физически формообразуващи сили; едно живо тяло няма своята форма чрез тези сили, защото в мига, в който животът го е напуснал и то е предоставено само на физическите сили, то се разпада. Жизненото тяло е същност, чрез която физическото тяло във всеки миг от живота се запазва от разпадане. – За да види човек това жизнено тяло, да го възприеме у друго същество, нужно е именно пробуденото духовно око. Без него може по логически съображения да се приеме неговото съществуване; но човек го съзира с духовното око, както съзира цвета с физическото око. – Не бива да се смущаваме от израза „етерно тяло“. „Етер“ означава тук нещо различно от хипотетичния етер на физиката. Нека това се приеме просто като название за онова, което се описва тук. И както физическото човешко тяло в своя строеж е отражение на своята задача, така е и етерното тяло на човека. И него човек разбира само ако го разглежда с оглед на мислещия дух. По своята насоченост към мислещия дух етерното тяло на човека се отличава от това на растенията и животните. – Както чрез своето физическо тяло човек принадлежи към минералния

свят, така чрез своето етерно тяло той принадлежи към жизнения свят. След смъртта физическото тяло се разтваря в минералния свят, етерното тяло – в жизнения свят. С „тяло“ трябва да се означава онова, което дава на едно същество от какъвто и да е вид „облик“, „форма“. Не бива да се смесва изразът „тяло“ със сетивната телесна форма. В смисъла, който се има предвид в това съчинение, названието „тяло“ може да се употребява и за онова, което се оформя като душевно и духовно.

Жизненото тяло е още нещо външно за човека. С първото раздвижване на усещането самото вътрешно отговаря на дразненията на външния свят. Колкото и далеч да се проследява онова, което с право може да се нарече външен свят, усещането няма да може да се намери. – Светлинните лъчи проникват в окото; разпространяват се в него до ретината. Там те предизвикват химични процеси (в така наречения зрителен пурпур); действието на тези дразнения продължава през зрителния нерв до мозъка; там възникват по-нататъшни физически процеси. Ако човек можеше да ги наблюдава, би видял именно физически процеси, както другаде във външния свят. Ако съм в състояние да наблюдавам жизненото тяло, ще възприема как физическият мозъчен процес е същевременно жизнен процес. Но усещането за синия цвят, което има онзи, който приема светлинните лъчи, не мога да намеря никъде по този път. То възниква едва в душата на приемащия. Следователно, ако съществото на приемащия се изчерпваше с физическото тяло и етерното тяло, усещането не би могло да съществува. Дейността, чрез която усещането става факт, се различава твърде съществено от действието на жизнената формираща сила. Онази дейност извлича от това действие едно вътрешно изживяване. Без тази дейност би имало само жизнен процес, какъвто се наблюдава и при растението. Нека си представим как човек приема впечатления от всички страни. Същевременно трябва да си го мислим като извор на описаната дейност към всички посоки, откъдето получава тези впечатления. Във всички посоки усещанията отговарят на впечатленията. Този извор на дейност ще се нарича сетивна душа. Тази сетивна душа е също тъй действителна, както физическото тяло. Ако един човек стои пред мен и аз се абстрахирам

от неговата сетивна душа, като си го представям само като физическо тяло, това е съвсем същото, както ако от една картина си представям само платното.

И по отношение на възприемането на сетивната душа трябва да се каже нещо подобно на казаното преди по отношение на етерното тяло. Телесните органи са „слепи“ за нея. Сляп за нея е и органът, чрез който животът може да бъде възприеман като живот. Но както чрез този орган се съзира етерното тяло, така чрез един още по-висш орган вътрешният свят на усещанията може да се превърне в особен вид свръхсетивни възприятия. Тогава човек не само усеща впечатленията на физическия и на жизнения свят, а съзира усещанията. Пред човек с такъв орган светът на усещанията на друго същество се намира като външна действителност. Трябва да се прави разлика между изживяването на собствения свят на усещанията и съзерцаването на света на усещанията на друго същество. Да погледне в своя собствен свят на усещанията може, разбира се, всеки човек; да съзира света на усещанията на друго същество може само ясновидецът с отвореното „духовно око“. Без да е ясновидец, човек познава света на усещанията само като „вътрешен“, само като собствените скрити изживявания на своята душа; с отвореното „духовно око“ пред външния духовен поглед просветва онова, което иначе живее само „във вътрешността“ на другото същество.

* * *

За да се предотвратят недоразумения, нека тук бъде изрично казано, че ясновидецът съвсем не изживява в себе си същото, което другото същество има в себе си като свое съдържание на света на усещанията. То изживява усещанията от гледната точка на своята вътрешност; ясновидецът възприема едно откровение, една проява на света на усещанията.

По отношение на своето действие сетивната душа зависи от етерното тяло. Защото от него тя извлича онова, което трябва да накара да просияе като усещане. И тъй като етерното тяло е животът в рамките на физическото тяло, сетивната душа е косвено зависима и от него. Само при правилно живеещо, добре устроено око са възможни съответни цветови усещания. По този начин телесността действа върху

сетивната душа. Следователно в своята действеност тя е определена и ограничена от тялото. Тя живее в границите, очертани ѝ от телесността. – Следователно тялото се изгражда от минералните вещества, оживява се от етерното тяло и самото то ограничава сетивната душа. Който има гореспоменатия орган за „съзиране“ на сетивната душа, той я разпознава като ограничена от тялото. – Но границата на сетивната душа не съвпада с тази на физическото тяло. Тази душа се простира отвъд физическото тяло. От това се вижда, че тя се оказва по-мощна от него. Но силата, чрез която ѝ е поставена границата, изхожда от физическото тяло. С това между физическото тяло и етерното тяло, от една страна, и сетивната душа, от друга, застава още един особен член на човешката същност. Това е душевното тяло или сетивното тяло. Може да се каже и така: една част от етерното тяло е по-фина от останалата и тази по-фина част на етерното тяло образува единство със сетивната душа, докато по-грубата част образува един вид единство с физическото тяло. Но както казахме, сетивната душа се простира отвъд душевното тяло.

Онова, което тук се нарича усещане, е само част от душевната същност. (Изразът сетивна душа е избран за простота.) Към усещанията се присъединяват чувствата на удоволствие и неудоволствие, нагоните, инстинктите, страстите. Всичко това носи същия характер на собствен живот като усещанията и е, както тях, зависимо от телесността.

* * *

Също както с тялото, сетивната душа влиза във взаимодействие и с мисленето, с духа. Най-напред мисленето ѝ служи. Човек си създава мисли за своите усещания. Така той си изяснява външния свят. Детето, което се е изгорило, размишлява и стига до мисълта: „огънят пари“. И своите нагони, инстинкти и страсти човек не следва сляпо; неговото размишление създава възможността, чрез която той може да ги задоволи. Онова, което се нарича материална култура, се движи изцяло в тази посока. Тя се състои в услугите, които мисленето оказва на сетивната душа. Неизмерими количества мисловни сили се насочват към тази цел. Именно мисловната сила е построила корабите, железниците, телеграфите, телефоните; и всичко това

служи в огромната си част за задоволяване на потребностите на сетивните души. По подобен начин, както жизнената формираща сила прониква физическото тяло, така мисловната сила прониква сетивната душа. Жизнената формираща сила свързва физическото тяло с предци и потомци и така го поставя в една закономерност, която няма нищо общо с чисто минералното. Също така мисловната сила поставя душата в една закономерност, към която тя като чиста сетивна душа не принадлежи. – Чрез сетивната душа човек е сроден с животното. И при животното забелязваме наличието на усещания, нагони, инстинкти и страсти. Но животното ги следва непосредствено. У него те не са протъкани със самостоятелни мисли, които излизат извън непосредственото изживяване. И при неразвития човек това до известна степен е така. Затова чистата сетивна душа е различна от развития по-висш член на душата, който поставя мисленето в своя служба. Нека тази душа, на която служи мисленето, бъде означена като разсъдъчна душа. Тя би могла да се нарече също сърдечна душа или сърце.

Разсъдъчната душа прониква сетивната душа. Затова онзи, който има органа за „съзиране“ на душата, вижда разсъдъчната душа като особена същност в сравнение с чистата сетивна душа.

* * *

Чрез мисленето човек бива изведен отвъд собствения живот. Той придобива нещо, което се простира отвъд неговата душа. За него е самоочевидно убеждение, че законите на мисленето са в съгласие със световния ред. Той смята, че е у дома си в света тъкмо поради това, че съществува това съгласие. Това съгласие е един от важните факти, чрез които човек опознава собствената си същност. В своята душа човек търси истината; и чрез тази истина се изразява не само душата, а се изразяват нещата на света. Онова, което мисленето познава като истина, има самостоятелно значение, което се отнася до нещата на света, а не само до собствената душа. Със своя възторг от звездното небе аз живея в себе си; мислите, които си създавам за пътищата на небесните тела, имат за мисленето на всеки друг същото значение, както за моето. Би било безсмислено да се говори за моя възторг, ако аз самият не съществувах; но не е по същия начин безсмислено да се

говори за моите мисли и без отношение към мен. Защото истината, която мисля днес, беше истина и вчера и ще бъде истина утре, макар че се занимавам с нея само днес. Ако едно познание ми доставя радост, тази радост има значение, докато живее в мен; истинността на познанието има своето значение напълно независимо от тази радост. Когато схваща истината, душата се свързва с нещо, което носи стойността си в самото себе си. И тази стойност не изчезва заедно с душевното усещане, както не е и възникнала заедно с него. Онова, което наистина е истина, не възниква и не отминава: то има значение, което не може да бъде унищожено. – На това не противоречи обстоятелството, че отделни човешки „истини“ имат само преходна стойност, защото в определено време биват разпознати като частични или пълни заблуди. Защото човек трябва да си каже, че истината все пак съществува в самата себе си, макар неговите мисли да са само преходни форми на проява на вечните истини. И който – като Лесинг – казва, че се задоволява с вечния стремеж към истината, тъй като пълната, чиста истина можела да съществува все пак само за един Бог, той не отрича вечната стойност на истината, а я потвърждава тъкмо чрез такова изказване. Защото само онова, което има вечно значение в самото себе си, може да предизвика вечен стремеж към себе си. Ако истината не беше самостоятелна в себе си, ако получаваше своята стойност и своето значение от човешкото душевно усещане, тогава тя не би могла да бъде единна цел за всички хора. Като иска да се стреми към нея, човек ѝ признава нейната самостоятелна същност.

И както е с истинното, така е и с истински доброто. Нравствено-доброто е независимо от склонностите и страстите, доколкото не се оставя те да му заповядват, а им заповядва. Харесването и нехаресването, влечението и отвращението принадлежат на собствената душа на човека; дългът стои над харесването и нехаресването. Толкова високо може да стои дългът за човека, че той да пожертва живота си за него. И човек стои толкова по-високо, колкото повече е облагородил своите склонности, своето харесване и нехаресване дотам, че те без принуда, без подчинение сами от себе си следват осъзнатия дълг. Нравствено-доброто, също както истината, носи своята вечна

стойност в себе си и не я получава от сетивната душа. Като оставя самостоятелното истинно и добро да оживее във вътрешността му, човек се издига над чистата сетивна душа. Вечният дух прониква в нея със своята светлина. В нея изгрява една светлина, която е непреходна. Доколкото душата живее в тази светлина, тя е причастна към нещо вечно. Тя свързва с него своето собствено битие. Онова, което душата носи в себе си като истинно и добро, е безсмъртно в нея. – Онова, което просветва в душата като вечно, нека бъде наречено тук съзнаваща душа. – За съзнание може да се говори и при по-низшите душевни движения. Най-всекидневното усещане е предмет на съзнанието. В този смисъл и животното има съзнание. Под съзнаваща душа тук се има предвид ядрото на човешкото съзнание, тоест душата в душата. Съзнаващата душа се различава тук от разсъдъчната душа като още един особен член на душата. Последната е още оплетена в усещанията, в нагоните, афектите и така нататък. Всеки човек знае как за него най-напред важи като истинно онова, което той предпочита в своите усещания и така нататък. Но трайна е едва онази истина, която се е освободила от всеки привкус на такива симпатии и антипатии на усещанията и така нататък. Истината е истина дори когато всички лични чувства се бунтуват срещу нея. Онази част от душата, в която живее тази истина, ще бъде наречена съзнаваща душа.

Така, както в тялото, и в душата би трябвало да различаваме три члена: сетивната душа, разсъдъчната душа и съзнаващата душа. И както отдолу нагоре телесността действа върху душата ограничаващо, така отгоре надолу духовността действа върху нея разширяващо. Защото, колкото повече душата се изпълва с истинното и доброто, толкова по-широко и по-всеобхватно става вечното в нея. – За онзи, който е в състояние да „съзира“ душата, сиянието, което излиза от човека, понеже неговото вечно се разширява, е също такава действителност, каквато за сетивното око е действителна светлината, излъчвана от един пламък. За „виждащия“ телесният човек е само част от целия човек. Тялото лежи като най-грубото образувание сред други, които проникват него и се проникват взаимно. Като жизнена форма етерното тяло изпълва физическото тяло; като простиращо се

от всички страни отвъд него се разпознава душевното тяло (астралният облик). И пак простираща се отвъд него – сетивната душа, после разсъдъчната душа, която става толкова по-голяма, колкото повече от истинното и доброто приема в себе си. Защото това истинно и добро предизвиква разширяването на разсъдъчната душа. Човек, който би живял единствено според своите склонности, според своето харесване и нехаресване, би имал разсъдъчна душа, чиито граници биха съвпадали с тези на неговата сетивна душа. Тези образувания, сред които физическото тяло се явява като в облак, могат да бъдат наречени човешка аура. Тя е онова, с което се обогатява „същността на човека“, когато тя бива съзирана по начина, по който това съчинение се опитва да я представи.

* * *

В хода на детското развитие в живота на човека настъпва мигът, в който той за пръв път усеща себе си като самостоятелно същество спрямо целия останал свят. За хора с фина чувствителност това е значително изживяване. Поетът Жан Паул разказва в своето жизнеописание: „Никога няма да забравя още никому неразказаното явление в мен, когато стоях при раждането на моето самосъзнание и за което мога да посоча мястото и времето. Една сутрин, като съвсем малко дете, стоях на прага на къщата и гледах наляво към навеса за дърва, когато изведнъж вътрешното видение, аз съм един Аз, като мълния от небето ме порази и оттогава остана да свети: тогава моят Аз за пръв път бе видял сам себе си, и то завинаги. Заблуди на спомена тук едва ли са мислими, тъй като никакъв чужд разказ не е могъл да примеси добавки към едно събитие, станало само в забуленото Светая Светих на човека, чиято новост единствено бе придала трайност на такива всекидневни странични обстоятелства.“ – Известно е, че малките деца казват за себе си: „Карл е послушен“, „Мари иска това“. Смята се за уместно, че те говорят за себе си така, както за другите, защото още не са осъзнали своето самостоятелно същество, защото съзнанието за Себето още не е родено в тях. Чрез самосъзнанието човек означава себе си като самостоятелно, отделено от всичко останало същество, като „Аз“. В „Аза“ човек обобщава всичко, което изживява като телесно и душевно същество. Тялото и

душата са носителите на „Аза“; в тях той действа. Както физическото тяло има своя център в мозъка, така душата има своя център в „Аза“. Към усещания човек бива подбуждан отвън; чувствата се проявяват като въздействия на външния свят; волята се отнася до външния свят, защото се осъществява във външни действия. „Азът“ като същинското същество на човека остава съвсем невидим. Затова Жан Паул сполучливо нарича осъзнаването на „Аза“ „събитие, станало само в забуленото Светая Светих на човека“. Защото със своя „Аз“ човек е съвсем сам. – И този „Аз“ е самият човек. Това му дава право да смята този „Аз“ за своето истинско същество. Затова той може да означи своето тяло и своята душа като „обвивките“, вътре в които живее; и може да ги означи като телесни условия, чрез които действа. В хода на своето развитие той се научава да използва тези оръдия все повече като служители на своя „Аз“. Думичката „Аз“, както се употребява например в немския език, е име, което се отличава от всички други имена. На онзи, който размишлява по подходящ начин върху природата на това име, с това същевременно се открива достъпът до познанието на човешката същност в по-дълбок смисъл. Всяко друго име всички хора могат да прилагат по еднакъв начин към съответстващото му нещо. Масата всеки може да нарече „маса“, стола всеки – „стол“. При името „Аз“ това не е така. Никой не може да го употреби за означаване на друг; всеки може да нарече „Аз“ само себе си. Никога името „Аз“ не може да проникне в моето ухо отвън, когато то е означение за мен. Само отвътре, само чрез самата себе си душата може да се означи като „Аз“. Следователно, като казва човек на себе си „Аз“, в него започва да говори нещо, което няма нищо общо с никой от световете, от които са взети досега споменатите „обвивки“. „Азът“ става все повече господар над тялото и душата. – И това намира израз в аурата. Колкото повече Азът е господар над тялото и душата, толкова по-разчленена, по-многообразна, по-богата на цветове е аурата. Действието на Аза върху аурата „виждащият“ може да съзира. Самият „Аз“ е невидим и за него: той наистина е в „забуленото Светая Светих на човека“. – Но Азът приема в себе си лъчите на светлината, която просветва като вечна светлина в човека. Както човекът обобщава изживяванията на тялото и душата в „Аза“,

така той оставя и мислите на истината и добротата да се вливат в „Аза“. Сетивните явления се откриват на „Аза“ от едната страна, духът – от другата. Тялото и душата се отдават на „Аза“, за да му служат; а „Азът“ се отдава на духа, за да го изпълни той. „Азът“ живее в тялото и душата; а духът живее в „Аза“. И онова, което от духа е в Аза, е вечно. Защото Азът получава същност и значение от онова, с което е свързан. Доколкото живее във физическото тяло, той е подчинен на минералните закони, чрез етерното тяло – на законите на размножаването и растежа, по силата на сетивната и разсъдъчната душа – на законите на душевния свят; доколкото приема в себе си духовното, той е подчинен на законите на духа. Онова, което образуват минералните закони, онова, което образуват жизнените закони, възниква и загива; а духът няма нищо общо с възникване и загиване.

* * *

Азът живее в душата. Макар най-висшата проява на „Аза“ да принадлежи на съзнаващата душа, все пак трябва да се каже, че този „Аз“, излъчвайки се оттам, изпълва цялата душа и чрез душата проявява своето действие върху тялото. И в Аза духът е жив. Духът се излъчва в Аза и живее в него като в своя „обвивка“, както Азът живее в тялото и душата като в свои „обвивки“. Духът образува Аза отвътре навън, минералният свят – отвън навътре. Духът, който образува един „Аз“ и живее като „Аз“, нека бъде наречен „Дух-Себе“, защото той се явява като „Аз“ или „Себе“ на човека. Разликата между „Духа-Себе“ и „съзнаващата душа“ може да се изясни по следния начин. Съзнаващата душа докосва истината, която е независима от всяка антипатия и симпатия и съществува чрез самата себе си; Духът-Себе носи в себе си същата истина, но приета и обхванатa от „Аза“; индивидуализирана чрез последния и приета в самостоятелното същество на човека. Когато вечната истина по този начин се осамостоятелява и се свързва с „Аза“ в едно същество, самият „Аз“ придобива вечността.

Духът-Себе е откровение на духовния свят вътре в Аза, както от другата страна сетивното усещане е откровение на физическия свят вътре в Аза. В онова, което е червено, зелено, светло, тъмно, твърдо, меко, топло, студено, човек разпознава откровенията на телесния

свят; в онова, което е истинно и добро – откровенията на духовния свят. В същия смисъл, в който откровението на телесното се нарича усещане, нека откровението на духовното бъде наречено интуиция. Най-простата мисъл вече съдържа интуиция, защото не можем да я пипнем с ръце, нито да я видим с очи: трябва да получим нейното откровение от духа чрез Аза. – Когато един неразвит и един развит човек гледат едно растение, в Аза на единия живее нещо съвсем различно от онова, което живее в Аза на другия. И все пак усещанията и на двамата са предизвикани от един и същ предмет. Разликата е в това, че единият може да си създаде много по-съвършени мисли за предмета, отколкото другият. Ако предметите се откриваха само чрез усещането, тогава не би могло да има напредък в духовното развитие. Природата я усеща и дивакът; природните закони се откриват само на оплодотворените от интуицията мисли на по-високо развития човек. И детето усеща дразненията на външния свят като подбуда за волята, но повелите на нравствено-доброто му се откриват само в хода на развитието, когато то се научава да живее в духа и да разбира неговото откровение.

Както без окото не биха съществували усещания за цвят, така без висшето мислене на Духа-Себе не биха съществували интуиции. И както усещането не създава растението, по което се явява цветът, така и интуицията не създава духовното, за което тя по-скоро само дава вест.

Чрез интуициите Азът на човека, който оживява в душата, си взема вестите отгоре, от духовния свят, както чрез усещанията си взема вестите от физическия свят. И така той превръща духовния свят в собствен живот на своята душа, както посредством сетивата – физическия свят. Душата, или засияващият в нея Аз, отваря портите си към две страни: към страната на телесното и към страната на духовното.

Както физическият свят може да даде на Аза вест за себе си само като изгради от своите вещества и сили тяло, в което съзнаващата душа може да живее и в което тя притежава органи, за да възприема телесното извън себе си, така и духовният свят със своите духовни вещества и своите духовни сили изгражда духовно тяло, в което

Азът може да живее и чрез интуиции да възприема духовното. (Ясно е, че изразите духовно вещество, духовно тяло съдържат според буквалния смисъл на думите противоречие. Те следва да се употребяват само за да насочат мисълта към онова, което в духовното съответства на физическото тяло на човека.)

И също както във физическия свят отделното човешко тяло се изгражда като обособена същност, така в духовния свят – духовното тяло. В духовния свят за човека има вътре и вън също както във физическия свят. Както човекът поема веществата от физическата си околна среда и ги преработва в своето физическо тяло, така той поема от духовната си околна среда духовното и го прави свое. Духовното е вечната храна на човека. И както човекът е роден от физическия свят, така той се ражда от духа чрез вечните закони на истинното и доброто. Той е отделен от духовния свят извън него, както като самостоятелно същество е отделен от целия физически свят. Нека това самостоятелно духовно същество бъде наречено „Дух-Човек“.

Когато изследваме физическото човешко тяло, намираме в него същите вещества и сили, които са налице извън него в останалия физически свят. Така е и с Духа-Човек. В него пулсират елементите на външния духовен свят, в него действат силите на останалия духовен свят. Както във физическата кожа се затваря в себе си същество, което е живо и усещащо, така е и в духовния свят. Духовната кожа, която отграничава Духа-Човек от единния духовен свят и го прави вътре в него самостоятелно духовно същество, което живее в себе си и интуитивно възприема духовното съдържание на света – тази „духовна кожа“ нека бъде наречена духовна обвивка (аурична обвивка). Само трябва твърдо да се има предвид, че тази „духовна кожа“ непрекъснато се разширява с напредващото човешко развитие, така че духовната индивидуалност на човека (неговата аурична обвивка) е способна на неограничено уголемяване.

Вътре в тази духовна обвивка живее Духът-Човек. Той се изгражда от духовната жизнена сила в същия смисъл, в който физическото тяло – от физическата жизнена сила. Затова, подобно на това, както се говори за етерно тяло, по отношение на Духа-Човек трябва да се говори за етерен дух. Нека този етерен дух бъде наречен Дух-Живот.

Духовната същност на човека се разчленява следователно на три части: на Дух-Човек, Дух-Живот и Дух-Себе. За „виждащия“ в духовните области тази духовна същност на човека е възприемаема действителност като висшата – същинската духовна – част на аурата. Той „съзерцава“ вътре в духовната обвивка Духа-Човек като Дух-Живот; и „съзерцава“ как този „Дух-Живот“ непрекъснато се уголемява чрез поемане на духовна храна от духовния външен свят. И освен това той вижда как чрез това поемане духовната обвивка непрекъснато се разширява, как Духът-Човек става все по-голям и по-голям.

Доколкото това „уголемяване“ се „съзерцава“ пространствено, то, разбира се, е само образ на действителността. Въпреки това в представата за този образ човешката душа е насочена към съответната духовна действителност. Разликата между духовната същност на човека и неговата физическа същност е в това, че последната има ограничена величина, докато първата може да расте неограничено. Онова, което се поема като духовна храна, има наистина вечна стойност. Затова човешката аура се състои от две проникващи се части. Едната получава оцветяване и форма от физическото битие на човека, другата – от неговото духовно битие.

Азът дава разделението между двете по такъв начин, че физическото се отдава в своята своеобразност и изгражда тяло, което оставя да оживее в него душа; а Азът на свой ред се отдава и оставя да оживее в него духът, който сега от своя страна прониква душата и ѝ дава целта в духовния свят. Чрез тялото душата е затворена във физическото, чрез Духа-Човек ѝ израстват крилата за движение в духовния свят.

* * *

Ако човек иска да обхване целия човек, трябва да го мисли като съставен от посочените съставни части. Тялото се изгражда от физическия свят на веществата така, че този строеж е насочен към мислещия Аз. То е проникнато от жизнена сила и така става етерно тяло или жизнено тяло. Като такова то се отваря навън в сетивните органи и става душевно тяло. Сетивната душа прониква това тяло и става едно цяло с него. Сетивната душа не само получава впечатленията на външния свят като усещания; тя има свой собствен живот, който се оплодотворява от мисленето от другата страна също тъй, както от

усещанията от едната. Така тя става разсъдъчна душа. Тя може да направи това, защото се открива нагоре за интуициите, както надолу – за усещанията. Така тя е съзнаваща душа. Това ѝ е възможно, защото духовният свят вгражда в нея органа на интуицията, както физическото тяло ѝ образува сетивните органи. Както сетивата чрез душевното тяло ѝ предават усещанията, така духът чрез органа на интуицията ѝ предава интуициите. По този начин Духът-Човек е свързан в единство със съзнаващата душа, както физическото тяло – със сетивната душа в душевното тяло. Съзнаващата душа и Духът-Себе образуват едно единство. В това единство Духът-Човек живее като Дух-Живот, както етерното тяло образува за душевното тяло телесната жизнена основа. И както физическото тяло се затваря във физическата кожа, така Духът-Човек – в духовната обвивка. Получава се членението на целия човек по следния начин:

А. Физическо тяло
Б. Етерно тяло или жизнено тяло
В. Душевно тяло
Г. Сетивна душа
Д. Разсъдъчна душа
Е. Съзнаваща душа
Ж. Дух-Себе
З. Дух-Живот
И. Дух-Човек.

Душевното тяло (В) и сетивната душа (Г) са едно единство в земния човек; също така съзнаващата душа (Е) и Духът-Себе (Ж). – Чрез това се получават седем части на земния човек:

1. Физическото тяло
2. Етерното или жизненото тяло
3. Усещащото душевно тяло
4. Разсъдъчната душа
5. Изпълнената с дух съзнаваща душа
6. Духът-Живот
7. Духът-Човек.

В душата проблясва „Азът“, получава от духа онова, което вплита в себе си, и така става носител на Духа-Човек. По този начин човекът

участва в „трите свята“ (физическия, душевния и духовния). Чрез физическото тяло, етерното тяло и душевното тяло той се корени във физическия свят, а чрез Духа-Себе, Духа-Живот и Духа-Човек разцъфтява нагоре в духовния свят. А стъблото, което от едната страна се корени, а от другата цъфти, това е самата душа. Напълно в съгласие с това членение на човека може да се даде негова опростена форма. Макар че човешкият „Аз“ засиява в съзнаващата душа, той все пак прониква цялото душевно същество. Частите на това душевно същество изобщо не са така рязко обособени, както членовете на тялото; те се проникват взаимно в по-висш смисъл. Ако тогава разгледаме разсъдъчната душа и съзнаващата душа като двете свързани помежду си обвивки на Аза, а него – като тяхно ядро, тогава можем да разчленим човека на: физическо тяло, жизнено тяло, астрално тяло и Аз. С израза астрално тяло тук се обозначава онова, което са душевното тяло и сетивната душа заедно. Изразът се среща в по-старата литература и нека тук бъде свободно приложен към онова в човешката същност, което лежи отвъд сетивно-възприемаемото. Въпреки че сетивната душа в известно отношение също бива проникната със сила от Аза, тя е свързана толкова тясно с душевното тяло, че за двете, мислени като обединени, е оправдан един-единствен израз. Когато сега Азът се проникне с Духа-Себе, този Дух-Себе се проявява така, че астралното тяло бива преработено откъм душевното. В астралното тяло действат отначало нагоните, влеченията, страстите на човека, доколкото те се усещат; и в него действат сетивните възприятия. Сетивните възприятия възникват чрез душевното тяло като член в човека, който му идва от външния свят. Нагоните, влеченията, страстите и така нататък възникват в сетивната душа, доколкото тя бива проникната със сила отвътре, преди тази вътрешност да се е отдала на Духа-Себе. Ако „Азът“ се проникне с Духа-Себе, душата на свой ред прониква със сила астралното тяло с този Дух-Себе. Израз на това е, че тогава нагоните, влеченията и страстите са озарени от онова, което Азът е получил от духа. Тогава Азът, благодарение на своето участие в духовния свят, е станал господар в света на нагоните, влеченията и така нататък. В степента, в която е станал такъв, Духът-Себе се явява в астралното

тяло. И така се преобразява самото то. Тогава самото астрално тяло се явява като двучленна същност, отчасти непреобразена, отчасти преобразена. Затова Духа-Себе в неговото откровение у човека можем да го обозначим като преобразеното астрално тяло. Нещо подобно става в човека, когато той поеме в своя Аз Духа-Живот. Тогава жизненото тяло се преобразява. То бива проникнато от Духа-Живот. Той се открива по такъв начин, че жизненото тяло става друго. Затова може да се каже също, че Духът-Живот е преобразеното жизнено тяло. И ако Азът поеме в себе си Духа-Човек, той получава чрез това мощната сила да проникне с него физическото тяло. Естествено е, че онова, което е така преобразено във физическото тяло, не може да се възприеме с физическите сетива. Нали Дух-Човек е станало именно онова във физическото тяло, което е одухотворено. Тогава то е налице за сетивното възприятие като сетивно; и доколкото това сетивно е одухотворено, то трябва да бъде възприето от духовната способност за познание. На външните сетива и проникнатото от духовното физическо се явява само сетивно. Въз основа на всичко това може да се даде и следното членение на човека:

1. Физическо тяло
2. Жизнено тяло
3. Астрално тяло
4. Аз като ядро на душата
5. Дух-Себе като преобразено астрално тяло
6. Дух-Живот като преобразено жизнено тяло
7. Дух-Човек като преобразено физическо тяло.

Бележки

(1) Авторът на тази книга дълго време след нейното написване (вж. списание „Дас Райх“, четвърта книга от първия годишен том [януари 1917]) е нарекъл онова, което тук се нарича етерно или жизнено тяло, също „тяло на формиращите сили“. Той се е почувствал подтикнат към това наименование, защото смята, че не може да се направи достатъчно, за да се предотврати недоразумението да се смесва онова, което тук се има предвид с етерно тяло, с „жизнената сила“ на по-старото естествознание. Там, където става дума за отхвърляне на

тази по-стара представа за жизнена сила в смисъла на съвременното естествознание, авторът в известен смисъл стои на гледната точка на противниците на такава сила. Защото с нея са искали да обяснят особения начин на действие на неорганичните сили в организма. Но онова, което в организма действа неорганично, то не действа там по друг начин, отколкото в областта на неорганичния свят. Законите на неорганичната природа в организма не са други, отколкото в кристала и т.н. Но в организма е налице именно нещо, което не е неорганично: формиращият живот. В основата му лежи етерното тяло или тялото на формиращите сили. С приемането му не се нарушава оправданата задача на естествознанието: да проследява и в света на организмите онова, което то наблюдава като действия на силите в неорганичната природа. А и една истинска духовна наука също признава за оправдан отказа това действие вътре в организма да се мисли като видоизменено от особена жизнена сила. Духовният изследовател говори за етерно тяло дотолкова, доколкото в организма се открива още и нещо друго освен онова, което се открива в безжизненото. – Въпреки всичко това авторът на тази книга не се чувства подтикнат да замени тук името „етерно тяло“ с другото, „тяло на формиращите сили“, тъй като в рамките на цялата взаимовръзка, която се намира тук, за всеки, който иска да види, недоразумение е изключено. Такова може да настъпи само ако човек употреби името в изложение, което не може да покаже тази взаимовръзка. (Сравни с това също казаното в края на тази книга под „Отделни бележки и допълнения“.)

Прераждане на духа и съдба

По средата между тялото и духа живее душата. Впечатленията, които ѝ идват чрез тялото, са преходни. Те са налице само дотогава, докато тялото отваря своите органи за нещата на външния свят. Моето око усеща цвета на розата само дотогава, докато розата стои срещу него и то самото е отворено. Присъствието както на нещото във външния свят, така и на телесния орган е необходимо, за да може да се осъществи впечатление, усещане или възприятие. Но онова, което съм познал в духа като истина за розата, не отминава с настоящето. И то в своята истинност изобщо не зависи от мен. То би било истинно дори ако никога не бях застанал срещу розата. Онова, което познавам чрез духа, се основава на един елемент от душевния живот, чрез който душата е свързана с едно световно съдържание, което се открива в нея независимо от нейните преходни телесни основи. Не е важно дали самото откриващо се е навсякъде нещо непреходно, а дали откровението за душата става така, че при него от значение е не нейната преходна телесна основа, а онова, което в нея е независимо от това преходно. Трайното в душата влиза в полето на наблюдението в мига, в който човек осъзнае, че са налице преживявания, които не са ограничени от преходното в нея. И не за това става дума дали тези преживявания отначало стават съзнателни чрез преходни функции на телесната организация, а за това, че те съдържат нещо, което наистина живее в душата, но все пак в своята истинност е независимо от преходния процес на възприятието. Душата е поставена между настоящето и трайността, като държи средата между тялото и духа. Но тя и посредничи между настоящето и трайността. Тя запазва настоящето за спомена. Така тя го изтръгва от преходността и го

приема в трайността на своето духовно. Тя също така отпечатва трайното върху временно-преходното, като в живота си не само се отдава на отминаващите дразнения, а сама от себе си определя нещата, вгражда в тях своето същество в действията, които извършва. Чрез спомена душата запазва вчерашния ден; чрез действието тя подготвя утрешния.

Моята душа би трябвало да възприема червеното на розата все наново, за да го има в съзнанието, ако не можеше да го задържи чрез спомена. Онова, което остава след външното впечатление и може да бъде задържано от душата, може отново да стане представа независимо от външното впечатление. Чрез тази дарба душата прави външния свят свой собствен вътрешен свят по такъв начин, че после може да го задържи чрез паметта – за спомена – и независимо от получените впечатления да води по-нататък с него собствен живот. Така душевният живот става трайно въздействие на преходните впечатления на външния свят.

Но и действието получава трайност, щом веднъж е отпечатано върху външния свят. Ако отрежа клон от едно дърво, чрез моята душа е станало нещо, което напълно променя хода на събитията във външния свят. С клона на дървото би станало нещо съвсем друго, ако не се бях намесил с действие. Аз съм предизвикал редица въздействия, които без моето съществуване не биха били налице. Онова, което съм сторил днес, остава да съществува и за утре. То става трайно чрез делото, както моите вчерашни впечатления са станали трайни за душата ми чрез паметта.

В обикновеното съзнание човек не си образува за това ставане трайно чрез делото представа от същия род като онази, която има за „паметта“, за ставането трайно на едно преживяване, настъпило въз основа на възприятие. Но не се ли свързва „Азът“ на човека с промяната, настъпила в света чрез неговото дело, също тъй, както със спомена, произтекъл от едно впечатление? „Азът“ съди за нови впечатления различно според това дали има един или друг спомен, или не. Но той и като „Аз“ е встъпил в друга връзка със света според това дали е извършил едно или друго дело, или не. Дали съм направил впечатление на друг човек с едно дело, или не – от това

зависи дали в отношението на света към моя „Аз“ е налице нещо, или не. Аз съм друг в отношението си към света, след като съм направил впечатление на своето обкръжение. Това, че човек не забелязва онова, което се има предвид тук, така, както забелязва промяната на „Аза“ чрез придобиването на един спомен, произтича единствено от това, че споменът още при своето образуване се свързва с душевния живот, който човек винаги е усещал като свой; а външното въздействие на делото протича, откъснато от този душевен живот, в последици, които са още и нещо друго освен онова, което човек задържа от тях в спомена. Въпреки това обаче би трябвало да се признае, че след едно извършено дело в света има нещо, чийто характер е отпечатан от „Аза“. Ако човек наистина премисли онова, което тук е от значение, той ще стигне до въпроса: Не би ли могло да бъде така, че последиците от едно извършено дело, чието същество е отпечатано от „Аза“, получават тенденцията отново да пристъпят към Аза, както едно запазено в паметта впечатление отново оживява, когато за това се появи външен повод? Запазеното в паметта чака такъв повод. Не би ли могло запазеното във външния свят с характера на Аза също тъй да чака, за да пристъпи отвън към човешката душа, както споменът пристъпва отвътре към тази душа при даден повод? Тук този въпрос се поставя само като въпрос, защото, разбира се, би могло никога да не се появи поводът, при който белязаните с характера на Аза последици от едно дело биха могли да срещнат човешката душа. Но че те са налице като такива и че със своето наличие определят отношението на света към Аза – това веднага се явява като възможна представа, ако човек мислено проследи онова, което е налице. В следващите разглеждания ще бъде изследвано дали в човешкия живот има нещо, което, изхождайки от тази „възможна“ представа, сочи към една действителност.

* * *

Нека сега първо бъде разгледана паметта. Как възниква тя? Очевидно по съвсем друг начин, отколкото усещането или възприятието. Без око не мога да имам усещането „синьо“. Но чрез окото още съвсем нямам спомена за „синьото“. Ако окото трябва сега да ми даде това усещане, пред него трябва да застане нещо синьо. Телесността би

оставяла всички впечатления отново и отново да потъват обратно в нищото, ако в същото време, докато чрез акта на възприятието се образува настоящата представа, в отношението между външния свят и душата не се разиграваше нещо, което има в човека такава последица, че по-късно той може чрез процеси в себе си отново да има представа за онова, което по-рано е предизвикало представа отвън. Който се е упражнил в душевното наблюдение, ще може да установи, че е съвсем крив изразът, който изхожда от мнението: днес човек има една представа, а утре чрез паметта тази представа отново се появява, след като междувременно се е задържала някъде в човека. Не, представата, която имам сега, е явление, което отминава заедно със „сега“. Ако настъпи спомен, в мен се извършва процес, който е последица от нещо, което освен предизвикването на настоящата представа е станало в отношението между външния свят и мен. Предизвиканата чрез спомена представа е нова, а не запазената стара. Споменът се състои в това, че може отново да се представя, а не в това, че една представа може отново да оживее. Онова, което отново настъпва, е нещо друго, а не самата представа. (Тази забележка се прави тук, защото в областта на духовната наука е необходимо човек да си създава по-точни представи за някои неща, отколкото в обикновения живот и дори в обикновената наука.) – Аз си спомням, това значи: аз преживявам нещо, което самото вече не е налице. Свързвам едно минало преживяване със своя настоящ живот. Така е при всеки спомен. Да приемем, че срещам един човек и го разпознавам, защото съм го срещнал вчера. Той би бил за мен съвсем непознат, ако не можех да свържа образа, който съм си създал вчера чрез възприятието, със своето днешно впечатление от него. Днешния образ ми го дава възприятието, тоест моята сетивна организация. Но кой като с вълшебство внася вчерашния в моята душа? Това е същото същество в мен, което вчера присъстваше при моето преживяване и което присъства и при днешното. В предходните изложения то бе наречено душа. Без тази вярна пазителка на миналото всяко външно впечатление би било за човека отново и отново ново. Сигурно е, че душата отпечатва в тялото като чрез знак процеса, чрез който нещо става спомен; но именно душата трябва да направи този отпечатък и

после да възприеме собствения си отпечатък, както възприема нещо външно. Така тя е пазителката на спомена.

Като пазителка на миналото душата непрекъснато събира съкровища за духа. Това, че мога да различавам правилното от неправилното, зависи от това, че като човек съм мислещо същество, което е способно да схване истината в духа. Истината е вечна; и тя би могла отново и отново да ми се открива в нещата дори ако отново и отново изпусках миналото от погледа си и всяко впечатление беше за мен ново. Но духът в мен не е ограничен само до впечатленията на настоящето; душата разширява неговия кръгозор към миналото. И колкото повече тя е в състояние да прибави към него от миналото, толкова по-богат го прави. Така душата предава на духа онова, което е получила от тялото. – Така духът на човека носи в себе си във всеки миг от своя живот две неща. Първо, вечните закони на истинното и доброто и второ, спомена за преживяванията от миналото. Онова, което прави, той го извършва под влиянието на тези два фактора. Затова, ако искаме да разберем един човешки дух, трябва да знаем за него също две неща: първо, колко от вечното му се е открило, и второ, колко съкровища от миналото лежат в него.

Тези съкровища съвсем не остават за духа в непроменен вид. Впечатленията, които човек получава от преживяванията, постепенно изчезват от паметта. Но не и техните плодове. Човек не си спомня всички преживявания, през които е минал в детството, докато е усвоявал изкуството на четенето и писането. Но той не би могъл да чете и пише, ако не беше имал тези преживявания и ако техните плодове не бяха останали запазени във формата на способности. И това е преобразуването, което духът извършва със съкровищата на паметта. Онова, което може да доведе до образи на отделните преживявания, той го оставя на собствената му съдба и взема от него само силата за повишаване на своите способности. Така наистина никое преживяване не отминава неизползвано: душата го запазва като спомен, а духът изсмуква от него онова, което може да обогати неговите способности, неговото жизнено съдържание. Човешкият дух расте чрез преработените преживявания. – Така че, макар и да не можем да намерим миналите преживявания запазени в духа като в

склад, намираме техните въздействия в способностите, които човек си е придобил.

* * *

Досега духът и душата бяха разгледани само в границите, които лежат между раждането и смъртта. Човек не може да спре дотук. Който би искал да направи това, би приличал на онзи, който би искал да разглежда и човешкото тяло само в същите граници. Наистина в тези граници може да се намери много. Но от онова, което лежи между раждането и смъртта, никога не може да се обясни човешкият образ. Той не може да се изгради непосредствено само от физически вещества и сили. Той може да произлезе само от подобен на него образ, който се получава въз основа на онова, което се е предало чрез размножаване. Физическите вещества и сили изграждат тялото през живота: силите на размножаването позволяват от него да произлезе друго тяло, което може да има неговия образ, тоест такова, което може да бъде носител на същото жизнено тяло. – Всяко жизнено тяло е повторение на своя предък. Само защото е такова, то не се явява в какъвто и да е образ, а в онзи, който му е предаден по наследство. Силите, които са направили възможен моя човешки образ, са се намирали в моите предци. Но и духът на човека се явява в определен образ (при което думата образ, разбира се, е употребена в духовен смисъл). И образите на духа са възможно най-различни у отделните хора. Няма двама души с еднакъв духовен образ. В тази област трябва само да се наблюдава също тъй спокойно и обективно, както във физическата. Не може да се каже, че различията на хората в духовно отношение произтичат само от различията в тяхната среда, тяхното възпитание и така нататък. Не, това съвсем не е така; защото двама души се развиват при едни и същи влияния на средата, на възпитанието и така нататък по съвсем различен начин. Затова трябва да се признае, че те са тръгнали по своя жизнен път със съвсем различни заложби. – Тук стоим пред един важен факт, който хвърля светлина върху същността на човека, ако се познае неговият пълен обхват. Който иска да насочи възгледа си само към страната на материалните събития, той би могъл, разбира се, да каже, че индивидуалните различия на човешките личности произтичат от различията в

устройството на веществените зародиши. (И като се вземат предвид законите на наследствеността, открити от Грегор Мендел и доразвити от други, такъв възглед може да каже много неща, които му придават вид на оправданост и пред научната преценка.) Но който съди така, показва само, че няма прозрение за действителното отношение на човека към неговото преживяване. Защото съобразното с предмета наблюдение показва, че външните обстоятелства действат върху различните личности по различен начин чрез нещо, което изобщо не влиза непосредствено във взаимодействие с веществения развитие. За действително точния изследовател в тази област става ясно, че онова, което идва от веществените заложби, може да се различи от онова, което наистина възниква чрез взаимодействието на човека с преживяванията, но може да се оформи само благодарение на това, че самата душа встъпва в това взаимодействие. Тук душата явно е във връзка с нещо вътре във външния свят, което по своята същност не може да има отношение към веществените зародишни заложби.

Чрез своя физически образ хората се различават от своите животински събратя по сътворение на Земята. Но в определени граници те са помежду си еднакви по отношение на този образ. Има само един човешки род. Колкото и големи да са различията между расите, племената, народите и личностите, във физическо отношение приликата между човек и човек е по-голяма от тази между човека и който и да е животински род. Всичко, което се изразява в човешкия род, е обусловено от предаването по наследство от предците на потомците. И човешкият образ е свързан с това предаване по наследство. Както лъвът може да наследи своя физически образ само от предци лъвове, така човекът може да го наследи само от човешки предци.

Както физическата прилика на хората е ясно пред очите, така пред непредубедения духовен поглед се разкрива различието на техните духовни образи. – Има един очевиден факт, в който това намира израз. Той се състои в наличието на биографията на човека. Ако човекът беше само родово същество, не би могло да има биография. Един лъв, един гълъб привличат интереса, доколкото принадлежат към вида на лъвовете, на гълъбите. Отделното същество е разбрано във всичко съществено, когато е описан видът. Тук малко значение

има дали имаме работа с баща, син или внук. Онова, което е интересно у тях, го имат общо именно бащата, синът и внукът. Но онова, което означава човекът, започва едва там, където той е не само видово или родово същество, а където е отделно същество. Съвсем не съм разбрал същността на господин Шулце от Крейвинкел, ако съм описал неговия син или неговия баща. Трябва да познавам неговата собствена биография. Който размишлява върху същността на биографията, ще осъзнае, че в духовно отношение всеки човек е един род за себе си. – Наистина, който схваща биографията само като външно съпоставяне на житейски събития, той може да твърди, че би могъл да напише в същия смисъл биография на куче, както и биография на човек. Но който в биографията изобразява действителното своеобразие на един човек, той разбира, че има в нея нещо, което в животинското царство съответства на описанието на цял вид. Не е важно това, че – което наистина се разбира от само себе си – и за едно животно – особено за едно умно – може да се каже нещо подобно на биография, а това, че човешката биография съответства не на тази животинска биография, а на описанието на животинския вид. Нали отново и отново ще има хора, които ще искат да опровергаят казаното тук, като казват например, че собствениците на менажерии знаят колко индивидуално се различават отделни животни от един и същ род. Но който съди така, показва само, че не е в състояние да различи индивидуалната различност от различност, която се проявява само като придобита чрез индивидуалност.

Ако видът или родът във физически смисъл стават разбираеми само когато се схванат в своята обусловеност от наследствеността, то и духовното същество може да бъде разбрано само чрез подобна духовна наследственост. Своя физически човешки образ го имам поради произхода си от човешки предци. Откъде имам онова, което намира израз в моята биография? Като физически човек повтарям образа на своите предци. Какво повтарям като духовен човек? Който иска да твърди: онова, което е заключено в моята биография, не се нуждае от по-нататъшно обяснение, то трябвало просто да се приеме, той нека тогава веднага да твърди и това, че е видял някъде земна

могила, на която буците вещество съвсем от само себе си са се сбили в жив човек.

Като физически човек произлизам от други физически хора, защото имам същия образ като целия човешки род. Следователно свойствата на рода са могли да бъдат придобити в рамките на рода чрез наследственост. Като духовен човек имам свой собствен образ, както имам своя собствена биография. Следователно не мога да имам този образ от никой друг освен от самия себе си. И тъй като съм встъпил в света не с неопределени, а с определени душевни заложби, тъй като чрез тези заложби е определен моят жизнен път, както той намира израз в биографията, то моята работа върху самия мен не може да е започнала с моето раждане. Като духовен човек трябва да съм съществувал преди раждането си. В моите предци със сигурност не съм съществувал, защото те като духовни хора са различни от мен. Моята биография не може да се обясни с тяхната. По-скоро като духовно същество трябва да съм повторение на такова същество, с чиято биография може да се обясни моята. Другият случай, за който може да се помисли най-напред, би бил, че оформянето на онова, което е съдържание на моята биография, дължа само на един духовен живот преди раждането (съответно зачатието). За тази представа обаче човек би имал основание само ако искаше да приеме, че онова, което въздейства върху човешката душа от физическото обкръжение, е еднородно с онова, което душата има от свят, който е само духовен. Такова допускане противоречи на действително точното наблюдение. Защото онова от тази физическа среда, което е определящо за човешката душа, е такова, че действа така, както нещо преживяно по-късно във физическия живот действа върху нещо преживяно по същия начин по-рано. За да наблюдава правилно тези отношения, човек трябва да си изгради усет за това как в човешкия живот има действени впечатления, които въздействат върху заложбите на душата така, както изправянето пред едно дело, което предстои да бъде извършено, се отнася към онова, което човек вече е упражнявал във физическия живот; само че такива впечатления попадат не върху нещо, вече упражнявано в този непосредствен живот, а върху душевни заложби, които се поддават на въздействие

така, както придобитите чрез упражнение способности. Който прозре тези неща, той стига до представата за земни животи, които трябва да са предшествали сегашния. В мисленето си той не може да спре при чисто духовни преживявания преди този земен живот. – Физическия образ, който Шилер е носил, той го е наследил от своите предци. Но както този физически образ не може да е израснал от земята, така не може да е израснало от нея и духовното същество на Шилер. Той трябва да е повторение на друго духовно същество, с чиято биография става обяснима неговата, както физическият човешки образ на Шилер е обясним чрез човешкото размножаване. – И така, както физическият човешки образ е отново и отново едно повторение, едно прераждане на човешката родова същност, така и духовният човек трябва да е прераждане на същия духовен човек. Защото като духовен човек всеки е именно отделен род.

Срещу казаното тук може да се възрази, че това били чисто мисловни разсъждения; и може да се поискат външни доказателства, каквито човек е свикнал да получава от обикновената естествена наука. На това трябва да се каже, че прераждането на духовния човек все пак е процес, който не принадлежи към полето на външните физически факти, а е такъв, който се разиграва изцяло в духовното поле. А до това поле от нашите обикновени духовни сили няма достъп никоя друга освен единствено мисленето. Който не иска да се довери на силата на мисленето, той просто не може да си изясни висшите духовни факти. – За онзи, чието духовно око е отворено, горните мисловни ходове действат точно със същата сила, с която действа един процес, разиграващ се пред физическото му око. Който признава на едно така наречено „доказателство“, изградено по метода на обикновеното естественонаучно познание, по-голяма убедителна сила, отколкото на горните разсъждения за значението на биографията, той може да е голям учен в обикновения смисъл на думата; но от пътищата на истински духовното изследване той е много далеч.

Към най-съмнителните предразсъдъци спада стремежът духовните свойства на един човек да се обяснят с унаследяване от баща или майка, или от други предци. Който се провини в предразсъдъка,

че например Гьоте е наследил от баща си и майка си онова, което съставлява неговото същество, на него засега едва ли ще може да се въздейства с доводи, защото у него има дълбока антипатия към непредубеденото наблюдение. Едно материалистично внушение му пречи да види връзките на явленията в правилната светлина.

В такива разсъждения са дадени предпоставките, за да се проследи човешкото същество отвъд раждането и смъртта. В границите, определени от раждането и смъртта, човекът принадлежи на трите свята – на телесността, на душевното и на духовното. Душата образува средното звено между тялото и духа, като прониква третия член на тялото, душевното тяло, със способността за усещане и като пронизва първия член на духа, Духа-Себе, като съзнаваща душа. По този начин по време на живота тя има дял както в тялото, така и в духа. Този дял намира израз в цялото ѝ битие. От организацията на душевното тяло ще зависи как сетивната душа може да разгърне своите способности. А от живота на съзнаващата душа, от друга страна, ще зависи доколко Духът-Себе може да се развие в нея. Сетивната душа ще развие толкова по-добро общуване с външния свят, колкото по-добре устроено е душевното тяло. И Духът-Себе ще стане толкова по-богат, по-мощен, колкото повече храна му доставя съзнаващата душа. Беше показано, че по време на живота тази храна се доставя на Духа-Себе чрез преработените преживявания и плодовете на тези преживявания. Защото изложеното взаимодействие между душата и духа може, естествено, да се осъществи само там, където душата и духът се намират един в друг и са взаимно проникнати, следователно в рамките на връзката „Дух-Себе със съзнаваща душа“.

Нека първо разгледаме взаимодействието между душевното тяло и сетивната душа. Душевното тяло, както се оказа, е наистина най-финото оформление на телесността, но все пак принадлежи към нея и зависи от нея. Физическото тяло, етерното тяло и душевното тяло съставляват в известно отношение едно цяло. Затова и душевното тяло е обхванато от законите на физическата наследственост, чрез които тялото получава своя образ. И тъй като то е най-подвижната, така да се каже, най-летливата форма на телесността, то трябва да показва и най-подвижните и най-летливите явления на наследствеността.

Поради това, докато физическото тяло се различава най-малко – само според раси, народи, племена, а етерното тяло показва наистина по-голямо отклонение при отделните хора, но все пак още преобладаваща еднаквост, при душевното тяло това различие е вече много голямо. В него намира израз онова, което човек вече усеща като външно, лично своеобразие на човека. Затова то е и носителят на онова от това лично своеобразие, което се предава по наследство от родителите, бабите и дядовците и така нататък на потомците. – Наистина душата като такава, както беше изяснено, води напълно свой собствен живот; тя се затваря в себе си със своите склонности и отвращения, със своите чувства и страсти. Но тя все пак действа като цяло и затова и в сетивната душа това цяло получава своя отпечатък. И понеже сетивната душа прониква душевното тяло, така да се каже, го изпълва, то последното се оформя според природата на душата и тогава, като носител на наследствеността, то може да пренася склонностите, страстите и така нататък от предците на потомците. На този факт почива онова, което казва Гьоте: „От татко имам ръста си и сериозното водене на живота; от майчицата – веселия нрав и охотата да съчинявам истории." Гения той, естествено, не е получил от никого от двамата. По този начин ни се показва какво от своите душевни свойства човекът, така да се каже, отдава на линията на физическата наследственост.

Веществата и силите на физическото тяло се намират по същия начин и в цялото обкръжение на външната физическа природа. Те непрекъснато биват поемани оттам и отново отдавани на нея. В течение на няколко години масата от вещества, която съставя нашето физическо тяло, се обновява напълно. Това, че тази маса от вещества приема формата на човешкото тяло и че в рамките на това тяло тя отново и отново се обновява, зависи от това, че етерното тяло я държи в едно цяло. А неговата форма не е определена само от процесите между раждането – или зачатието – и смъртта, а зависи от законите на наследствеността, които се простират отвъд раждането и смъртта. Това, че по пътя на наследствеността могат да се пренасят и душевни свойства, тоест че ходът на физическата наследственост получава

душевен примес, се дължи на това, че душевното тяло може да бъде повлияно от сетивната душа.

А как се оформя взаимодействието между душата и духа? По време на живота духът е свързан с душата по посочения по-горе начин. Тя получава от него дара да живее в истинното и доброто и така в своя собствен живот, в своите склонности, нагони и страсти да изразява самия дух. Духът-Себе донася на „Аза“ от света на духа вечните закони на истинното и доброто. Те се свързват чрез съзнаващата душа с преживяванията на собствения душевен живот. Самите тези преживявания отминават. Но техните плодове остават. Това, че Духът-Себе е бил свързан с тях, оставя траен отпечатък върху него. Когато човешкият дух пристъпи към преживяване, подобно на друго, с което той вече веднъж е бил свързан, той вижда в него нещо познато и знае как да се държи спрямо него иначе, отколкото ако то стоеше пред него за първи път. На това почива всъщност всяко учене. А плодовете на ученето са усвоени способности. – По този начин във вечния дух се отпечатват плодове на преходния живот. – И нима не възприемаме тези плодове? На какво почиват заложбите, които по-горе бяха изложени като характерното за духовния човек? Нали само на способности за това или онова, които човек донася със себе си, когато започва своя земен жизнен път. В известно отношение тези способности напълно приличат на такива, които можем да си усвоим и по време на живота. Да вземем гения на един човек. За Моцарт е известно, че като момче е могъл да запише по памет дълго музикално произведение, което е чул веднъж. Той е бил способен на това само защото е могъл да обхване с поглед цялото наведнъж. В определени граници човек и по време на живота разширява своята способност да обхваща с поглед, да прониква във взаимовръзки, така че тогава притежава нови способности. Нали Лесинг е казал за себе си, че чрез критичната си наблюдателна дарба си е усвоил нещо, което се доближава до гения. Ако не искаме да се удивляваме на такива способности, коренящи се в заложби, като на чудеса, то трябва да ги смятаме за плодове на преживявания, които Духът-Себе е имал чрез една душа. Те са били отпечатани в този Дух-Себе. И тъй като не са били вложени в този живот, значи – в един по-ранен. Човешкият

дух е свой собствен род. И както човекът като физическо родово същество предава по наследство своите свойства в рамките на рода, така и духът – в рамките на своя род, тоест в рамките на самия себе си. В един живот човешкият дух се явява като повторение на самия себе си с плодовете на своите предишни преживявания в предходни жизнени пътища. Следователно този живот е повторение на други и носи със себе си онова, което Духът-Себе си е изработил в предишния живот. Когато той поеме в себе си нещо, което може да стане плод, той се прониква от Духа-Живот. Както жизненото тяло повтаря формата от вид към вид, така Духът-Живот повтаря душата от лично съществуване към лично съществуване. Предходните разглеждания придават валидност на представата, която търси основанието за определени жизнени процеси на човека в повторни земни животи. Своето пълно значение тази представа навярно може да получи само чрез наблюдение, което извира от духовни прозрения, каквито се придобиват, когато човек встъпи в пътя на познанието, описан в края на тази книга. Тук трябваше само да се покаже, че едно обикновено наблюдение, правилно ориентирано от мисленето, вече води до тази представа. Такова наблюдение наистина отначало ще остави представата, така да се каже, като силует. И то няма да може да я опази напълно от възраженията на едно неточно, неправилно ръководено от мисленето наблюдение. Но от друга страна, е вярно, че който си придобие такава представа чрез обикновено мислещо наблюдение, той се подготвя за свръхсетивното наблюдение. Той, така да се каже, изгражда нещо, което човек трябва да има преди това свръхсетивно наблюдение, както трябва да има окото преди сетивното наблюдение. Който възразява, че чрез изграждането на такава представа човек би могъл да си внуши самото свръхсетивно наблюдение, той доказва само, че не е в състояние да навлезе в действителността чрез свободно мислене и че тъкмо той по този начин сам си внушава своите възражения.

* * *

Така душевните преживявания се запазват трайно не само в границите на раждането и смъртта, но и отвъд смъртта. Но душата отпечатва своите преживявания не само в духа, който просветва в

нея, а както беше показано (с. 62), и във външния свят чрез делото. Това, което човекът е извършил вчера, е налице в своето въздействие още и днес. Образ на връзката между причина и следствие в тази посока дава сравнението между съня и смъртта. – Често сънят е бил наричан по-малкият брат на смъртта. Ставам сутрин. Моята продължаваща дейност е била прекъсната от нощта. При обикновени обстоятелства не е възможно сутрин да подхвана отново дейността си по произволен начин. Трябва да се свържа с вчерашните си действия, ако в живота ми трябва да има ред и връзка. Моите вчерашни дела са предпоставките за онези, които ми предстоят днес. С това, което съм извършил вчера, съм си създал за днес своята съдба. За известно време съм се отделил от своята дейност; но тази дейност ми принадлежи и тя отново ме привлича към себе си, след като за известно време съм се оттеглил от нея. Моето минало остава свързано с мен; то живее по-нататък в моето настояще и ще ме последва в моето бъдеще. Тази сутрин би трябвало не да се събудя, а да бъда създаден наново, от нищото, ако въздействията на вчерашните ми дела не трябваше да бъдат моята днешна съдба. Безсмислено би било все пак, ако при нормални обстоятелства не се нанеса в къща, която съм си поръчал да ми построят. Както човекът не е създаден наново сутрин, така не е създаден наново и човешкият дух, когато започва своя земен жизнен път. Нека се опитаме да си изясним какво става при встъпването в този жизнен път. Появява се едно физическо тяло, което получава своя образ чрез законите на наследствеността. Това тяло става носител на един дух, който повтаря един по-ранен живот в нов образ. Между двете стои душата, която води свой собствен, затворен в себе си живот. Нейните склонности и отвращения, нейните желания и влечения ѝ служат; тя поставя мисленето в своя служба. Като сетивна душа тя приема впечатленията на външния свят; и ги занася на духа, за да всмуче той от тях плодовете за постоянно. Тя има, така да се каже, посредническа роля и задачата ѝ е изпълнена, когато тя се справя с тази роля. Тялото ѝ оформя впечатленията; тя ги преобразува в усещания, запазва ги в паметта като представи и ги предава на духа, за да ги носи той трайно. Душата е всъщност онова, чрез което човекът принадлежи на своя земен жизнен път.

Чрез своето тяло той принадлежи на физическия човешки род. Чрез него той е член на този род. Със своя дух той живее в един по-висш свят. Душата временно свързва двата свята един с друг.

Но физическият свят, в който встъпва човешкият дух, не е за него чужда сцена. В него са отпечатани следите на неговите дела. Нещо от тази сцена принадлежи към него. То носи печата на неговото същество. То е сродно с него. Както някога душата му е предала впечатленията на външния свят, за да станат те трайни за него, така тя, като негов орган, е превърнала даденитѐ ѝ от него способности в дела, които в своите въздействия също са трайни. Така душата действително се е вляла в тези дела. Във въздействията на своите дела душата на човека продължава да живее един втори, самостоятелен живот. Това обаче може да даде повод животът да бъде разгледан с оглед на това как процесите на съдбата встъпват в него. Нещо „сполетява“ човека. Той навярно отначало е склонен да гледа на онова, което така го „сполетява“, като на нещо, „случайно“ встъпило в живота му. Но той може да забележи как самият той е резултат от такива „случайности“. Който разгледа себе си в четиридесетата година от живота си и когато се пита за своето душевно същество, не иска да спре при една лишена от същност абстрактна представа за Аза, той може да си каже: аз всъщност не съм нищо друго освен онова, което съм станал чрез това, което по силата на съдбата ме е „сполетявало“ до днес. Не бих ли бил някой друг, ако например на двадесет години бях имал определена поредица от преживявания вместо онези, които са ме сполетели? Тогава той ще търси своя „Аз“ не само в своите импулси на развитие, които идват „отвътре“, а и в онова, което „отвън“ се намесва в живота му и го оформя. В това, което „му се случва“, той ще разпознае собствения си Аз. Ако човек се отдаде непредубедено на такова познание, тогава е нужна само още една стъпка на действително задълбочено наблюдение на живота, за да види в онова, което му се влива чрез определени преживявания на съдбата, нещо, което обхваща Аза отвън така, както споменът действа отвътре, за да накара едно минало преживяване отново да просветне. Така човек може да стане способен да възприема в преживяването на съдбата как едно по-ранно дело на душата поема пътя

към Аза, също както в спомена едно по-ранно преживяване поема пътя към представата, когато за това има външен повод. По-рано за това, че последиците от делото могат отново да засегнат човешката душа, се говореше като за „възможна“ представа (вж. с. 64 и сл.). В рамките на отделния земен живот такова засягане е изключено за определени последици от делата, защото този земен живот е бил предразположен да извърши делото. Тук преживяването се съдържа в извършването. Тогава една определена последица от делото не може да засегне душата, също както човек не може да си спомни за едно преживяване, в което още се намира. В това отношение може да става дума само за преживяване на последици от делата, които засягат „Аза“ не със заложбите, които той има в онзи земен живот, от който изхожда, когато извършва делото. Погледът може да се насочи само към последици от делата от други земни животи. Така човек – щом усети, че онова, което като преживяване на съдбата привидно го „сполетява“, е свързано с Аза така, както онова, което се образува „отвътре“ на самия този Аз – не може да мисли друго, освен че в такова преживяване на съдбата има работа с последици от делата от по-ранни земни животи. Вижда се, че едно задълбочено, ръководено от мисленето схващане на живота довежда човека до парадоксалното за обикновеното съзнание допускане, че преживяванията на съдбата в един земен живот са свързани с делата от предходни земни животи. И тази представа отново може да получи своето пълно съдържание само чрез свръхсетивното познание: без него тя остава като силует. Но добита от обикновеното съзнание, тя отново подготвя душата, за да може тази да съзре нейната истина в действително свръхсетивно наблюдение.

Само едната част от моето дело е във външния свят; другата е в самия мен. Нека си изясним това отношение между Аза и делото чрез едно просто сравнение от естествената наука. Животни, които някога, като виждащи, са се преселили в пещерите на Кентъки, са загубили зрението си поради живота в тях. Престоят в тъмнината е направил очите бездейни. Поради това в тези очи вече не се извършва физическата и химичната дейност, която протича при виждането. Потокът на храната, който по-рано е бил употребяван за тази дейност, сега се

влива в други органи. Сега тези животни могат да живеят само в тези пещери. Чрез своето дело, чрез преселването, те са създали условията за своя по-късен живот. Преселването е станало част от тяхната съдба. Едно същество, което веднъж е действало, се е свързало с резултатите от делата. Така е и с човешкия дух. Душата е могла да му предаде определени способности само като е действала. И тези способности съответстват на делата. Чрез едно дело, което душата е извършила, в нея живее изпълнената със сила заложба да извърши друго дело, което е плодът на това дело. Душата носи това в себе си като необходимост, докато последното дело не бъде извършено. Може да се каже също: чрез едно дело в душата е отпечатана необходимостта да извърши последицата от това дело.

С делата си човешкият дух действително е подготвил своята съдба. В един нов живот той се оказва свързан с онова, което е извършил в предишния си живот. – Може, разбира се, да се повдигне въпросът: как може да бъде така, след като човешкият дух при своето прераждане бива пренесен в свят, съвсем различен от онзи, който някога е напуснал? В основата на този въпрос лежи една представа за веригата на съдбата, която е много привързана към външната страна на живота. Ако пренеса своята сцена от Европа в Америка, също се озовавам в една съвсем нова среда. И въпреки това моят живот в Америка изцяло зависи от предишния ми живот в Европа. Ако в Европа съм станал механик, животът ми в Америка се оформя съвсем различно, отколкото ако бях станал банков служител. В единия случай в Америка вероятно ще бъда заобиколен от машини, в другия – от банкови съоръжения. Във всеки случай моят предишен живот определя моята среда; той, така да се каже, привлича към себе си от целия околен свят онези неща, които са сродни с него. Така е и с Духа-Себе. В един нов живот той по необходимост се обгражда с онова, с което е сроден от предходните животи. – И затова сънят е подходящ образ за смъртта, защото по време на съня човекът е отстранен от сцената, на която го очаква неговата съдба. Докато човек спи, събитията на тази сцена продължават своя ход. За известно време човек няма влияние върху този ход. Въпреки това нашият живот в един нов ден зависи от въздействията на делата от предишния ден.

Действително нашата личност всяка сутрин се въплъщава наново в нашия свят на делата. Онова, което през нощта е било отделено от нас, през деня е, така да се каже, положено около нас. – Така е и с делата от по-ранните въплъщения на човека. Те са свързани с него като негова съдба, както животът в тъмните пещери остава свързан с животните, които чрез преселването в тези пещери са загубили зрението си. Както тези животни могат да живеят само ако се намират в средата, в която сами са се поставили, така и човешкият дух може да живее само в околния свят, който сам си е създал чрез своите дела. За това, че сутрин намирам положението, което сам съм създал предишния ден, се грижи непосредственият ход на събитията. За това, че когато отново се въплътя, намирам околен свят, който съответства на резултата от моите дела от предишния живот, се грижи сродството на моя отново въплътен дух с нещата от околния свят. От това човек може да си състави представа за това как душата е вградена в същността на човека. Физическото тяло е подчинено на законите на наследствеността. Човешкият дух, напротив, трябва да се въплъщава отново и отново; и неговият закон се състои в това, че той пренася плодовете на предишните животи в следващите. Душата живее в настоящето. Но този живот в настоящето не е независим от предходните животи. Нали въплъщаващият се дух донася от своите предишни въплъщения своята съдба. И тази съдба определя живота. Какви впечатления ще може да има душата, кои нейни желания ще могат да бъдат удовлетворени, какви радости и страдания ще възникнат за нея, с какви хора ще се срещне: това зависи от това какви са били делата в предходните въплъщения на духа. Хората, с които душата е била свързана в един живот, тя ще трябва да ги намери отново в някой следващ, защото делата, които са се случили между тях, трябва да имат своите последици. Както едната душа, така и свързаните с нея ще се стремят към своето прераждане в същото време. Така животът на душата е резултат от самосъздадената съдба на човешкия дух. Три неща обуславят жизнения път на човека между раждането и смъртта. И затова той е трояко зависим от фактори, които се намират отвъд раждането и смъртта. Тялото е подчинено на закона на наследствеността; душата е подчинена на самосъздадената

съдба. Тази създадена от човека съдба се нарича със стар израз негова карма. А духът е подвластен на закона на прераждането, на повторните земни животи. – Следователно отношението между дух, душа и тяло може да се изрази и така: непреходен е духът; раждането и смъртта властват в телесността според законите на физическия свят; душевният живот, който е подчинен на съдбата, опосредява връзката между двете по време на един земен жизнен път. Всички по-нататъшни познания за същността на човека предполагат запознаване със самите „три свята“, на които той принадлежи. За тях ще стане дума по-нататък. Едно мислене, което застава пред явленията на живота и което не се бои да проследи мислите, произтичащи от едно пълно с живот разглеждане, до последните им звена, може само чрез логиката да стигне до представата за повторните земни животи и за закона на съдбата. Колкото е вярно, че пред ясновидеца с отвореното „духовно око“ миналите животи лежат като преживяване, като разтворена книга, толкова е вярно, че истината на всичко това може да просветне и за разглеждащия разум. (1)

Бележки

(1) Вж. казаното по този въпрос в края на книгата в „Отделни бележки и допълнения“.

Трите свята

I. Душевният свят

Разглеждането на човека показа, че той принадлежи на три свята. От света на физическата телесност са взети веществата и силите, които изграждат неговото тяло. Той знае за този свят чрез възприятията на своите външни физически сетива. Който се доверява единствено на тези сетива и развива само тяхната способност за възприятие, той не може да си изясни нищо за другите два свята – за душевния и духовния. – Дали човек може да се убеди в действителността на някое нещо или същество, зависи от това дали той има за него орган за възприятие, сетиво.

– Разбира се, лесно могат да възникнат недоразумения, ако, както става тук, висшите органи за възприятие се наричат духовни сетива. Защото, когато се говори за „сетива“, с това неволно се свързва мисълта за „физическото“. Нали тъкмо физическият свят се обозначава и като „сетивен“ в противоположност на „духовния“. За да се избегне недоразумението, трябва да се има предвид, че тук за „висши сетива“ се говори именно само сравнително, в преносен смисъл. Както физическите сетива възприемат физическото, така душевните и духовните възприемат душевното и духовното. Изразът „сетиво“ се употребява само в значението на „органи за възприятие“. Човекът не би имал знание за светлината и цвета, ако нямаше око, което усеща светлината; той не би знаел нищо за звуците, ако нямаше ухо, което усеща звука. В това отношение германският философ Лоце с пълно право казва: „Без око, което усеща светлина, и без ухо, което усеща

звук, целият свят би бил тъмен и ням. В него би имало толкова малко светлина или звук, колкото би бил възможен зъбобол без нерв на зъба, който да усеща болката.“ – За да се види в правилна светлина казаното тук, човек дори няма нужда да се замисля колко съвсем иначе трябва да се разкрива светът за низшите живи същества, които имат само един вид сетиво за допир или за усещане, разпростряно по цялата повърхност на тялото им, отколкото за човека. Светлина, цвят и тон във всеки случай не могат да съществуват за тях в онзи смисъл, в който съществуват за същества, надарени с очи и уши. Въздушните трептения, които предизвиква пушечен изстрел, може да упражняват въздействие и върху тях, когато ги достигнат. Но за да се разкрият тези въздушни трептения пред душата като трясък, е нужно ухо. И за да се разкрият определени процеси в тънкото вещество, което се нарича етер, като светлина и цвят, е нужно око. – Човекът знае нещо за някое същество или предмет само благодарение на това, че чрез някой от своите органи получава въздействие от него. Това отношение на човека към света на действителното е изразено превъзходно в следното изказване на Гьоте: „Всъщност напразно се опитваме да изразим същността на едно нещо. Въздействия съзираме ние и една пълна история на тези въздействия би обхванала навярно, в краен случай, същността на онова нещо. Напразно се стараем да опишем характера на един човек: нека, напротив, съберем неговите постъпки, неговите дела, и пред нас ще застане образ на характера. Цветовете са дела на светлината, дела и страдания... Цветовете и светлината наистина са помежду си в най-точно отношение, но трябва да си ги мислим и двете като принадлежащи на цялата природа; защото тъкмо цялата природа иска чрез тях да се разкрие особено на сетивото на окото. Също така природата се открива и на друго сетиво... Така природата говори надолу към други сетива, към познати, непризнати, непознати сетива; така тя говори сама със себе си и към нас чрез хиляди явления. За внимателния тя никъде не е мъртва, нито няма.“ Би било неправилно това изказване на Гьоте да се разбира така, сякаш с него се отрича познаваемостта на същността на нещата. Гьоте няма предвид: човек възприема само въздействието на нещото, а същността се крие зад него. Той има предвид по-скоро, че за такава

„скрита същност“ изобщо не бива да се говори. Същността не е зад своето откровение; по-скоро тя излиза наяве чрез откровението. Само че тази същност в много случаи е толкова богата, че може да се разкрие на други сетива в още други образи. Онова, което се разкрива, принадлежи към същността, само че поради ограничеността на сетивата не е цялата същност. Този Гьотев възглед е изцяло и възгледът, който се има предвид тук в смисъла на духовната наука. Както в тялото окото и ухото се развиват като органи за възприятие, като сетива за телесните процеси, така човекът е в състояние да изгради в себе си душевни и духовни органи за възприятие, чрез които му се откриват душевният и духовният свят. За онзи, който няма такива висши сетива, тези светове са „тъмни и неми“, както за същество без ухо и око телесният свят е „тъмен и ням“. Наистина отношението на човека към тези висши сетива е малко по-различно от отношението му към телесните. По правило добрата майка природа се грижи последните да бъдат напълно изградени в него. Те възникват без негово участие. Върху развитието на своите висши сетива той трябва да работи сам. Той трябва да изгради душата и духа, ако иска да възприема душевния и духовния свят, както природата е изградила неговото тяло, за да може той да възприема своята телесна околна среда и да се ориентира в нея. Такова изграждане на висши органи, които природата още не е развила сама, не е неестествено; защото в по-висш смисъл всичко, което човекът извършва, също принадлежи към природата. Само онзи, който би поискал да твърди, че човекът трябва да остане на онази степен на развитие, на която е пуснат от ръката на природата – само той би могъл да нарече изграждането на висши сетива неестествено. От него значението на тези органи остава „непризнато“ – в смисъла на приведеното изказване на Гьоте. Но такъв човек би трябвало тогава веднага да се бори и срещу всяко възпитание на човека, защото и то продължава делото на природата. И особено би трябвало да се обяви против операцията на слепородени. Защото с онзи, който пробужда в себе си своите висши сетива по начина, изложен в последната част на това съчинение, става приблизително същото, както с оперирания слепороден. Светът му се явява с нови свойства, с процеси и факти, за които физическите

сетива не разкриват нищо. За него е ясно, че чрез тези висши органи той не прибавя произволно нищо към действителността, а че без тях съществената част от тази действителност би останала скрита за него. Душевният и духовният свят не са нещо редом с физическия или извън него, те не са отделени пространствено от него. Както за оперирания слепороден предишният тъмен свят засиява в светлина и цветове, така на душевно и духовно пробудения нещата, които преди са му се явявали само телесно, разкриват своите душевни и духовни свойства. Наистина този свят се изпълва освен това и с процеси и същества, които остават напълно непознати за онзи, който не е пробуден душевно и духовно. – (По-късно в тази книга ще се говори по-подробно за изграждането на душевните и духовните сетива. Тук най-напред се описват самите тези висши светове. Който отрича тези светове, не казва нищо друго, освен че още не е развил своите висши органи. Развитието на човечеството не е завършено на никоя степен; то трябва непрекъснато да продължава.)

Човек често неволно си представя „висшите органи“ като твърде подобни на физическите. Но би трябвало да си изясни, че в лицето на тези органи си има работа с духовни или душевни образувания. Затова не бива и да се очаква, че онова, което се възприема във висшите светове, е, да речем, само една мъгляво разредена вещественост. Докато се очаква нещо такова, няма да може да се стигне до ясна представа за това, което тук всъщност се има предвид под „висши светове“. За много хора съвсем не би било толкова трудно, колкото е в действителност, да знаят нещо за тези „висши светове“ – отначало наистина само елементарното, – ако не си представяха, че онова, което трябва да възприемат, все пак отново трябва да е нещо изтънчено физическо. Тъй като предполагат нещо такова, те по правило изобщо не искат да признаят онова, за което действително става дума. Намират го недействително, не го приемат като нещо, което ги задоволява, и т.н. Разбира се: висшите степени на духовното развитие са трудно достъпни; но онази степен, която е достатъчна, за да се познае същността на духовния свят – а това вече е много, – съвсем не би била толкова трудна за достигане, ако човек поискаше

най-напред да се освободи от предразсъдъка да си представя душевното и духовното все пак отново само като нещо по-фино физическо.

Както не познаваме изцяло един човек, ако имаме представа само за неговата физическа външност, така не познаваме и света, който ни заобикаля, ако знаем за него само онова, което ни разкриват физическите сетива. И както една фотография ни става разбираема и изпълнена с живот, когато се приближим дотолкова до фотографирания човек, че се научим да познаваме неговата душа, така можем действително да разберем и телесния свят само ако опознаем неговата душевна и духовна основа. Затова е препоръчително тук най-напред да се говори за висшите светове, за душевния и духовния, и едва след това физическият свят да се преценява от гледна точка на духовната наука.

Да се говори за висшите светове в сегашната културна епоха, е свързано с известни трудности. Защото тази културна епоха е велика преди всичко в познаването и овладяването на телесния свят. Нашите думи първоначално са се оформили и са получили значението си във връзка с този телесен свят. Но човек трябва да си служи с тези обичайни думи, за да се свърже с познатото. Така при онези, които искат да се доверяват само на своите външни сетива, се отварят широко вратите за недоразумението. – Някои неща наистина могат отначало да бъдат изказани и загатнати само чрез сравнения. Но така трябва да бъде, защото такива сравнения са средство, чрез което човек най-напред бива насочен към тези висши светове и чрез което се подпомага собственото му издигане към тях. (За това издигане ще трябва да се говори в една по-късна глава, в която ще бъде посочено изграждането на душевните и духовните органи за възприятие. Отначало човек ще се запознае с висшите светове чрез сравнения. После той може да помисли как сам да проникне с поглед в тях.) Както веществата и силите, които съставят и управляват нашия стомах, нашето сърце, нашите бели дробове, нашия мозък и т.н., произхождат от телесния свят, така нашите душевни свойства, нашите нагони, влечения, чувства, страсти, желания, усещания и т.н. произхождат от душевния свят. Душата на човека е член в този душевен свят, както неговото тяло е част от физическия телесен свят.

Ако искаме най-напред да посочим една разлика между телесния свят и душевния, можем да кажем, че последният е във всички свои неща и същества много по-фин, по-подвижен, по-пластичен от първия. Но човек трябва да си остава наясно, че когато влезе в душевния свят, стъпва в свят, съвършено нов спрямо физическия. Следователно, ако в това отношение се говори за по-грубо и по-фино, трябва да се съзнава, че чрез сравнение се загатва нещо, което все пак е коренно различно. Така е с всичко, което се казва за душевния свят с думи, заимствани от физическата телесност. Ако се има предвид това, тогава може да се каже, че образуванията и съществата на душевния свят се състоят също така от душевни вещества и се направляват също така от душевни сили, както е във физическия свят с физическите вещества и сили.

Както на телесните образувания са присъщи пространственото протежение и пространственото движение, така на душевните неща и същности са присъщи възбудимостта, нагонното домогване. Затова душевният свят се нарича също светът на влеченията или светът на желанията, или светът на „копнежа“. Тези изрази са заимствани от човешкия душевен свят. Затова трябва твърдо да се помни, че нещата в онези части на душевния свят, които се намират извън човешката душа, са също толкова различни от душевните сили в нея, колкото физическите вещества и сили на телесния външен свят са различни от частите, които съставят физическото човешко тяло. (Нагон, желание, копнеж са обозначения за веществено в душевния свят. Това веществено нека бъде обозначено като „астрално“. Ако се вземат повече предвид силите на душевния свят, може да се говори за „същност на влеченията“. Но не бива да се забравя, че тук разграничението между „вещество“ и „сила“ не може да бъде толкова строго, колкото във физическия свят. Един нагон може също толкова добре да бъде наречен „сила“, колкото и „вещество“.) Онзи, който за първи път получава поглед в душевния свят, бива объркан от разликите, които този свят показва спрямо физическия. Но това е така и при отварянето на някое физическо сетиво, което преди е било бездейно. Оперираният слепороден също трябва тепърва да се научи да се ориентира в света, който преди е познавал чрез осезанието.

Такъв човек например вижда предметите отначало в своето око; после ги съзира извън себе си, но отначало те му се явяват така, сякаш са нарисувани върху плоскост. Едва постепенно той схваща дълбочината, пространственото разстояние на нещата и т.н. – В душевния свят важат съвсем други закони, отколкото във физическия. Наистина много душевни образувания са свързани с образувания от другите светове. Душата на човека например е свързана с физическото човешко тяло и с човешкия дух. Следователно процесите, които могат да се наблюдават в нея, са едновременно повлияни от телесния и от духовния свят. Това трябва да се има предвид при наблюдението на душевния свят; и не бива да се смята за душевни закони онова, което произхожда от въздействието на друг свят. – Когато например човекът изпраща едно желание, то е носено от мисъл, от представа на духа и следва неговите закони. Но както законите на физическия свят могат да се установят, като се абстрахираме от влиянията, които например човекът оказва върху неговите процеси, така нещо подобно е възможно и с душевния свят.

Една важна разлика между душевните процеси и физическите може да се изрази, като взаимодействието при първите се обозначи като много по-вътрешно. Във физическото пространство например господства законът на „удара“. Когато една движеща се топка от слонова кост се удари в една неподвижна, последната се задвижва в посока, която може да се изчисли от движението и еластичността на първата. В душевното пространство взаимодействието на две образувания, които се срещат, зависи от техните вътрешни свойства. Те се проникват взаимно, сраства се, така да се каже, едно с друго, ако са сродни помежду си. Те се отблъскват, ако техните същности си противоречат. – В телесното пространство например за виждането съществуват определени закони. – Отдалечените предмети се виждат в перспективно умаляване. Когато се гледа навътре в една алея, изглежда, че – според законите на перспективата – по-отдалечените дървета стоят на по-малки разстояния едно от друго, отколкото близките. В душевното пространство, напротив, всичко – близкото и отдалеченото – се явява на съзерцаващия на разстоянията, които то има по силата на своята вътрешна природа. Това, разбира се,

е източник на най-разнообразни заблуди за онзи, който встъпва в душевното пространство и иска да се оправя там с правилата, които носи със себе си от физическия свят.

Едно от първите неща, които човек трябва да усвои, за да се ориентира в душевния свят, е да различава отделните видове негови образувания по подобен начин, както във физическия свят се различават твърди, течни и въздухообразни или газообразни тела. За да се стигне до това, трябва да се познават двете основни сили, които тук са преди всичко важни. Те могат да се нарекат симпатия и антипатия. Видът на едно душевно образувание се определя от това как действат в него тези основни сили. Като симпатия трябва да се обозначи силата, с която едно душевно образувание привлича други, стреми се да се слее с тях, проявява своето сродство с тях. Антипатията, напротив, е силата, с която душевните образувания се отблъскват, изключват, с която утвърждават своята своеобразност. Каква роля играе едно душевно образувание в душевния свят, зависи от това в каква мяра тези основни сили са налице в него. Най-напред трябва да се различават три вида душевни образувания според действието на симпатията и антипатията в тях. И тези видове се различават един от друг по това, че симпатията и антипатията се намират в тях в съвсем определени взаимни съотношения. И в трите са налице и двете основни сили. Нека вземем най-напред едно образувание от първия вид. То привлича други образувания от своето обкръжение по силата на властващата в него симпатия. Но освен тази симпатия в него едновременно е налице и антипатия, чрез която то отблъсква от себе си онова, което се намира в обкръжението му. Отвън такова образувание ще изглежда така, сякаш е надарено само със сили на антипатията. Но това не е така. В него има симпатия и антипатия. Само че последната преобладава. Тя има надмощие над първата. Такива образувания играят себична роля в душевното пространство. Те отблъскват много неща около себе си и привличат към себе си с любов само малко. Затова се движат като неизменни форми през душевното пространство. Поради силата на симпатията, която е в тях, те изглеждат алчни. Но алчността изглежда едновременно ненаситна, сякаш не може да бъде задоволена, защото преобладаващата

антипатия отблъсква толкова много от онова, което идва насреща, че не може да настъпи задоволяване. Ако искаме да сравним душевните образувания от този вид с нещо във физическия свят, можем да кажем: те съответстват на твърдите физически тела. Тази област на душевната вещественост нека бъде наречена жар на влеченията. – Онова от тази жар на влеченията, което е примесено в душите на животните и хората, определя у тях онова, което се нарича низши сетивни нагони, техните преобладаващи себелюбиви инстинкти. – Вторият вид душевни образувания е онзи, при който двете основни сили се уравновесяват, при който следователно симпатията и антипатията действат с еднаква сила. Те се отнасят към другите образувания с известна неутралност; действат върху тях като сродни, без особено да ги привличат или отблъскват. Те, така да се каже, не теглят твърда граница между себе си и околния свят. Непрекъснато оставят други образувания в обкръжението да въздействат върху тях; затова могат да се сравнят с течните вещества на физическия свят. И в начина, по който такива образувания привличат към себе си други неща, няма нищо от алчност. Действието, което се има предвид тук, е налице, например когато човешката душа усеща един цвят. Когато имам усещането за червения цвят, най-напред получавам неутрално дразнение от своето обкръжение. Едва когато към това дразнение се прибави харесването на червения цвят, се намесва друго душевно действие. Онова, което предизвиква неутралното дразнение, са душевни образувания, които се намират в такова взаимоотношение, че симпатията и антипатията се уравновесяват. Душевната вещественост, за която тук става дума, ще трябва да се обозначи като напълно пластична, течаща. Тя се движи през душевното пространство не себично като първата, а така, че съществуването ѝ навсякъде получава впечатления, че тя се оказва сродна с много неща, които среща. Израз, който е приложим за нея, би могъл да бъде: течаща възбудимост. – Третата степен на душевните образувания е онази, при която симпатията има надмощие над антипатията. Антипатията предизвиква себичното самоутвърждаване; но то отстъпва на заден план пред склонността към нещата от обкръжението. Нека си представим такова образувание вътре в душевното пространство. То се

явява като средоточие на една привличаща сфера, която се простира над предметите на околния свят. Такива образувания трябва по-специално да се обозначат като вещественост на желанията. Това обозначение изглежда правилно, защото поради антипатията, която съществува и е само по-слаба от симпатията, привличането все пак действа така, че привлечените предмети трябва да бъдат внесени в собствената сфера на образуването. Така симпатията получава себичен основен тон. Тази вещественост на желанията може да се сравни с газообразните или въздухообразните тела на физическия свят. Както газът се стреми да се разшири на всички страни, така веществеността на желанията се разпростира във всички посоки.

По-високите степени на душевната вещественост се характеризират с това, че при тях едната основна сила, а именно антипатията, напълно отстъпва, и само симпатията се оказва същински действащото. Тя може най-напред да се прояви вътре в частите на самото душевно образувание. Тези части се привличат взаимно. Силата на симпатията във вътрешността на едно душевно образувание намира израз в онова, което се нарича удоволствие. А всяко намаляване на тази симпатия е неудоволствие. Неудоволствието е само намалено удоволствие, както студът е само намалена топлина. Удоволствието и неудоволствието са онова, което живее в човека като света на чувствата – в по-тесен смисъл. Чувстването е тъкането на душевното в самото себе си. От начина, по който чувствата на удоволствие и неудоволствие тъкат в душевното, зависи онова, което се нарича негово приятно самочувствие.

Още по-висока степен заемат онези душевни образувания, чиято симпатия не остава затворена в сферата на собствения живот. От трите низши степени те се различават – както впрочем вече и четвъртата – по това, че при тях силата на симпатията няма за преодоляване никаква антипатия, която да ѝ се противопоставя. Едва чрез тези по-висши видове на душевната вещественост многообразието на душевните образувания се съединява в един общ душевен свят. Доколкото играе роля антипатията, душевното образувание се стреми към нещо друго заради собствения си живот, за да укрепи и обогати себе си чрез другото. Където антипатията мълчи, там

другото се приема като откровение, като изява. Тази по-висша форма на душевна вещественост играе в душевното пространство роля, подобна на онази, която светлината играе във физическото пространство. Тя кара едно душевно образувание, така да се каже, да всмуква съществуването и същността на другите заради самите тях, или, както би могло да се каже също, да се оставя да бъде озарявано от тях. Едва като черпят от тези по-висши области, душевните същества биват пробудени за истински душевен живот. Техният глух живот в тъмнината се отваря навън, свети и сам излъчва в душевното пространство; инертното, глухо тъкане във вътрешността, което иска да се затвори чрез антипатията, когато са налице само веществата на долните области, става сила и подвижност, която изхожда от вътрешността и се излива навън като поток. Течащата възбудимост на втората област действа само при срещата на образуванията. Тогава наистина едното прелива в другото. Но тук е необходимо докосване. В по-висшите области властва свободно излъчване, изливане. (С право същността на това поле се обозначава като „излъчване“, защото симпатията, която се развива, действа така, че като символ за нея може да се употреби изразът, взет от действието на светлината.) Както едно растение закърнява в мазето, така закърняват душевните образувания без оживяващите ги душевни вещества на по-висшите области. Душевната светлина, дейната душевна сила и същинският душевен живот в по-тесен смисъл принадлежат на тези области и оттук се съобщават на душевните същества.

Следователно трябва да се различават три долни и три горни области на душевния свят; и едните, и другите са опосредствани от една четвърта, така че се получава следното деление на душевния свят:

1. Област на жарта на влеченията
2. Област на течащата възбудимост
3. Област на желанията
4. Област на удоволствието и неудоволствието
5. Област на душевната светлина
6. Област на дейната душевна сила
7. Област на душевния живот.

Чрез първите три области душевните образувания получават своите свойства от съотношението между антипатия и симпатия; чрез четвъртата област симпатията тъче вътре в самите душевни образувания; чрез трите най-висши силата на симпатията става все по-свободна и по-свободна; светейки и оживявайки, душевните вещества на тази област пронизват като полъх душевното пространство и пробуждат онова, което иначе, оставено само на себе си, би трябвало да се изгуби в собственото си съществуване.

Всъщност би трябвало да е излишно, но заради яснотата тук все пак се подчертава, че тези седем отдела на душевния свят в никакъв случай не представляват отделени едни от други територии. Както във физическото твърдото, течното и газообразното се проникват взаимно, така в душевното се проникват взаимно жарта на влеченията, течащата възбудимост и силите на света на желанията. И както във физическото топлината прониква телата, а светлината ги облъчва, така е в душевното с удоволствието и неудоволствието и с душевната светлина. И нещо подобно става с дейната душевна сила и със същинския душевен живот.

II. Душата в душевния свят след смъртта

Душата е свързващото звено между духа на човека и неговото тяло. Нейните сили на симпатията и антипатията, които чрез взаимното си съотношение пораждат душевните изяви: влечение, възбудимост, желание, удоволствие и неудоволствие и т.н., – те действат не само между душевно образувание и душевно образувание, но се проявяват и спрямо съществата на другите светове, на физическия и на духовния свят. Докато душата живее в тялото, тя в известен смисъл участва във всичко, което става в това тяло. Когато физическите функции на тялото протичат правилно, в душата възникват удоволствие и добро самочувствие; когато тези функции са нарушени, настъпват неудоволствие и болка. – И в дейностите на духа душата има своя дял: тази мисъл я изпълва с радост, онази – с отвращение; правилното съждение има одобрението на душата, погрешното – нейното неодобрение. – Нещо повече, степента на развитие на човека

зависи от това дали склонностите на душата му са насочени повече в едната, или в другата посока. Човек е толкова по-съвършен, колкото повече душата му симпатизира на изявите на духа; той е толкова по-несъвършен, колкото повече нейните склонности се задоволяват от функциите на тялото.

Духът е средоточието на човека, тялото – посредникът, чрез който духът наблюдава и опознава физическия свят и чрез който той действа в него. Душата пък е посредникът между тях. Тя извлича от физическото впечатление, което въздушните трептения предизвикват в ухото, усещането за тона, тя изживява удоволствието от този тон. Всичко това тя съобщава на духа, който по този начин стига до разбиране на физическия свят. Мисълта, която се появява в духа, бива превърната от душата в желание за осъществяване и едва така може с помощта на телесното оръдие да стане дело. – А човекът може да изпълни своето предназначение само като остави духа да дава посоката на цялото му действие. Душата сама по себе си може да насочва своите склонности както към физическото, така и към духовното. Тя, така да се каже, спуска своите пипала надолу към физическото така, както ги протяга нагоре към духовното. Чрез потапянето във физическия свят нейната собствена същност се прониква и оцветява от природата на физическото. Но тъй като духът може да действа във физическия свят само чрез нейното посредничество, по този начин и на самия него се дава посоката към физическото. Неговите образувания биват привличани от силите на душата към физическото. Нека разгледаме неразвития човек. Склонностите на душата му са привързани към функциите на тялото му. Той изпитва удоволствие само от впечатленията, които физическият свят предизвиква в сетивата му. Поради това и неговият духовен живот бива изцяло привлечен в тази сфера. Мислите му служат само за задоволяване на физическите му потребности. – Като живее от въплъщение към въплъщение, духовното Себе трябва все повече да получава посоката си от духовното. Неговото познание трябва да се определя от духа на вечната истина, неговото действие – от вечната доброта.

Смъртта, разгледана като факт на физическия свят, означава промяна във функциите на тялото. Със смъртта то престава да бъде чрез своето устройство посредник на душата и духа. Оттук нататък във функциите си то се оказва изцяло подчинено на физическия свят и неговите закони; то преминава в него, за да се разпадне в него. Само тези физически процеси на тялото могат да бъдат наблюдавани с физическите сетива след смъртта. Онова, което тогава става с душата и духа, убягва на тези сетива. Защото и по време на живота душата и духът могат да бъдат наблюдавани сетивно само доколкото получават своя външен израз във физически процеси. След смъртта такъв израз вече не е възможен. Затова наблюдението на физическите сетива и основаващата се на него наука не могат да се вземат предвид, когато става дума за съдбата на душата и духа след смъртта. Тук именно влиза в действие едно по-висше познание, което се основава на наблюдението на процесите в душевния и в духовния свят.

И когато духът се е отделил от тялото, той все още е свързан с душата. И както по време на физическия живот тялото го е приковавало към физическия свят, така сега душата го приковава към душевния. – Но в този душевен свят не може да се намери неговата изконна същност. Нейната задача е само да го свързва с полето на неговото творчество, с физическия свят. За да се яви в ново въплъщение с по-съвършен облик, той трябва да черпи сила и укрепване от духовния свят. Но чрез душата той е бил оплетен във физическия свят. Той е свързан с едно душевно същество, което е проникнато и оцветено от природата на физическото, и така самият той е получил тази посока. След смъртта душата вече не е свързана с тялото, а само с духа. Сега тя живее в душевна среда. Затова върху нея могат да оказват въздействие вече само силите на този свят. И към този живот на душата в душевния свят отначало е свързан и духът. Той е свързан с него така, както по време на физическото въплъщение е свързан с тялото. Кога умира тялото, това се определя от неговите закони; изобщо трябва да се каже: не душата и духът напускат тялото, а то бива освободено от тях (1), когато силите му вече не могат да действат в смисъла на човешката организация. Същото е и отношението между душата и духа. Душата ще освободи духа към по-висшия, към духовния

свят, когато нейните сили вече не могат да действат в смисъла на човешката душевна организация. Духът ще бъде освободен в онзи миг, когато душата е предала на разпадане онова, което тя може да изживява само вътре в тялото, и е запазила само онова, което може да продължи да живее заедно с духа. Това, което е запазено и което, макар да се изживява в тялото, може като плод да бъде вградено в духа, свързва душата с духа в чисто духовния свят. – Следователно, за да се опознае съдбата на душата след смъртта, трябва да се разгледа процесът на нейното разпадане. Тя имаше задачата да дава на духа посоката към физическото. В мига, когато е изпълнила тази задача, тя поема посоката към духовното. Поради тази природа на своята задача тя всъщност би трябвало веднага да бъде само духовно дейна, когато тялото отпадне от нея, когато тя следователно вече не може да бъде свързващо звено. И тя би била такава, ако чрез живота си в тялото не беше повлияна от него и не беше привлечена в склонностите си към него. Без това оцветяване, което е получила чрез връзката с телесното, тя веднага след освобождаването от тялото би следвала само законите на духовно-душевния свят и не би развила никаква по-нататъшна склонност към сетивното. И това би било така, ако човекът при смъртта напълно беше изгубил всякакъв интерес към земния свят, ако всички влечения, желания и т.н., свързани със съществуването, което той е напуснал, бяха задоволени. Доколкото обаче това не е така, онова, което е останало в тази посока, прилепва към душата.

За да не изпаднем в объркване, тук трябва грижливо да се прави разлика между онова, което приковава човека към света така, че може да бъде изравнено и в някое следващо въплъщение, и онова, което го приковава към едно определено, към съответното последно въплъщение. Първото се изравнява чрез закона на съдбата, кармата; другото обаче може да бъде отхвърлено от душата само след смъртта. След смъртта за човешкия дух следва време, в което душата отхвърля своите склонности към физическото съществуване, за да следва после отново само законите на духовно-душевния свят и да освободи духа. Естествено е това време да трае толкова по-дълго, колкото повече душата е била привързана към физическото. То ще бъде кратко при човек, който малко е бил привързан към физическия

живот, и дълго пък при такъв, който е свързал интересите си изцяло с този живот, така че при смъртта в душата живеят още много влечения, желания и т.н. Най-лесно човек си създава представа за състоянието, в което душата живее в първото време след смъртта, чрез следното съображение. Да вземем за това един доста краен пример: насладите на гурмана. Той намира удоволствието си в гъделичкането на небцето от ястията. Насладата, естествено, не е нещо телесно, а нещо душевно. В душата живее удоволствието, а също и влечението към удоволствието. За задоволяване на влечението обаче е необходим съответният телесен орган, небцето и т.н. След смъртта душата не е изгубила веднага такова влечение, но вече няма телесния орган, който е средството за задоволяване на влечението. И сега за човека е – макар и по друга причина, която обаче действа подобно, само че много по-силно – така, сякаш страда от изгаряща жажда в местност, в която надлъж и нашир няма вода. Така душата страда, изгаряна от лишението от удоволствието, понеже е оставила телесния орган, чрез който може да има удоволствието. Така е с всичко, към което душата се стреми и което може да бъде задоволено само чрез телесните органи. Това състояние (на изгарящо лишение) трае дотогава, докато душата се научи да не жадува вече за онова, което може да бъде задоволено само чрез тялото. И времето, което се прекарва в това състояние, може да се нарече мястото на влеченията, макар че, естествено, тук не става дума за „място“. Когато душата след смъртта навлезе в душевния свят, тя е подчинена на неговите закони. Те действат върху нея; и от това действие зависи по какъв начин склонността към физическото се заличава в нея. Действията трябва да бъдат различни според видовете душевни вещества и душевни сили, в чиято сфера тя сега е пренесена. Всеки от тези видове ще упражни своето очистващо, пречистващо влияние. Процесът, който протича тук, е такъв, че всичко антипатично в душата постепенно бива преодоляно от силите на симпатията и че самата тази симпатия бива доведена до своя най-висш връх. Защото чрез тази най-висша степен на симпатия към целия останал душевен свят душата, така да се каже, ще се разлее в него, ще стане едно с него; тогава нейното себелюбие е напълно изчерпано. Тя престава да съществува като същество,

което е склонно към физическо-сетивното съществуване: духът е освободен чрез нея. Затова душата се пречиства, преминавайки през описаните по-горе области на душевния свят, докато в областта на пълната симпатия стане едно с всеобщия душевен свят. Това, че духът до този последен момент на освобождаването на неговата душа сам е свързан с нея, произтича от факта, че чрез живота си с нея той е станал изцяло сроден с нея. Тази сродност е много по-голяма от сродността с тялото. Защото с последното той е свързан опосредствано, чрез душата, а с нея – непосредствено. Та тя е неговият собствен живот. Затова духът не е свързан с разлагащото се тяло, но е свързан с постепенно освобождаващата се душа. – Поради непосредствената си връзка с душата духът може да се почувства свободен от нея едва тогава, когато тя самата е станала едно с всеобщия душевен свят.

Доколкото душевният свят е мястото на пребиваване на човека непосредствено след смъртта, той може да бъде наречен „мястото на влеченията“. Различните религиозни системи, които са възприели в своите учения съзнание за тези отношения, познават това „място на влеченията“ под името „чистилище“, „пречистващ огън“ и т.н.

Най-ниската област на душевния свят е областта на жарта на влеченията. Чрез нея след смъртта от душата бива заличено всичко, което тя носи в себе си като най-груби себични влечения, свързани с най-низшия телесен живот. Защото чрез такива влечения силите на тази душевна област могат да въздействат върху нея. Незадоволените влечения, които са останали от физическия живот, образуват точката на приложение на тези сили. Симпатията на такива души се простира само върху онова, което може да храни тяхната себелюбива същност; а антипатията, която се излива върху всичко друго, далеч надделява над нея. Но влеченията са насочени към физическите наслади, които в душевния свят не могат да бъдат задоволени. Поради тази невъзможност да бъде задоволена жаждата се засилва до крайна степен. Същевременно обаче тази невъзможност трябва постепенно да угаси жаждата. Изгарящите копнежи малко по малко сами се изпепеляват; и душата е узнала, че в заличаването на такива копнежи се състои единственото средство да се предотврати страданието, което неизбежно произлиза от тях. По време на

физическия живот всъщност отново и отново настъпва задоволяване. Така болката от изгарящата жажда бива прикрита от един вид илюзия. След смъртта, в „пречистващия огън“, тази болка се появява напълно неприкрита. Съответните преживявания на лишение биват изживени. Мрачно е състоянието, в което душите се намират поради това. Разбира се, в това състояние могат да изпаднат само онези хора, чиито влечения във физическия живот са били насочени към най-грубите неща. Натури с малко копнежи минават през него, без да го забележат, защото нямат сродство с него. Трябва да се каже, че жарта на влеченията въздействия върху душите толкова по-дълго, колкото по-сродни с тази жар са станали те чрез физическия си живот; колкото повече следователно им е необходимо да бъдат пречистени в нея. Такова пречистване не бива да се нарича страдание в същия смисъл, в който подобно нещо в сетивния свят би трябвало да се усеща само като страдание. Защото душата след смъртта жадува за своето пречистване, понеже само чрез него може да бъде заличено едно несъвършенство, което съществува в нея.

Втори вид процеси на душевния свят са такива, че при тях симпатията и антипатията се уравновесяват. Доколкото една човешка душа е в същото състояние след смъртта, тя известно време бива повлиявана от тези процеси. Потъването във външната суета на живота, радостта от впечатленията на сетивата, които преминават като поток, обуславят това състояние. Хората живеят в него, доколкото то е обусловено от посочените душевни склонности. Те се поддават на влиянието на всяка нищожност на деня. Но тъй като тяхната симпатия не се обръща в особена степен към нито едно нещо, влиянията бързо отминават. Всичко, което не принадлежи на това нищожно царство, е антипатично на такива личности. Ако душата след смъртта изживява това състояние, без да са налице сетивно-физическите неща, които по необходимост са нужни за неговото задоволяване, то трябва в края на краищата да угасне. Естествено, лишението, което цари в душата преди пълното угасване, е изпълнено със страдание. Това изпълнено със страдание положение е школата за разрушаване на илюзията, в която човек е обвит по време на физическия живот.

Трето, в душевния свят трябва да се вземат предвид процесите с преобладаваща симпатия, онези с преобладаваща природа на желанието. Тяхното действие душите изпитват чрез всичко онова, което след смъртта поддържа една атмосфера от желания. И тези желания постепенно замират поради невъзможността да бъдат задоволени. Областта на удоволствието и неудоволствието в душевния свят, която по-горе беше означена като четвърта, налага на душата особени изпитания. Докато душата живее в тялото, тя участва във всичко, което засяга това тяло. Тъкането на удоволствие и неудоволствие е свързано с него. Тялото ѝ причинява чувство на благополучие и добро самочувствие, неудоволствие и неразположение. По време на физическия живот човекът усеща своето тяло като свое Себе. Онова, което се нарича чувство за себе си, се основава на този факт. И колкото по-сетивно са предразположени хората, толкова повече тяхното чувство за себе си приема този характер. – След смъртта липсва тялото като предмет на това чувство за себе си. Затова душата, на която това чувство е останало, се чувства като изпразнена. Обзема я чувство, като че ли е изгубила самата себе си. То трае дотогава, докато се познае, че истинският човек не се намира във физическото. Затова въздействията на тази четвърта област разрушават илюзията за телесното Себе. Душата се научава да не усеща вече тази телесност като нещо същностно. Тя бива излекувана и пречистена от привързаността към телесността. Така тя е преодоляла онова, което преди силно я приковаваше към физическия свят, и може напълно да разгърне силите на симпатията, които са насочени навън. Тя, така да се каже, се е откъснала от себе си и е готова съчувствено да се излее във всеобщия душевен свят.

Не бива да остане неспоменато, че преживяванията на тази област в особена степен изпитват самоубийците. Те напускат по изкуствен път своето физическо тяло, докато всички чувства, свързани с него, остават непроменени. При естествената смърт упадъкът на тялото е съпроводен и от частично замиране на прилепналите към него чувства. При самоубийците към мъката, която им причинява чувството за внезапното изпразване, се прибавят освен това и незадоволените влечения и желания, поради които те са посегнали на живота си.

Петата степен на душевния свят е степента на душевната светлина. В нея симпатията към другото вече има голямо значение. С нея са сродни душите, доколкото по време на физическия живот не са потънали в задоволяването на низши потребности, а са изпитвали радост, удоволствие от своята околна среда. Тук например на пречистване подлежи възторженото увлечение по природата, доколкото то е носило сетивен характер. Но този вид възторжено увлечение по природата трябва добре да се различава от онзи по-висш живот в природата, който е от духовно естество и търси духа, който се открива в нещата и процесите на природата. Този вид усет за природата принадлежи към нещата, които развиват самия дух и които полагат в този дух нещо трайно. От този усет за природата обаче трябва да се различава такова удоволствие от природата, което има своето основание в сетивата. По отношение на него душата се нуждае от пречистване точно така, както по отношение на други склонности, основани на чисто физическото съществуване. Много хора виждат в учреждения, които служат на сетивното благоденствие, в една възпитателна система, която преди всичко води до сетивно удобство, един вид идеал. За тях не може да се каже, че служат само на своите себични нагони. Но душата им все пак е насочена към сетивния свят и трябва да бъде излекувана чрез силата на симпатията, която царува в петата област на душевния свят и на която липсват тези външни средства за задоволяване. Тук душата постепенно познава, че тази симпатия трябва да поеме други пътища. И тези пътища се намират в изливането на душата в душевното пространство, предизвикано от симпатията към душевната околност.

– Тук се пречистват и онези души, които от своите религиозни дейности искат на първо място повишаване на своето сетивно благоденствие. Все едно дали копнежът им е насочен към земен, или към небесен рай. Те намират в „царството на душите“ този рай; но само с цел да прозрат неговата нищожност. Всичко това са, естествено, само отделни примери за пречиствания, които стават в тази пета област. Те биха могли да бъдат умножени произволно. Чрез шестата област, областта на дейната душевна сила, става пречистването на жадната за дела част от душата, която не носи егоистичен характер,

но все пак има своите мотиви в сетивното задоволяване, което делата донасят. Натурите, които развиват такава жажда за дела, външно изглеждат напълно като идеалисти, те се показват като способни на саможертва личности. В по-дълбок смисъл обаче те все пак се стремят към усилване на едно сетивно чувство на удоволствие. Много художествени натури и такива, които се отдават на научна дейност, защото това им харесва, спадат към тях. Онова, което ги приковава към физическия свят, е вярата, че изкуството и науката съществуват, за да харесват по този начин. Седмата област, областта на същинския душевен живот, освобождава човека от последните му склонности към сетивно-физическия свят. Всяка предходна област поема от душата онова, което е сродно на нея. Онова, което все още обгражда духа, е мнението, че неговата дейност трябва да бъде изцяло посветена на сетивния свят. Има изключително даровити личности, които обаче не размишляват за много друго освен за процесите на физическия свят. Такава вяра може да се нарече материалистична. Тази вяра трябва да бъде разрушена и тя бива разрушена в седмата област. Там душите виждат, че в истинската действителност няма никакви предмети за материалистичното мислене. Като лед на слънце тази вяра на душата тук се стопява. Душевното същество сега е погълнато от своя свят, духът е свободен от всички окови. Той се издига в областите, където живее само в своята собствена среда. – Душата е изпълнила своята предишна земна задача и след смъртта се е развързало онова, което от тази задача е останало като окова за духа. Като е преодоляла земния остатък, тя самата е върната в своята стихия. От това изложение се вижда, че преживяванията на душевния свят, а с тях и състоянията на душевния живот след смъртта, придобиват вид, който все по-малко се противи на душата, колкото повече човек е отхвърлил онова, което от земната връзка с физическата телесност е прилепнало към него като непосредствено сродство с нея. – В зависимост от предпоставките, създадени във физическия живот, душата ще принадлежи по-дълго или по-кратко на едната или другата област. Където чувства сродство, тя остава дотогава, докато то бъде заличено. Където няма сродство, тя минава, без да чувства, покрай възможните въздействия. Тук трябваше да

бъдат описани само основните свойства на душевния свят и да бъде изобразен в общи черти характерът на живота на душата в този свят. Същото важи и за следващите изложения за царството на духовете. Би означавало да се надхвърлят границите, които тази книга трябва да спазва, ако се разгледат и други свойства на тези висши светове. Защото за онова, което може да се сравни с пространствените отношения и с протичането на времето и по отношение на което тук всичко е съвсем различно от физическия свят, може да се говори разбираемо само ако човек иска да го изобрази по съвсем подробен начин. Някои важни неща за това могат да се намерят в моята книга „Тайната наука“.

III. Царството на духовете

Преди духът да може да бъде разгледан в по-нататъшното си странстване, трябва първо да се наблюдава самата област, в която той навлиза. Това е „светът на духа“. Този свят е толкова несходен с физическия, че всичко, което се казва за него, трябва да изглежда като фантастика на онзи, който иска да се доверява само на своите физически сетива. И в още по-голяма степен тук важи онова, което вече беше казано при разглеждането на „света на душата“: трябва да се прибягва до сравнения, за да се описва. Защото нашият език, който служи предимно само на сетивната действителност, не е особено богат на изрази, които могат непосредствено да се приложат към „царството на духовете“. Затова особено тук читателят трябва да бъде помолен да разбира някои неща от казаното само като загатване. Всичко, което се описва тук, е толкова несходно с физическия свят, че може да бъде описано само по този начин. Пишещият това изложение винаги съзнава колко малко неговите сведения могат действително да съответстват на опита в тази област поради несъвършенството на нашите езикови изразни средства, предназначени за физическия свят.

Преди всичко трябва да се подчертае, че този свят е изтъкан от веществото (разбира се, и думата „вещество“ тук е употребена в твърде преносен смисъл), от което се състои човешката мисъл. Но

така, както мисълта живее в човека, тя е само сянка, призрачен образ на своето действително същество. Както сянката на един предмет върху стената се отнася към действителния предмет, който хвърля тази сянка, така и мисълта, която се явява чрез човешката глава, се отнася към съществото в „царството на духовете“, което съответства на тази мисъл. Когато духовното сетиво на човека бъде пробудено, тогава той действително възприема това мисловно същество, както сетивното око възприема маса или стол. Той се движи сред обкръжение от мисловни същества. Сетивното око възприема лъва, а мисленето, насочено към сетивното – само мисълта за лъва като призрачен образ, като картина, подобна на сянка. Духовното око вижда в „царството на духовете“ мисълта за лъва така действително, както сетивното око вижда физическия лъв. Тук отново може да се посочи сравнението, употребено вече по отношение на „царството на душите“. Както на оперирания сляпороден обкръжението му изведнъж се явява с новите качества на цветовете и светлините, така на онзи, който се научава да употребява своето духовно око, обкръжението се явява изпълнено с нов свят, със света на живите мисли или духовни същества. – В този свят преди всичко могат да се видят духовните първообрази на всички неща и същества, които са налице във физическия и в душевния свят. Нека си представим, че картината на един художник е налице в духа, преди да е нарисувана. Тогава имаме сравнение за онова, което се има предвид с израза първообраз. Тук не е важно, че художникът може би няма такъв първообраз в главата си, преди да рисува; че той възниква постепенно и изцяло едва в хода на практическата работа. В действителния „свят на духа“ такива първообрази има за всички неща, а физическите неща и същества са подобия на тези първообрази. – Когато онзи, който се доверява само на своите външни сетива, отрича този свят на първообразите и твърди, че първообразите са само абстракции, които сравняващият разсъдък извлича от сетивните неща, това е разбираемо; защото такъв човек просто не може да възприема в този висш свят; той познава мисловния свят само в неговата призрачна абстрактност. Той не знае, че духовно виждащият познава духовните същества толкова отблизо, колкото той самият своето куче или своята котка, и че

светът на първообразите има далеч по-интензивна действителност от сетивно-физическия.

Наистина първият поглед в това „царство на духовете“ е още по-обърквaщ от онзи в душевния свят. Защото първообразите в истинския си облик са много несходни със своите сетивни подобия. Но също толкова несходни са те и със своите сенки, абстрактните мисли. – В духовния свят всичко е в непрестанна подвижна дейност, в непрекъснато творене. Покой, пребиваване на едно място, каквито има във физическия свят, там не съществуват. Защото първообразите са творящи същества. Те са майсторите на всичко, което възниква във физическия и душевния свят. Техните форми бързо се сменят; и във всеки първообраз се крие възможността да приеме безброй отделни облици. Те, така да се каже, оставят отделните облици да покълнат от тях; и едва е създаден единият, първообразът вече се готви да остави следващия да бликне от него. И първообразите са помежду си в повече или по-малко родствена връзка. Те не действат поотделно. Единият се нуждае от помощта на другия за своето творене. Безброй първообрази често действат заедно, за да възникне това или онова същество в душевния или физическия свят.

Освен онова, което може да се възприеме чрез „духовно виждане“ в това „царство на духовете“, тук има още и нещо друго, което трябва да се разглежда като преживяване на „духовното чуване“. Щом „ясновиждащият“ се издигне от царството на душите в царството на духовете, възприетите първообрази започват и да звучат. Това „звучене“ е чисто духовен процес. То трябва да се представя, без при това да се мисли за какъвто и да е физически тон. Наблюдателят се чувства като в море от тонове. И в тези тонове, в това духовно звучене, се изразяват съществата на духовния свят. В тяхното съзвучие, в техните хармонии, ритми и мелодии се отпечатват първичните закони на тяхното съществуване, техните взаимни отношения и родства. Онова, което във физическия свят разсъдъкът възприема като закон, като идея, то се представя за „духовното ухо“ като нещо духовно-музикално. (Затова питагорейците са наричали това възприятие на духовния свят „музика на сферите“. За притежателя на „духовното ухо“ тази „музика на сферите“ не е просто нещо образно, алегорично,

а духовна действителност, която той добре познава.) Само че, ако човек иска да си състави понятие за тази „духовна музика“, трябва да отстрани всички представи за сетивната музика, каквато се възприема чрез „вещественото ухо“. Тук става дума именно за „духовно възприятие“, тоест за такова, което трябва да остане нямо за „сетивното ухо“. В следващите описания на „царството на духовете“ за простота указанията за тази „духовна музика“ ще бъдат пропуснати. Трябва само да си представим, че всичко, което се описва като „образ“, като нещо „светещо“, същевременно е нещо звучащо. На всеки цвят, на всяко светлинно възприятие съответства един духовен тон и на всяко съвместно действие на цветове съответства една хармония, една мелодия и т.н. Защото трябва непременно да се има предвид, че и там, където господства звученето, възприемането на „духовното око“ съвсем не престава. Звученето само се прибавя към светенето. Там, където по-нататък се говори за „първообрази“, трябва следователно мислено да се добавят и „първотоновете“. Прибавят се и други възприятия, които образно могат да се нарекат „духовно вкусване“ и т.н. Но тук няма да се навлиза в тези процеси, тъй като става дума да се събуди представа за „царството на духовете“ чрез някои видове възприятие в него, извадени от цялото.

Сега преди всичко е необходимо да се разграничат помежду си различните видове първообрази. И в „царството на духовете“ трябва да се различават редица степени или области, за да се ориентира човек. И тук, както в „душевния свят“, отделните области не бива да се мислят като наслоени една върху друга, а като взаимно проникващи се и пронизващи се. Първата област съдържа първообразите на физическия свят, доколкото той не е надарен с живот. Тук могат да се намерят първообразите на минералите, по-нататък тези на растенията; последните обаче само доколкото са чисто физически; тоест доколкото не се взема под внимание животът в тях. Също така тук се срещат физическите животински и човешки форми. С това не се цели да се изчерпи онова, което се намира в тази област; целта е само да се илюстрира с очевидни примери. – Тази област образува основния скелет на „царството на духовете“. Тя може да се сравни със сушата на нашата физическа Земя. Тя е континенталната маса

на „царството на духовете“. Нейното отношение към физическо-телесния свят може да се опише само чрез сравнение. Представа за това може да се получи приблизително по следния начин: нека си представим някакво ограничено пространство, изпълнено с физически тела от най-разнообразен вид. И сега нека си представим, че тези физически тела са премахнати, а на тяхно място има кухини с техните форми. Но междинните пространства, които по-рано са били празни, нека си представим изпълнени с най-разнообразни форми, които се намират в многообразни отношения с предишните тела. – Приблизително така изглеждат нещата в най-ниската област на света на първообразите. В нея нещата и съществата, които се въплъщават във физическия свят, са налице като „кухини“. А в междинните пространства се разиграва подвижната дейност на първообразите (и на „духовната музика“). При физическото въплъщение кухините, така да се каже, се изпълват с физическо вещество. Който би погледнал в пространството едновременно с физическо и с духовно око, би видял физическите тела и между тях подвижната дейност на творящите първообрази. Втората област на „царството на духовете“ съдържа първообразите на живота. Но този живот образува тук едно съвършено единство. Като течен елемент той протича през света на духа, така да се каже, като кръв, която пулсира през всичко. Той може да се сравни с морето и водите на физическата Земя. Неговото разпределение обаче е по-сходно с разпределението на кръвта в животинското тяло, отколкото с това на моретата и реките. Течащ живот, образуван от мисловно вещество – така би могло да се нарече това второ стъпало на „царството на духовете“. В този елемент се намират творящите първосили за всичко, което във физическата действителност се явява като живи същества. Тук се вижда, че целият живот е единство, че животът в човека е сроден с живота на всичките му събратя по сътворение.

Като трета област на „царството на духовете“ трябва да се означат първообразите на всичко душевно. Тук човек се намира в много по-рядък и по-фин елемент, отколкото в първите две области. Образно казано, тя може да се нарече въздушният слой на „царството на духовете“. Всичко, което става в душите на другите два свята, има

тук своя духовен двойник. Всички усещания, чувства, инстинкти, страсти и т.н. са налице тук още веднъж по духовен начин. Атмосферните процеси в този въздушен слой съответстват на страданията и радостите на същества в другите светове. Като тих полъх се явява тук копнежът на една човешка душа; като бурен порив на вятъра – един страстен изблик. Който може да си състави представи за онова, което тук се разглежда, той прониква дълбоко във въздишките на всяка твар, ако насочи вниманието си към тях. Тук може например да се говори за яростни гръмотевични бури с проблясващи светкавици и тътнещ гръм; и ако човек проследи нещата по-нататък, открива, че в такива „духовни гръмотевични бури“ се изразяват страстите на една битка, водена на Земята.

Първообразите на четвъртата област не се отнасят непосредствено до другите светове. В известно отношение те са същества, които владеят първообразите на трите долни области и посредничат при тяхното съчетаване. Затова те са заети с подреждането и групирането на тези подчинени първообрази. Следователно от тази област изхожда по-обхватна дейност, отколкото от долните.

Петата, шестата и седмата област се различават съществено от предходните. Защото същества в тях дават на първообразите от долните области подтиците за тяхната дейност. В тях се намират творческите сили на самите първообрази. Който е в състояние да се издигне до тези области, той се запознава с „намеренията“ (2), които лежат в основата на нашия свят. Като живи зародишни точки тук първообразите още стоят в готовност да приемат най-многообразни форми на мисловни същества. Когато тези зародишни точки бъдат въведени в долните области, тогава те, така да се каже, набъбват и се показват в най-многообразни облици. Идеите, чрез които човешкият дух се проявява творчески във физическия свят, са отблясъкът, сянката на тези мисловно-зародишни същества на висшия духовен свят. Наблюдателят с „духовното ухо“, който се издига от долните области на „царството на духовете“ към тези горни, забелязва как звученето и ехтенето се превръщат в „духовен език“. Той започва да възприема „духовното слово“, чрез което нещата и същества сега не само му известяват своята природа чрез музика, но и я

изразяват в „думи“. Те му казват, както може да се нарече в духовната наука, своите „вечни имена“. Трябва да си представим, че тези мисловно-зародишни същества са със сложна природа. От елемента на мисловния свят е взета, така да се каже, само зародишната обвивка. А тя обгръща същинското жизнено ядро. С това стигнахме до границата на „трите свята“, защото ядрото произхожда от още по-висши светове. Когато в един предходен раздел човекът беше описан според съставните си части, за него беше посочено това жизнено ядро и като негови съставни части бяха назовани „Духът-Живот“ и „Духът-Човек“. И за други световни същества има подобни жизнени ядра. Те произхождат от висши светове и се пренасят в трите посочени свята, за да изпълнят там своите задачи. Тук сега ще бъде проследен понататъшният поклоннически път на човешкия дух през „царството на духовете“ между две въплъщения или инкарнации. При това отношенията и особеностите на това „царство“ още веднъж ясно ще излязат наяве.

IV. Духът в царството на духовете след смъртта

Когато човешкият дух по своя път между две въплъщения е преминал през „царството на душите“, тогава той навлиза в „царството на духовете“, за да остане там, докато узрее за ново телесно съществуване. Човек разбира смисъла на този престой в „царството на духовете“ само ако умее да тълкува по правилния начин задачата на жизнения поклоннически път на човека през неговото въплъщение. Докато човекът е въплътен във физическо тяло, той действа и твори във физическия свят. И той действа и твори в него като духовно същество. Онова, което неговият дух измисля и изгражда, той го отпечатва във физическите форми, в телесните вещества и сили. Следователно като пратеник на духовния свят той трябва да вгради духа в телесния свят. Само благодарение на това, че се въплъщава, човекът може да действа в телесния свят. Той трябва да приеме физическото тяло като свое оръдие, за да може чрез телесното да действа върху телесното и за да може телесното да действа върху него. Но онова, което действа през тази физическа телесност на човека, е духът. От него изхождат

намеренията, посоките за действието във физическия свят. – Докато духът действа във физическото тяло, той не може да живее като дух в истинския си облик. Той може, така да се каже, само да просветва през булото на физическото съществуване. Защото човешкият мисловен живот в действителност принадлежи на духовния свят; и във вида, в който той се явява във физическото съществуване, истинският му облик е забулен. Може да се каже и така: мисловният живот на физическия човек е сянка, отблясък на истинското духовно същество, към което той принадлежи. Така през физическия живот духът, въз основа на физическото тяло, встъпва във взаимодействие със земния телесен свят. И макар именно в действието върху физическия телесен свят да се крие една от задачите на човешкия дух, докато той крачи от въплъщение към въплъщение, все пак той в никакъв случай не би могъл да изпълни подобаващо тази задача, ако живееше само в телесното съществуване. Защото намеренията и целите на земната задача също толкова малко се изграждат и придобиват в самото земно въплъщение, колкото планът на една къща възниква на строителната площадка, на която работят работниците. Както този план се изработва в бюрото на архитекта, така целите и намеренията на земното творене се изграждат „в царството на духовете“. – Човешкият дух трябва отново и отново да живее в това царство между две въплъщения, за да може, въоръжен с онова, което донася оттам, да пристъпи към работата във физическия живот. Както архитектът, без да обработва тухлите и хоросана, изготвя в работния си кабинет плана на къщата съобразно архитектурните и други закони, така и архитектът на човешкото творене, духът или висшето Себе, трябва в „царството на духовете“ да изгради способностите и целите според законите на това царство, за да ги пренесе след това в земния свят. Само ако човешкият дух отново и отново пребивава в своята собствена област, той ще може и чрез физическо-телесните оръдия да внася духа в земния свят. – На физическата сцена човекът опознава свойствата и силите на физическия свят. Там по време на творенето той събира опит за това какви изисквания поставя физическият свят пред онзи, който иска да работи в него. Там той, така да се каже, опознава свойствата на веществото, в което иска да въплъти своите мисли и

идеи. Самите мисли и идеи той не може да ги изсмуче от веществото. Така земният свят е същевременно сцена на творенето и на ученето. След това в „царството на духовете“ наученото се преобразува в жива способност на духа. Може да се продължи горното сравнение, за да си изясним нещата. Архитектът изработва плана на една къща. Той бива изпълнен. При това архитектът натрупва множество най-разнообразни опитности. Всички тези опитности повишават неговите способности. Когато изработва следващия план, всички тези опитности се вливат в него. И в сравнение с първия този следващ план изглежда обогатен с всичко онова, което е било научено при предишния. Така е и с последователните човешки жизнени пътища. В междинните времена между въплъщенията духът живее в своята собствена област. Той може изцяло да се отдаде на изискванията на духовния живот; освободен от физическата телесност, той се изгражда във всички посоки и влага в това свое изграждане плодовете на опитностите от предишните си жизнени пътища. Така погледът му е винаги насочен към сцената на неговите земни задачи, така той постоянно работи, за да следва Земята, доколкото тя е мястото на неговото действие, в необходимото за нея развитие. Той работи върху себе си, за да може при всяко въплъщение да оказва своите услуги в хода на земните промени съобразно състоянието на Земята. Това, разбира се, е само обща картина на последователните човешки жизнени пътища. И действителността никога няма да съвпада напълно с тази картина, а само повече или по-малко. Обстоятелствата могат да доведат дотам, че някой следващ живот на човека е много по-несъвършен от някой предходен. Но като цяло в последователните жизнени пътища такива нередовности в определени граници отново се изравняват.

Изграждането на духа в „царството на духовете“ става, като човекът се вживява в различните области на това царство. Неговият собствен живот се слива в съответна последователност с тези области; той временно приема техните свойства. По този начин те проникват неговото същество със своето същество, за да може първото, укрепено с второто, след това да действа в земното. – В първата област на „царството на духовете“ човекът е обкръжен от духовните първообрази на земните неща. Нали по време на земния живот той опознава

само сенките на тези първообрази, които схваща в своите мисли. Онова, което на Земята само се мисли, в тази област се преживява. Човекът се движи сред мисли, но тези мисли са действителни същества. Онова, което по време на земния живот той е възприемал със своите сетива, сега действа върху него в своята мисловна форма. Но мисълта не се явява като сянката, която се крие зад нещата, а е изпълнена с живот действителност, която създава нещата. Човекът е, така да се каже, в мисловната работилница, в която се оформят и изграждат земните неща. Защото в „царството на духовете“ всичко е изпълнена с живот дейност и подвижност. Тук мисловният свят е в действие като свят на живи същества, творящ и изграждащ. Там се вижда как се изгражда онова, което човек е преживял в земното съществуване. Както във физическото тяло човек преживява сетивните неща като действителност, така сега като дух той преживява духовните формиращи сили като действителни. Сред мисловните същества, които са налице там, е и мисълта за собствената физическа телесност. Човек се чувства отдалечен от нея. Само духовното същество той усеща като принадлежащо към себе си. И когато той забелязва оставеното тяло, като в спомен, вече не като физическо, а като мисловно същество, тогава още в съзерцанието проличава неговата принадлежност към външния свят. Човек се научава да го разглежда като нещо, което принадлежи към външния свят, като член на този външен свят. Следователно той вече не отделя своята телесност от останалия външен свят като нещо по-близко сродно със собственото Себе. Той чувства единство в целия външен свят, включително собствените си телесни въплъщения. Собствените въплъщения се сливат тук с останалия свят в единство. Така тук човек гледа на първообразите на физическо-телесната действителност като на единство, към което сам е принадлежал. Затова той постепенно опознава чрез наблюдение своето родство, своето единство с околната среда. Той се научава да ѝ казва: Онова, което се разстила тук около теб, това беше ти самият. – Но това е една от основните мисли на старата индийска мъдрост на Веданта. „Мъдрецът“ още през земния живот усвоява онова, което другият преживява след смъртта, а именно да схване мисълта, че самият той е сроден с всички неща, мисълта: „Това си ти.“

В земния живот това е идеал, на който мисловният живот може да се отдаде; в „царството на духовете“ то е непосредствен факт, който чрез духовния опит ни става все по-ясен. И самият човек в това царство все повече осъзнава, че според своята същинска същност принадлежи на света на духовете. Той възприема себе си като дух сред духове, като член на Първодуховете, и ще почувства в себе си думата на Първодуха: „Аз съм Първодухът.“ (Мъдростта на Веданта казва: „Аз съм Брахман“, тоест принадлежа като член към Първосъществото, от което произхождат всички същества.) – Вижда се: онова, което в земния живот се схваща като мисъл, подобна на сянка, и към което се стреми всяка мъдрост, това в „царството на духовете“ се преживява непосредствено. Нещо повече, по време на земния живот то се мисли само защото в духовното съществуване то е факт.

Така по време на своето духовно съществуване човекът вижда отношенията и фактите, сред които стои по време на земния живот, от по-висока гледна точка, така да се каже, отвън. И в най-долната област на „царството на духовете“ той живее по такъв начин спрямо земните отношения, които са непосредствено свързани с физическата телесна действителност. – Човекът на Земята е роден в едно семейство, в един народ; той живее в определена страна. Чрез всички тези отношения се определя неговото земно съществуване. Понеже така го налагат отношенията във физическия свят, той намира този или онзи приятел. Той се занимава с тази или онази работа. Всичко това определя неговите земни житейски отношения. Всичко това сега излиза насреща му по време на живота му в първата област на „царството на духовете“ като живо мисловно същество. Той преживява всичко това по известен начин още веднъж. Но го преживява откъм дейната духовна страна. Семейната любов, която е проявявал, приятелството, което е засвидетелствал, оживяват в него отвътре и способностите му в тази посока се повишават. Онова в човешкия дух, което действа като сила на семейната и на приятелската любов, бива укрепено. В това отношение по-късно той отново навлиза в земното съществуване като по-съвършен човек. – Това са, така да се каже, всекидневните отношения на земния живот, които в тази най-долна област на „царството на духовете“ узряват като плодове.

И онова в човека, което със своите интереси изцяло се поглъща от тези всекидневни отношения, ще се чувства сродно с тази област през най-дългата част от духовния живот между две въплъщения. – Хората, с които човек е живял заедно във физическия свят, той ги намира отново в духовния свят. Както от душата отпада всичко, което ѝ е било присъщо чрез физическото тяло, така и връзката, която във физическия живот свързва душа с душа, се освобождава от условията, които имат значение и действеност само във физическия свят. Но отвъд смъртта – в духовния свят – продължава всичко, което във физическия живот душата е била за душата. Естествено е, че думи, създадени за физически отношения, могат само неточно да предадат онова, което става в духовния свят. Но ако това се вземе под внимание, напълно правилно може да се каже: душите, които във физическия живот са принадлежали една към друга, отново се намират една друга в духовния свят, за да продължат там по съответен начин съвместния си живот. – Следващата област е онази, в която общият живот на земния свят протича като мисловно същество, така да се каже, като течният елемент на „царството на духовете“. Докато човек във физическо въплъщение наблюдава света, животът изглежда свързан с отделни живи същества. В „царството на духовете“ той е освободен от тях и така да се каже, протича като жизнена кръв през цялото царство. Там той е живото единство, което е налице във всичко. По време на земния живот и от това на човека се явява само отблясък. И той се изразява във всяка форма на почит, която човекът отдава на цялото, на единството и хармонията на света. Религиозният живот на хората произлиза от този отблясък. Човекът осъзнава доколко всеобхватният смисъл на съществуването не се крие в преходното, в отделното. Той разглежда това преходно като „символ“ и отражение на нещо вечно, на едно хармонично единство. Той гледа с почит и преклонение нагоре към това единство. Той му принася религиозни култови действия. – В „царството на духовете“ се явява не отблясъкът, а действителният облик като живо мисловно същество. Тук човекът може действително да се съедини с единството, което е почитал на Земята. Плодовете на религиозния живот и на всичко, което е свързано с него, излизат наяве в тази област. Сега

човекът се научава от духовния опит да познава, че неговата отделна съдба не бива да се отделя от общността, към която принадлежи. Тук се изгражда способността човек да познае себе си като член на едно цяло. Религиозните усещания, всичко, което още в живота се е стремяло към чист, благороден морал, ще черпи сила от тази област през голяма част от духовното междинно състояние. И човекът ще се прероди с повишени способности в тази посока.

Докато в първата област човек е заедно с душите, с които в предишния физически живот е бил свързан чрез най-близките връзки на физическия свят, във втората област той навлиза в кръга на всички онези, с които в по-широк смисъл се е чувствал едно: чрез обща почит, чрез общо вероизповедание и т.н. Трябва да се подчертае, че духовните преживявания от предходните области се запазват и по време на следващите. Така че човекът съвсем не бива откъснат от връзките, създадени чрез семейството, приятелството и т.н., когато навлиза в живота на втората и на следващите области. – Също така областите на „царството на духовете“ не лежат разделени една от друга като „отделения“; те се проникват взаимно и човекът изживява себе си в една нова област не защото по някакъв начин външно е „стъпил“ в нея, а защото в себе си е придобил вътрешните способности да възприема онова, сред което преди е пребивавал, без да го възприема.

Третата област на „царството на духовете“ съдържа първообразите на душевния свят. Всичко, което живее в този свят, е налице тук като живо мисловно същество. Там се намират първообразите на влеченията, на желанията, на чувствата и т.н. Но тук, в света на духовете, на душевното не е присъща никаква себичност. Също както целият живот във втората област, така в тази трета всяко влечение, всяко желание, всяко удоволствие и неудоволствие образуват единство. Влечението, желанието на другия не се различават от моето влечение и желание. Усещанията и чувствата на всички същества са един общ свят, който включва и обгръща всичко останало, както физическият въздушен слой обгръща Земята. Тази област е, така да се каже, атмосферата на „царството на духовете“. Тук ще даде плодове всичко, което човекът е извършил в земния живот в служба

на общото, в безкористна отдаденост на своите ближни. Защото чрез това служение, чрез тази отдаденост той е живял в един отблясък на третата област на „царството на духовете“. Великите благодетели на човешкия род, отдадените натури, онези, които вършат велико служение в общностите, са придобили своята способност за това в тази област, след като в предишни жизнени пътища са си извоювали правото на особено родство с нея.

Вижда се, че описаните три области на „царството на духовете“ се намират в определено отношение към разположените под тях светове, към физическия и душевния свят. Защото те съдържат първообразите, живите мисловни същества, които в тези светове приемат телесно или душевно съществуване. Едва четвъртата област е „чистото царство на духовете“. Но и тя не е такава в пълния смисъл на думата. Тя се различава от трите долни области по това, че в тях се срещат първообразите на онези физически и душевни отношения, които човекът заварва във физическия и душевния свят, преди самият той да се намеси в тези светове. Отношенията на всекидневния живот са свързани с нещата и съществата, които човекът заварва в света; преходните неща на този свят насочват погледа му към тяхната вечна първооснова; а и събратята по сътворение, на които се посвещава неговото безкористно чувство, не дължат съществуването си на човека. Но благодарение на него в света съществуват творенията на изкуствата и науките, на техниката, на държавата и т.н., накратко всичко онова, което той като оригинални произведения на своя дух вгражда в света. Без неговото участие в света не биха съществували никакви физически отражения на всичко това. Първообразите на тези чисто човешки творения се намират в четвъртата област на „царството на духовете“. Онова, което човекът изгражда през земния живот като научни резултати, като художествени идеи и образи, като мисли на техниката, дава своите плодове в тази четвърта област. Затова художниците, учените, великите изобретатели по време на своя престой в „царството на духовете“ всмукват своите импулси от тази област и тук повишават своя гений, за да могат при едно прераждане в засилена степен да допринесат за по-нататъшното развитие на човешката култура. Не бива да си представяме, че тази

четвърта област на „царството на духовете“ има значение само за особено изтъкнати хора. Тя има такова значение за всички хора. Всичко, което занимава човека във физическия живот отвъд сферата на всекидневния живот, на всекидневните желания и воля, има своя първоизвор в тази област. Ако човекът във времето между смъртта и едно ново раждане не преминеше през нея, в един следващ живот той не би имал интереси, които водят отвъд тесния кръг на личния начин на живот към общочовешкото. – По-горе беше казано, че и тази област не може да се нарече в пълния смисъл „чистото царство на духовете“. Това е така, защото състоянието, в което хората са оставили културното развитие на Земята, се намесва в тяхното духовно съществуване. В „царството на духовете“ те могат да се наслаждават само на плодовете на онова, което според тяхната дарба и според степента на развитие на народа, държавата и т.н., в които са били родени, им е било възможно да извършат.

В още по-високите области на „царството на духовете“ човешкият дух сега е освободен от всякакви земни окови. Той се издига в „чистото царство на духовете“, в което преживява намеренията, целите, които духът си е поставил със земния живот. Нали всичко, което вече е осъществено в света, дава съществуване на най-висшите цели и намерения само в повече или по-малко слабо подобие. Всеки кристал, всяко дърво, всяко животно, а също и всичко, което се осъществява в сферата на човешкото творене – всичко това дава само подобия на онова, което духът възнамерява. И човекът по време на своите въплъщения може да се свързва само с тези несъвършени подобия на съвършените намерения и цели. Така обаче и самият той в рамките на едно от своите въплъщения може да бъде само такова подобие на онова, което в царството на духа се възнамерява с него. Затова онова, което той всъщност е като дух в „царството на духовете“, излиза наяве едва тогава, когато в междинното състояние между две въплъщения той се издигне в петата област на „царството на духовете“. Онова, което той е тук, това е действително той самият. Това е онова, което в многообразните въплъщения получава външно съществуване. В тази област истинското Себе на човека може свободно да се изживее във всички посоки. И това Себе следователно е онова, което във всяко

въплъщение всеки път наново се явява като единното. Това Себе донася със себе си способностите, които са се изградили в долните области на „царството на духовете“. По този начин то пренася плодовете на предишните жизнени пътища в следващите. То е носителят на резултатите от предишните въплъщения.

И така, Себето се намира в царството на намеренията и целите, когато живее в петата област на „царството на духовете“. Както архитектът се учи от несъвършенствата, които са се появили при него, и както в своите нови планове включва само онова, което е успял да превърне от тези несъвършенства в съвършенства, така и Себето в петата област отхвърля от резултатите на своите предишни животи онова, което е свързано с несъвършенствата на долните светове, и оплодотворява намеренията на „царството на духовете“, с които сега съжителства, с резултатите от своите предишни житейски пътища. – Ясно е, че силата, която може да бъде почерпена от тази област, ще зависи от това колко такива резултати, годни да бъдат приети в света на намеренията, е придобило Себето по време на своето въплъщение. Себето, което по време на земното съществуване се е стремило да осъществи намеренията на духа чрез оживен мисловен живот или чрез мъдра, дейна любов, ще придобие голямо право върху тази област. Онова, което е било погълнато изцяло от всекидневните отношения, което е живяло само в преходното, то не е посяло семена, които могат да играят роля в намеренията на вечния световен ред. Само малкото, което то е извършило отвъд интересите на деня, може да се разгърне като плод в тези горни области на „царството на духовете“. Но не бива да се мисли, че тук може би се има предвид преди всичко онова, което носи „земна слава“ или нещо подобно. Не, значение има тъкмо онова, което в най-малкия житейски кръг води до съзнанието, че всяко отделно нещо има своето значение за вечния ход на развитието на битието. Човек трябва да свикне с мисълта, че в тази област човекът трябва да съди иначе, отколкото може да съди във физическия живот. Ако той например е придобил малко от онова, което е сродно с тази пета област, в него възниква стремежът да си запечата за следващия физически живот импулс, който да накара този живот да протече така, че в неговата съдба (карма) да проличи съответното следствие

от недостига. Онова, което тогава в следващия земен живот изглежда, от гледна точка на този живот, като изпълнена със страдание участ – а може би дори дълбоко оплаквана като такава, – човекът го намира в тази област на „царството на духовете“ като напълно необходимо за себе си. – Тъй като в петата област човекът живее в своето истинско Себе, той е издигнат и над всичко, с което низшите светове го обвиват по време на въплъщенията. Той е това, което винаги е било и винаги ще бъде през хода на своите въплъщения. Той живее в действието на намеренията, които съществуват за тези въплъщения и които той включва в своето собствено Себе. Той поглежда назад към своето собствено минало и чувства, че всичко, което е преживял в него, се приема в намеренията, които той има да осъществи в бъдеще. Проблясват един вид памет за неговите предишни житейски пътища и пророческо прозиране напред към следващите. – Вижда се: онова, което в това съчинение бе наречено „Дух-Себе“, живее в тази област, доколкото е развит, в подобаващата му действителност. Той се изгражда и се подготвя, за да може в ново въплъщение да осъществи духовните намерения в земната действителност.

Ако през редица престои в „царството на духовете“ този „Дух-Себе“ се е развил дотолкова, че може да се движи напълно свободно в това царство, тогава той все повече ще търси тук своята истинска родина. Животът в духа му става толкова близък, колкото на земния човек животът във физическата действителност. Оттук нататък гледните точки на света на духовете действат и като меродавни: той, повече или по-малко съзнателно или несъзнателно, ги прави свои за следващите земни животи. Себето може да се чувства като член на божествения световен ред. Границите и законите на земния живот не го докосват в неговата най-вътрешна същност. Силата за всичко, което то извършва, му идва от духовния свят. Духовният свят обаче е единство. Който живее в него, знае как вечното е изграждало миналото, и той може от вечното да определя посоката за бъдещето. Погледът върху миналото се разширява до съвършен поглед. Човек, който е достигнал тази степен, сам си поставя цели, които трябва да изпълни в следващо въплъщение. От „царството на духовете“ той влияе на своето бъдеще така, че то да протича в смисъла на

истинното и духовното. По време на междинното състояние между две въплъщения човекът се намира в присъствието на всички онези възвишени същества, пред чиито погледи божествената мъдрост лежи разгърната и открита. Защото той се е изкачил до степента, на която може да я разбира. В шестата област на „царството на духовете“ човекът ще извършва във всички свои действия онова, което е най-подобаващо на истинската същност на света, защото той не може да търси онова, което е от полза за него, а единствено онова, което трябва да стане според правилния ход на световния ред. Седмата област на „царството на духовете“ води до границата на „трите свята“. Тук човекът стои срещу „жизнените ядра“, които са пренесени от по-висши светове в трите описани свята, за да изпълнят там своите задачи. Когато човекът е на границата на трите свята, той следователно се познава в своето собствено жизнено ядро. Оттук следва, че загадките на тези три свята трябва да са разрешени за него. Значи той обхваща с поглед целия живот на тези светове. Във физическия живот способностите на душата, чрез които тя има описаните тук преживявания в духовния свят, при обикновените житейски условия не са съзнателни. Те работят в нейните несъзнателни дълбини върху телесните органи, които създават съзнанието за физическия свят. Тъкмо това е причината, поради която те остават невъзприемаеми за този свят. И окото не вижда самото себе си, защото в него действат силите, които правят видими други неща. Ако човек иска да прецени доколко един човешки живот, протичащ между раждането и смъртта, може да бъде резултат от предходни земни животи, той трябва да вземе предвид, че една гледна точка, разположена вътре в самия този живот, каквато естествено човек трябва най-напред да заеме, не дава възможност за преценка. За такава гледна точка един земен живот би могъл например да изглежда изпълнен със страдание, несъвършен и т.н., докато тъкмо в този си облик, със своето страдание, в своето несъвършенство, той трябва да се окаже резултат от предишни животи за една гледна точка, разположена извън самия този земен живот. Като навлезе в пътя на познанието така, както това е описано в една от следващите глави, душата се откъсва от условията на телесния живот. Така тя може да възприема

в образ преживяванията, през които минава между смъртта и едно ново раждане. Такова възприемане дава възможност процесите в „царството на духовете“ да бъдат описани така, както това е станало тук в скица. Само ако човек не пропуска да има предвид, че цялото състояние на душата във физическото тяло е друго, отколкото в чисто духовното преживяване, той ще види даденото тук описание в правилната светлина.

V. Физическият свят и връзката му с царството на душите и царството на духовете

Образуванията на душевния свят и на царството на духовете не могат да бъдат предмет на външно сетивно възприятие. Предметите на това сетивно възприятие трябва да бъдат прибавени към двата описани свята като трети. И по време на своето телесно съществуване човекът живее едновременно в трите свята. Той възприема нещата на сетивния свят и действа върху тях. Образуванията на душевния свят въздействат върху него чрез своите сили на симпатия и антипатия; а неговата собствена душа чрез своите склонности и неприязни, чрез своите желания и влечения поражда вълни в душевния свят. Духовната същност на нещата обаче се отразява в неговия мисловен свят; и самият той като мислещо духовно същество е гражданин на царството на духовете и събрат на всичко, което живее в тази област на света. От това става видно, че сетивният свят е само част от онова, което обкръжава човека. От общата околна среда на човека тази част се откроява с известна самостоятелност, защото могат да я възприемат сетивата, които оставят без внимание душевното и духовното, което също така принадлежи на този свят. Както парче лед, което плава по водата, е вещество от заобикалящата го вода, но се откроява от нея чрез определени свойства, така сетивните неща са вещество от заобикалящия ги душевен свят и свят на духовете; и те се открояват от тях чрез определени свойства, които ги правят сетивно възприемаеми. Те са – казано наполовина образно – сгъстени духовни и душевни образувания; и сгъстяването прави така, че сетивата могат да ги опознаят. Нещо повече, както ледът е само една форма, в която

съществува водата, така сетивните неща са само една форма, в която съществуват душевните и духовните същества. Ако човек е разбрал това, той схваща също, че както водата може да премине в лед, така духовният свят може да премине в душевния, а той – в сетивния свят.

От тази гледна точка става ясно и защо човекът може да си създава мисли за сетивните неща. Защото има един въпрос, който все пак би трябвало да си постави всеки мислещ, а именно: в какво отношение се намира мисълта, която човекът си създава за един камък, към самия този камък? Пред духовното око на онези хора, които проникват с поглед особено дълбоко във външната природа, този въпрос застава с пълна яснота. Те усещат съзвучието на човешкия мисловен свят със строежа и устройството на природата. Прекрасно говори за тази хармония например великият астроном Кеплер:

„Вярно е, че божественият зов, който повелява на хората да изучават астрономия, е написан в самия свят, наистина не с думи и срички, а по същество, по силата на съответствието на човешките понятия и сетива със свързаността на небесните тела и състояния." – Само защото нещата на сетивния свят не са нищо друго освен сгъстените духовни същества, човекът, който чрез своите мисли се издига до тези духовни същества, може в своето мислене да разбира нещата. Сетивните неща произхождат от света на духовете, те са само друга форма на духовните същества; и когато човекът си създава мисли за нещата, тогава неговата вътрешност е само отвърната от сетивната форма и насочена към духовните първообрази на тези неща. Да разбереш едно нещо чрез мисли, е процес, който може да бъде сравнен с онзи, чрез който едно твърдо тяло най-напред се втечнява в огъня, за да може химикът после да го изследва в течната му форма.

В различните области на царството на духовете (вж. с. 120 и сл.) се показват духовните първообрази на сетивния свят. В петата, шестата и седмата област тези първообрази се намират още като живи зародишни точки, в четирите долни области те се оформят в духовни образувания. Човешкият дух възприема тези духовни образувания в отблясък, подобен на сянка, когато чрез своето мислене иска да добие разбиране за сетивните неща. Как тези образувания са се

сгъстили в сетивния свят, това е въпрос за онзи, който се стреми към духовно разбиране на своята околна среда. – За човешкото сетивно съзерцание тази околна среда най-напред се разчленява на четирите ясно отделени една от друга степени: минералната, растителната, животинската и човешката. Минералното царство се възприема чрез сетивата и се постига чрез мисленето. Ако човек си създаде мисъл за едно минерално тяло, той следователно има работа с нещо двойно: със сетивното нещо и с мисълта. Съобразно с това трябва да си представим, че това сетивно нещо е едно сгъстено мисловно същество. Едно минерално същество действа върху друго по външен начин. То се удря в него и го движи; затопля го, осветява го, разтваря го и т.н. Този външен начин на действие може да се изрази чрез мисли. Човекът си създава мисли за това как минералните неща действат външно и закономерно едно на друго. Така неговите отделни мисли се разширяват до една мисловна картина на целия минерален свят. И тази мисловна картина е отблясък на първообраза на целия минерален сетивен свят. Той може да бъде намерен като едно цяло в духовния свят. В растителното царство към външното действие на едно нещо върху друго се прибавят още явленията на растежа и размножаването. Растението се уголемява и произвежда от себе си същества, подобни на него. Към онова, което застава пред човека в минералното царство, тук се прибавя още животът. Простият размисъл върху този факт открива поглед, който тук внася светлина: растението има в себе си силата сама да си дава своята жива форма и да поражда тази форма в подобно на него същество. А между безформения вид на минералните вещества, както те застават пред нас в газовете, в течностите и т.н., и живата форма на растителния свят стоят по средата формите на кристалите. В кристалите трябва да търсим прехода от безформения минерален свят към живата способност за оформяне на растителното царство. – В този външно сетивен процес на оформяне – в двете царства, минералното и растителното – трябва да се види сетивното сгъстяване на чисто духовния процес, който се разиграва, когато духовните зародиши на трите горни области на царството на духовете се оформят в духовните форми на долните области. На процеса на кристализацията

в духовния свят съответства като негов първообраз преходът от безформения духовен зародиш към оформеното образувание. Ако този преход се сгъсти така, че сетивата да могат да го възприемат в неговия резултат, той се представя в сетивния свят като минерален процес на кристализация. – Но и в растителния живот е налице един оформен духовен зародиш. Ала тук оформеното същество е запазило още живата способност за оформяне. В кристала духовният зародиш при своето оформяне е изгубил способността за формиране. Той се е изживял в създадената форма. Растението има форма и освен това още способност за оформяне. Свойството на духовните зародиши в горните области на царството на духовете се е запазило в растителния живот. Значи растението е форма като кристала и освен това още оформяща сила. Освен формата, която първосъществата са приели в растителната форма, върху нея работи и друга форма, която носи отпечатъка на духовните същества от горните области. Сетивно възприемаемо в растението обаче е само онова, което се изживява в готовата форма; формиращите същества, които дават на тази форма жизнеността, са налице в растителното царство по сетивно невъзприемаем начин. Сетивното око вижда малката лилия днес и порасналата след известно време. Формиращата сила, която изработва втората от първата, това око не я вижда. Това формиращо силово същество е онази част в растителния свят, която тъче сетивно невидимо. Духовните зародиши са слезли с една степен надолу, за да действат в царството на формите. В духовната наука може да се говори за елементарни царства. Ако означим първоформите, които още нямат форма, като първо елементарно царство, то сетивно невидимите силови същества, които действат като майстори на растителния растеж, принадлежат към второто елементарно царство. В животинския свят към способностите за растеж и размножаване се прибавят още усещане и нагон. Това са прояви на душевния свят. Едно същество, което е надарено с тях, принадлежи на този свят, получава от него впечатления и упражнява върху него въздействия. Всяко усещане, всеки нагон, които възникват в едно животинско същество, са извлечени от основата на животинската душа. Формата е по-трайна от усещането или нагона. Може да се каже: както

изменящата се растителна форма се отнася към неподвижната кристална форма, така животът на усещанията се отнася към по-трайната жива форма. Растението, така да се каже, се разтваря във формосъздаващата сила; то през своя живот прибавя все нови форми. Първо развива корена, после листните образувания, после цветовете и т.н. Животното завършва с форма, завършена в самата себе си, и вътре в нея развива променливия живот на усещанията и нагоните. И този живот има своето битие в душевния свят. Както растението е онова, което расте и се размножава, така животното е онова, което усеща и развива своите нагони. За животното те са безформеното, което се развива във все нови форми. В крайна сметка те имат своите първообразни процеси в най-висшите области на царството на духовете. Но те се проявяват в душевния свят. Така в животинския свят към силовите същества, които като сетивно невидими ръководят растежа и размножаването, се прибавят други, които са слезли още една степен по-дълбоко – в душевния свят. В животинското царство като майстори, които предизвикват усещанията и нагоните, са налице безформени същества, които се обличат в душевни обвивки. Те са същинските строители на животинските форми. В духовната наука областта, към която те принадлежат, може да се означи като трето елементарно царство. – Освен със способностите, споменати при растенията и животните, човекът е надарен още и със способността да преработва усещанията в представи и мисли и да урежда своите нагони чрез мислене. Мисълта, която в растението се явява като форма, в животното – като душевна сила, при него се проявява като самата мисъл, в своята собствена форма. Животното е душа; човекът е дух. Духовното същество е слязло с още една степен по-дълбоко. В животното то е душеобразуващо. В човека то е навлязло в самия сетивен веществен свят. Духът присъства вътре в сетивното тяло на човека. И понеже се явява в сетивна дреха, той може да се яви само като онзи подобен на сянка отблясък на духовното същество, какъвто е мисълта. Чрез условията на физическия мозъчен организъм духът се явява в човека. – Но затова пък духът е станал и вътрешната същност на човека. Мисълта е формата, която безформеното духовно същество приема в човека, както в растението приема форма, а в

животното – душа. Затова човекът, доколкото е мислещо същество, няма извън себе си елементарно царство, което да го изгражда. Неговото елементарно царство работи в неговото сетивно тяло. Само доколкото човекът е форма и усещащо същество, върху него работят елементарните същества от същия вид, които работят върху растенията и животните. Мисловният организъм обаче се изработва в човека изцяло от вътрешността на неговото физическо тяло.

В духовния организъм на човека, в неговата нервна система, изградена до съвършен мозък, имаме пред себе си, сетивно видимо, онова, което в растенията и животните работи като несетивно силово същество. Това прави така, че животното проявява чувство за себе си, а човекът – самосъзнание. В животното духът се чувства като душа; той още не се схваща като дух. В човека духът се познава като дух, макар и – поради физическите условия – като подобен на сянка отблясък на духа, като мисъл. – В този смисъл тройният свят се разчленява по следния начин: 1. Царството на първообразните безформени същества (първо елементарно царство); 2. царството на формосъздаващите същества (второ елементарно царство); 3. царството на душевните същества (трето елементарно царство); 4. царството на създадените форми (кристални форми); 5. царството, което става сетивно възприемаемо във форми, но върху което действат формосъздаващите същества (растително царство); 6. царството, което става сетивно възприемаемо във форми, но върху което освен това действат още формосъздаващите и душевно изживяващите се същества (животинско царство); и 7. царството, в което формите са сетивно възприемаеми, но върху което действат още формосъздаващите и душевно изживяващите се същества и в което самият дух се оформя във вид на мисъл вътре в сетивния свят (човешко царство).

Оттук става ясно как основните съставни части на живеещия в тялото човек са свързани с духовния свят. Физическото тяло, етерното тяло, усещащото душевно тяло и разсъдъчната душа трябва да се разглеждат като сгъстени в сетивния свят първообрази на царството на духовете. Физическото тяло възниква, като първообразът на човека се сгъстява до сетивно явление. Затова това физическо тяло може да бъде наречено и същество на първото елементарно царство,

сгъстено до сетивна нагледност. Етерното тяло възниква, като така възникналата форма бива поддържана подвижна от същество, което простира своята дейност навътре в сетивното царство, но самото то не става сетивно съзерцаемо. Ако човек иска да характеризира напълно това същество, той трябва да каже, че то най-напред има своя произход в най-висшите области на царството на духовете и после се оформя във втората област в първообраз на живота. Като такъв първообраз на живота то действа в сетивния свят. По подобен начин същността, което изгражда усещащото душевно тяло, има своя произход в най-висшите области на царството на духовете, оформя се в третата му област в първообраз на душевния свят и като такъв действа в сетивния свят. Разсъдъчната душа обаче се образува, като първообразът на мислещия човек се оформя в четвъртата област на царството на духовете в мисъл и като такава действа непосредствено като мислещо човешко същество в сетивния свят. – Така стои човекът в сетивния свят; така работи духът върху неговото физическо тяло, върху неговото етерно тяло и върху неговото усещащо душевно тяло. Така този дух се проявява в разсъдъчната душа. – Значи върху трите долни члена на човека първообразите работят съвместно във вид на същества, които в известен смисъл стоят срещу него външно; в своята разсъдъчна душа той самият става (съзнателен) работник над себе си. – И съществата, които работят върху неговото физическо тяло, са същите, които образуват минералната природа. Върху неговото етерно тяло действат същества от вида, който живее в растителното царство, а върху неговото усещащо душевно тяло – такива, които живеят в животинското царство; те живеят там по сетивно невъзприемаем начин, но простират своето действие навътре в тези царства.

Така различните светове действат съвместно. Светът, в който живее човекът, е изразът на това съвместно действие.

* * *

Ако човек е разбрал сетивния свят по този начин, тогава се открива и разбирането за същества от друг вид, различни от онези, които имат своето битие в споменатите четири царства на природата. Пример за такива същества е онова, което се нарича Дух на народа (национален дух). Той не се проявява непосредствено по сетивен

начин. Той се изживява в усещанията, чувствата, склонностите и т.н., които се наблюдават като общи за един народ. Той е същество, което не се въплъщава сетивно; а както човекът оформя своето тяло сетивно нагледно, така то оформя своето от веществото на душевния свят. Това душевно тяло на Духа на народа е като облак, в който живеят членовете на един народ и чиито въздействия се проявяват в душите на съответните хора, но който не произлиза от самите тези души. За онзи, който не си представя Духа на народа по този начин, той остава призрачен мисловен образ без същност и живот, празна абстракция. – И нещо подобно би трябвало да се каже по отношение на онова, което се нарича Дух на времето. Нещо повече, така духовният поглед се разширява и обхваща многообразие от други – по-низши и по-висши – същества, които живеят в околния свят на човека, без той да може да ги възприема сетивно. Онези обаче, които имат способност за духовно съзерцание, възприемат такива същества и могат да ги опишат. Към по-низшите видове такива същества принадлежи всичко, което възприемащите духовния свят описват като саламандри, силфи, ундини, гноми. Не би трябвало да е нужно да се казва, че такива описания не могат да се смятат за отражения на действителността, която лежи в основата им. Ако бяха такива, светът, който се има предвид с тях, не би бил духовен, а грубо-сетивен. Те са онагледявания на една духовна действителност, която може да бъде представена само по този начин, чрез сравнения. Ако онзи, който иска да признава само сетивното съзерцание, смята такива същества за рожби на необуздана фантазия и на суеверието, това е напълно разбираемо. За сетивни очи те, разбира се, никога не могат да станат видими, защото нямат сетивно тяло. Суеверието не се състои в това, че такива същества се смятат за действителни, а в това, че се вярва, че те се явяват по сетивен начин.

Същества от такава форма участват в изграждането на света и човек се среща с тях, щом навлезе във висшите области на света, затворени за телесните сетива. Суеверни не са онези, които виждат в такива описания образите на духовни действителности, а онези, които вярват в сетивното съществуване на образите, но също и онези, които отхвърлят духа, защото мислят, че трябва да отхвърлят

сетивния образ. – Трябва да се отбележат и такива същества, които не слизат до душевния свят, а чиято обвивка е изтъкана само от образувания на царството на духовете. Човекът ги възприема, става техен събрат, когато отвори за тях духовното око и духовното ухо. – Такова отваряне прави разбираеми за човека много неща, които без него той може само да гледа втренчено, без да ги разбира. Около него става светло; той вижда причините на онова, което се разиграва в сетивния свят като следствия. Той схваща онова, което без духовно око или съвсем отрича, или пред което трябва да се задоволи с изречението: „Има повече неща на небето и на земята, отколкото вашата школска мъдрост може да сънува." По-фино – духовно – усещащите хора стават неспокойни, когато около себе си предчувстват друг свят освен сетивния, смътно го долавят и трябва да се движат опипом в него като слепец между видими предмети. Само ясното познание на тези висши области на битието, изпълненото с разбиране проникване в онова, което става в тях, може действително да укрепи човека и да го доведе до неговото истинско предназначение. Чрез прозрението в онова, което е скрито за сетивата, човекът разширява своето същество по такъв начин, че усеща своя живот преди това разширение като „сънуване за света".

VI. За мисловните форми и човешката аура

Беше казано, че образуванията на някой от трите свята имат действителност за човека само тогава, когато той има способностите или органите да ги възприема. Определени процеси в пространството човек възприема като светлинни явления само благодарение на това, че има добре устроено око. Колко от онова, което е действително, се разкрива на едно същество, зависи от неговата възприемчивост. Следователно човек никога не бива да казва: действително е само онова, което той може да възприема. Много неща могат да бъдат действителни, за чието възприемане му липсват органите. И така, душевният свят и царството на духовете са също толкова действителни, дори в много по-висш смисъл действителни, колкото сетивният свят. Наистина никое сетивно око не може да види чувства, представи; но те са

действителни. И както човек чрез външните си сетива има пред себе си телесния свят като възприятие, така за неговите духовни органи чувствата, нагоните, инстинктите, мислите и т.н. стават възприятия. Точно както чрез сетивното око например пространствени процеси могат да се виждат като цветни явления, така чрез вътрешните сетива посочените душевни и духовни явления могат да станат възприятия, които са аналогични на сетивните цветни явления. Впрочем само онзи, който е вървял по пътя на познанието, описан в следващата глава, и така е развил своите вътрешни сетива, може напълно да разбере в какъв смисъл е казано това. За такъв човек душевните явления в обкръжаващия го душевен свят и духовните явления в духовната област стават свръхсетивно видими. Чувствата, които той преживява у други същества, лъчат за него като светлинни явления от чувстващото същество; мислите, към които той насочва вниманието си, заливат духовното пространство. За него мисълта на един човек, която се отнася до друг човек, не е нещо невъзприемаемо, а възприемаем процес. Съдържанието на една мисъл живее като такова само в душата на мислещия; но това съдържание предизвиква въздействия в духовния свят. За духовното око те са възприемаемият процес. Като фактическа действителност мисълта струи от едно човешко същество и потича към другото. И начинът, по който тази мисъл действа върху другия, се преживява като възприемаем процес в духовния свят. Така за онзи, чиито духовни сетива са отворени, физически възприемаемият човек е само част от целия човек. Този физически човек става средоточие на душевни и духовни излъчвания. За богато разнообразния свят, който се открива тук пред „ясновидеца“, може само да се загатне. Една човешка мисъл, която иначе живее само в мисловното разбиране на слушащия, се явява например като духовно възприемаемо цветно явление. Нейният цвят отговаря на характера на мисълта. Мисъл, която извира от сетивен нагон на човека, е оцветена иначе, отколкото мисъл, замислена в служба на чистото познание, на благородната красота или на вечно доброто. В червени цветни нюанси прекосяват душевния свят мислите, които извират от сетивния живот. (3) В красиво светложълто се явява мисъл, чрез която мислителят се издига до по-висше познание. В прекрасно

розовочервено сияе мисъл, която произхожда от отдадена любов. И както това съдържание на една мисъл, така и нейната по-голяма или по-малка определеност намира израз в нейната свръхсетивна форма на проявление. Точната мисъл на мислителя се показва като образувание с отчетливи очертания; обърканата представа се явява като разливащо се, облачно образувание. И по този начин душевната и духовната същност на човека се явява като свръхсетивна част от цялата човешка същност.

Цветните въздействия, възприемаеми от „духовното око“, които лъчат около физическия човек, възприеман в неговата дейност, и го обгръщат като облак (приблизително с яйцевидна форма), са човешка аура. При различните хора големината на тази аура е различна. Все пак – средно – можем да си представим приблизително, че целият човек изглежда два пъти по-дълъг и четири пъти по-широк от физическия.

В аурата преливат най-различни цветни тонове. И това преливане е вярна картина на вътрешния човешки живот. Отделни цветни тонове са също толкова променливи, колкото и той. Но определени трайни свойства – таланти, навици, черти на характера – се изразяват и в трайни основни цветни тонове. У хора, които засега стоят далеч от преживяванията на „пътя на познанието“, описан в по-късна глава на тази книга, могат да възникнат недоразумения относно същността на онова, което тук се описва като „аура“. Може да се стигне до представата, че онова, което тук се описва като „цветове“, стои пред душата така, както физическият цвят стои пред окото. Но такъв „душевен цвят“ не би бил нищо друго освен халюцинация. С впечатления, които са „халюцинаторни“, духовната наука няма ни най-малко общо. И във всеки случай в настоящото описание не се имат предвид такива. До правилна представа се стига, ако се има предвид следното. При физическия цвят душата преживява не само сетивното впечатление, а има при него и душевно преживяване. Това душевно преживяване е едно, когато душата – чрез окото – възприема жълта повърхност, и друго, когато възприема синя. Нека наречем това преживяване „живот в жълто“ или „живот в синьо“. И така, душата, която е стъпила на пътя на познанието, има същото

„преживяване в жълто“ спрямо активните душевни преживявания на други същества, а „преживяване в синьо“ – спрямо отдадените душевни настроения. Съществено не е в това, че при някоя представа на друга душа „ясновидецът“ вижда „синьо“ така, както вижда това „синьо“ във физическия свят, а в това, че има преживяване, което му дава право да нарече представата „синя“, както физическият човек нарича например една завеса „синя“. И по-нататък е съществено „ясновидецът“ да съзнава, че с това свое преживяване се намира в преживяване, свободно от тялото, така че получава възможността да говори за стойността и значението на душевния живот в един свят, чието възприемане не е опосредствано от човешкото тяло. Макар този смисъл на изложението непременно да трябва да се взема предвид, все пак за „ясновидеца“ е съвсем естествено да говори за „синьо“, „жълто“, „зелено“ и т.н. в „аурата“. Аурата е твърде различна според различните темпераменти и заложби на нрава на хората; различна е също според степените на духовното развитие. Човек, който изцяло се отдава на своите животински нагони, има съвсем различна аура от онзи, който живее много в мисли. Аурата на една религиозно настроена натура се различава съществено от аурата на такава, която е погълната от тривиалните преживявания на деня. Към това се прибавя и това, че всички променливи настроения, всички склонности, радости и болки намират своя израз в аурата.

Трябва да се сравнят помежду си аурите на различните видове душевни преживявания, за да се научим да разбираме значението на цветните тонове. Да вземем най-напред душевни преживявания, които са пронизани от силно изразени афекти. Те могат да се разделят на два различни вида: такива, при които душата бива тласкана към тези афекти главно от животинската природа, и такива, които приемат по-изтънчена форма, които, така да се каже, са силно повлияни от размисъла. При първия вид преживявания главно кафяви и червеникавожълти цветни течения от всички нюанси заливат аурата на определени места. При онези с по-изтънчени афекти на същите места се появяват тонове от по-светло червеножълто и зелено. Може да се забележи, че с нарастването на интелигентността зелените тонове стават все по-чести. Много умни хора, които обаче са изцяло

погълнати от задоволяването на своите животински нагони, показват много зелено в аурата си. Но това зелено винаги ще има по-силен или по-слаб оттенък на кафяво или кафявочервено. Неинтелигентните хора показват голяма част от аурата си залята от огненочервени или дори тъмни кървавочервени течения.

При спокойното, преценяващо, замислено душевно настроение аурата е съществено различна от тази при такива афектни състояния. Кафеникавите и червеникавите тонове отстъпват и изпъкват различни нюанси на зеленото. При напрегнато мислене аурата показва благотворен зелен основен тон. Така изглеждат главно онези натури, за които може да се каже, че умеят да се ориентират във всяко положение в живота. Сините цветни тонове се появяват при отдадените душевни настроения. Колкото повече човек поставя своето Себе в служба на една кауза, толкова по-значителни стават сините нюанси. И в това отношение срещаме два съвсем различни вида хора. Има натури, които не са свикнали да разгръщат своята мисловна сила, пасивни души, които, така да се каже, нямат какво да хвърлят в потока на световните събития освен своя „добър нрав“. Тяхната аура мъждука в красиво синьо. Така се показва и аурата на много отдадени, религиозни натури. Състрадателните души и онези, които с радост се разгръщат в живот, изпълнен с благодеяния, имат подобна аура. Ако такива хора освен това са интелигентни, зелени и сини течения се редуват или пък самото синьо приема зеленикав нюанс. Своеобразното на активните души за разлика от пасивните е, че тяхното синьо отвътре навън се пропива със светли цветни тонове. Изобретателните натури, онези, които имат плодотворни мисли, излъчват светли цветни тонове като че ли от една вътрешна точка навън. В най-висока степен това е така при онези личности, които се наричат „мъдри“, и особено при такива, които са изпълнени с плодотворни идеи. Изобщо всичко, което сочи духовна активност, има по-скоро формата на лъчи, които се разпространяват отвътре, докато всичко, което произхожда от животинския живот, има формата на неправилни облаци, които заливат аурата. В зависимост от това дали представите, които извират от активността на душата, се поставят в служба на собствените животински нагони, или в служба на идеални,

обективни интереси, съответните аурични образувания показват различни оцветявания. Изобретателният ум, който употребява всичките си мисли за задоволяване на своите сетивни страсти, показва тъмносиньочервени нюанси; онзи пък, който безкористно поставя мислите си в служба на обективен интерес – светлочервеносини цветни тонове. Животът в духа, съчетан с благородна отдаденост и способност за саможертва, позволява да се различат розовочервени или светловиолетови цветове.

Но не само основното състояние на душата, а и преходни афекти, настроения и други вътрешни преживявания показват своите цветни приливи в аурата. Внезапно избухнал силен гняв поражда червени приливи; накърнено чувство за чест, което се излива във внезапен изблик, може да се види как се появява в тъмнозелени облаци. – Но цветните явления се появяват не само в неправилни облачни образувания, а и в ясно ограничени, правилно оформени фигури. Ако у един човек се забележи пристъп на страх, той се вижда например в аурата отгоре до долу като вълнообразни сини ивици, които имат синкавочервеникаво сияние. У личност, у която се забелязва как с напрежение очаква определено събитие, могат да се видят червеносини ивици, които непрекъснато прорязват аурата като радиуси отвътре навън.

За точната духовна способност за възприятие всяко усещане, което човек получава отвън, може да се забележи. Личностите, които се възбуждат силно от всяко външно впечатление, показват непрекъснато проблясване на малки синкавочервеникави точки и петънца в аурата. У хората, които не усещат живо, тези петънца имат оранжевожълто или пък красиво жълто оцветяване. Т.нар. „разсеяност“ на хората се показва като синкави, преливащи в зеленикаво петна с повече или по-малко променлива форма.

За по-високо развитото „духовно съзерцание“ вътре в тази „аура“, която облива човека с потоци и с лъчи, могат да се различат три рода цветни явления. Най-напред има такива цветове, които повече или по-малко носят характера на непрозрачност и матовост. Наистина, ако сравним тези цветове с онези, които вижда нашето физическо око, те изглеждат спрямо тях мимолетни и прозрачни. Но

в самия свръхсетивен свят те правят пространството, което изпълват, сравнително непрозрачно; изпълват го като мъгливи образувания. – Втори род цветове са онези, които са като че ли изцяло светлина. Те просветляват пространството, което изпълват. Чрез тях то самото става светлинно пространство. – Съвсем различен от тези два е третият вид цветни явления. Те имат именно лъчист, искрящ, блещукащ характер. Те не просто осветяват пространството, което изпълват: те го пронизват с блясък и с лъчи. В тези цветове има нещо дейно, подвижно в себе си. Другите имат нещо покоящо се в себе си, лишено от блясък. Тези пък като че ли непрекъснато се пораждат сами от себе си. – Чрез първите два рода цветове пространството се изпълва като с фина течност, която спокойно остава в него; чрез третия то се изпълва с постоянно разпалващ се живот, с никога непочиваща подвижност.

Тези три рода цветове в човешката аура не са, да речем, разположени изцяло един до друг; те не се намират, да речем, изключително в отделени една от друга части на пространството, а се проникват взаимно по най-разнообразен начин. На едно място в аурата може да се види как и трите рода се преплитат помежду си, както едно физическо тяло, например камбана, може едновременно да се вижда и да се чува. Поради това аурата става извънредно сложно явление, защото, така да се каже, имаме работа с три аури, които се намират една в друга и се проникват взаимно. Но човек може да си изясни нещата, ако насочва вниманието си последователно към една от тези три аури. Тогава в свръхсетивния свят той прави нещо подобно на това, което прави в сетивния, когато например – за да се отдаде изцяло на впечатлението от едно музикално произведение – затваря очите си. „Ясновидецът“ има, така да се каже, три вида органи за трите рода цветове. И той може, за да наблюдава необезпокояван, да отваря за впечатленията единия или другия вид органи и да затваря другите. У един „ясновидец“ най-напред може изобщо да е развит само единият вид органи, онези за първия род цветове. Такъв може да вижда само едната аура; другите две остават невидими за него. Също така някой може да е възприемчив за първите два вида, а за третия – не. По-високата степен на „ясновидската дарба“ се състои тогава в това, че човек може да наблюдава и трите аури и с цел

изучаване да насочва вниманието последователно ту към едната, ту към другата. Тройната аура е свръхсетивно-видимият израз на същността на човека. Трите члена – тяло, душа и дух – намират израз в нея. Първата аура е огледален образ на влиянието, което тялото упражнява върху душата на човека; втората характеризира собствения живот на душата, който се е издигнал над непосредствено сетивно-дразнещото, но още не е посветен на служението на вечното; третата отразява властта, която вечният дух е спечелил над преходния човек. Когато се дават описания на аурата – както това стана тук, – трябва да се подчертае, че тези неща не само са трудни за наблюдаване, но преди всичко са трудни за описване. Затова никой не би трябвало да вижда в такива изложения нещо друго освен подтик. И така, за „ясновидеца“ своеобразието на душевния живот се изразява в устройството на аурата. Ако срещне душевен живот, който е изцяло отдаден на съответните сетивни нагони, влечения и на мигновените външни дразнения, той вижда първата аура в най-крещящи цветни тонове; втората обаче е развита само слабо. В нея се виждат само оскъдни цветни образувания; третата пък е едва загатната. Само тук-там се показва блещукаща цветна искрица, която сочи, че и при такова душевно настроение вечното живее в човека като заложба, но че то бива изтласкано назад от описаното въздействие на сетивното. – Колкото повече човек отхвърля от себе си своята нагонна природа, толкова по-ненатрапчива става първата част на аурата. Втората част тогава се уголемява все повече и повече и изпълва все по-пълно със своята светеща сила цветното тяло, вътре в което живее физическият човек. – И колкото повече човек се проявява като „служител на вечното“, толкова повече се показва чудната трета аура, онази част, която свидетелства доколко човекът е гражданин на духовния свят. Защото божественото Себе лъчи през тази част на човешката аура навътре в земния свят. Доколкото хората показват тази аура, те са пламъци, чрез които Божеството осветява този свят. Чрез тази част на аурата те показват доколко умеят да живеят не за себе си, а за вечно истинното, за благородно красивото и доброто; доколко са извоювали от своето тясно Себе способността да се принасят в жертва на олтара на великото световно действие.

Така в аурата намира израз онова, което човекът е направил от себе си в течение на своите въплъщения.

И в трите части на аурата се съдържат цветове от най-различни нюанси. Но характерът на тези нюанси се променя със степента на развитие на човека. – В първата част на аурата може да се види неразвитият нагонен живот във всички нюанси от червеното до синьото. Тук тези нюанси имат мътен, неясен характер. Натрапчиво червените нюанси сочат сетивните влечения, плътските удоволствия, жаждата за насладите на небцето и стомаха. Зелени нюанси, изглежда, се намират тук главно у онези низши натури, които са склонни към тъпота, към равнодушие, които алчно се отдават на всяка наслада, но все пак се боят от усилията, които биха ги довели до задоволяване. Където страстите бурно копнеят за някаква цел, с която придобитите способности не могат да се справят, се появяват кафеникавозелени и жълтеникавозелени аурични цветове. Някои съвременни начини на живот впрочем направо отглеждат този вид аури. Лично чувство за себе си, което изцяло се корени в низши склонности, тоест представлява най-ниската степен на егоизма, се показва в неясно жълти до кафяви тонове. Е, ясно е, че животинският нагонен живот може да приеме и положителен характер. Има една чисто природна способност за саможертва, която се среща във висока степен още в животинското царство. В природната майчина любов това развитие на един животински нагон намира своето най-красиво завършване. Тези безкористни природни нагони намират израз в първата аура в светлочервеникави до розовочервени цветни нюанси. Страхливата боязливост, плашливостта пред сетивно възприемаеми дразнения се показват чрез кафявосини или сивосини цветове в аурата.

Втората аура отново показва най-различни цветови градации. Силно развитото чувство за себе си, гордостта и честолюбието се изразяват в кафяви и оранжеви образувания. И любопитството се проявява чрез червеножълти петна. Светложълтото отразява ясното мислене и интелигентността; зеленото е израз на разбирането за живота и света. Децата, които схващат лесно, имат много зелено в тази част на своята аура. Добрата памет, изглежда, се издава чрез „зеленожълто“ във втората аура. Розовочервеното сочи благосклонна,

любяща същност; синьото е знак на набожност. Колкото повече набожността се приближава до религиозния план, толкова повече синьото преминава във виолетово. Идеализмът и сериозното отношение към живота, разбирани в по-висш смисъл, се виждат като индигово синьо.

Основните цветове на третата аура са жълтото, зеленото и синьото. Светложълто се появява тук, когато мисленето е изпълнено с високи, обхватни идеи, които схващат отделното, изхождайки от цялото на божествения световен ред. Когато мисленето е интуитивно и му е присъща пълна чистота от сетивно представяне, тогава това жълто има златист блясък. Зеленото изразява любовта към всички същества; синьото е знак на безкористната способност за саможертва за всички същества.

Ако тази способност за саможертва се засили до силна воля, която дейно се поставя в служба на света, синьото се просветлява до светловиолетово. Ако въпреки по-високо развитата душевна същност все още са налице гордост и славолюбие като последни остатъци от личния егоизъм, до жълтите нюанси се появяват такива, които преливат към оранжевото. – Трябва впрочем да се отбележи, че в тази част на аурата цветовете са твърде различни от нюансите, които човек е свикнал да вижда в сетивния свят. Тук пред „виждащия“ застава красота и възвишеност, с които нищо в обикновения свят не може да се сравни. – Това описание на „аурата“ не може да прецени правилно онзи, който не придава първостепенно значение на това, че с „виждането на аурата“ се има предвид разширяване и обогатяване на възприеманото във физическия свят. Разширяване, което има за цел да се познае онази форма на душевния живот, която има духовна действителност извън сетивния свят. Цялото това описание няма нищо общо с тълкуването на характера или на мислите на един човек по халюцинаторно възприета аура. То иска да разшири познанието в посока към духовния свят и не иска да има нищо общо със съмнителното изкуство да се тълкуват човешките души по техните аури.

Бележки

(1) [Бележка на издателя:] От 19-ото (Щутгарт, 1922) до 26-ото издание (Щутгарт, 1948) това място гласеше: ...а те биват освободени от него... От 27-ото издание (Щутгарт, 1955) насам е възстановен текстът на изданията от 1-во до 16-о. Не е сигурно, че промяната от 1922 г. произхожда от автора. Затова тук се привеждат и двете редакции.

(2) Че такива означения като „намерения“ също се имат предвид само като „сравнения“, се разбира от само себе си от казаното по-горе за трудностите на езиковия израз. Не става дума за претопляне на старото „учение за целесъобразността“.

(3) Дадените тук обяснения, естествено, са изложени на най-тежки недоразумения. Затова в това ново издание съвсем накратко ще се върнем към тях в една бележка в края. (Вж. с. 204 и сл.)

Пътят на познанието

Познанието на духовната наука, която се има предвид в тази книга, всеки човек може сам да придобие. Изложения от рода на тези, които се дават в това съчинение, предлагат мисловна картина на висшите светове. И в известно отношение те са първата стъпка към собственото съзерцание. Защото човекът е мисловно същество. И той може да намери своя път на познанието само ако изхожда от мисленето. Ако на неговия разсъдък бъде дадена картина на висшите светове, тя не е безплодна за него дори ако засега тя е като че ли само разказ за висши факти, в които той още не може да прозре чрез собствено съзерцание. Защото мислите, които му се дават, сами представляват сила, която продължава да действа в неговия мисловен свят. Тази сила ще бъде дейна в него; тя ще събуди дремещи заложби. Който е на мнение, че отдаването на такава мисловна картина е излишно, той се заблуждава. Защото той вижда в мисълта само лишеното от същност, абстрактното. Но в основата на мисълта лежи жива сила. И както при онзи, който има познание, мисълта е налице като непосредствен израз на онова, което се съзерцава в духа, така съобщаването на този израз действа в онзи, комуто е съобщен, като зародиш, който сам от себе си поражда плода на познанието. Който, за да постигне висше познание, пренебрегвайки мисловната работа, би искал да се обърне към други сили в човека, той не взема предвид, че мисленето е именно най-висшата от способностите, които човек притежава в сетивния свят. Така че на онзи, който пита: как сам да придобия висшите познания на духовната наука? – трябва да се каже: осведоми се най-напред за такива познания от съобщенията на други. И ако той възрази: искам сам да видя; не искам да знам нищо за онова, което

други са видели, трябва да му се отговори: именно усвояването на съобщенията на други е първото стъпало към собственото познание. На това може да се каже: но тогава най-напред съм принуден да вярвам сляпо. Ала при едно съобщение не става дума за вяра или неверие, а единствено за непредубедено възприемане на онова, което човек чува. Истинският духовен изследовател никога не говори с очакването, че ще му се вярва сляпо. Той винаги има предвид само: това съм преживял в духовните области на битието и разказвам за тези мои преживявания. Но той знае също, че приемането на тези негови преживявания и проникването на мислите на другия с разказа са за този друг живи сили, чрез които да се развива духовно.

Онова, за което тук става дума, ще го разгледа правилно само онзи, който има предвид, че цялото знание за душевни и духовни светове почива в дълбините на човешката душа. Човек може да го извлече нагоре чрез „пътя на познанието“. „Да прозре“ човек може не само онова, което сам е извлякъл от дълбините на душата, а и онова, което друг е извлякъл оттам. Дори тогава, когато самият той още изобщо не е предприел никакви приготовления, за да стъпи на пътя на познанието. Едно правилно духовно прозрение пробужда в душевността, незамъглена от предразсъдъци, силата на разбирането. Несъзнаваното знание откликва на духовния факт, открит от други. И този отклик не е сляпа вяра, а правилно действие на здравия човешки разсъдък. В това здраво разбиране би трябвало да се вижда далеч по-добра отправна точка и за самостоятелното познаване на духовния свят, отколкото в съмнителните мистични „вглъбявания“ и други подобни, в които човек често смята, че има нещо по-добро от онова, което здравият човешки разсъдък може да признае, когато то му бъде поднесено от истинско духовно изследване.

Не може да се подчертае достатъчно силно колко е необходимо онзи, който иска да развие своите висши познавателни способности, да поеме върху себе си сериозната мисловна работа. Това подчертаване трябва да бъде още по-настойчиво, защото много хора, които искат да станат „ясновидци“, направо пренебрегват тази сериозна, изискваща себеотрицание мисловна работа. Те казват: „мисленето“ все пак не може да ми помогне; важно е „усещането“, „чувството“ или

нещо подобно. Срещу това трябва да се каже, че никой не може да стане „ясновидец“ във висшия смисъл (тоест истински), ако преди това не се е вработил в мисловния живот. При много личности тук играе неблагоприятна роля известна вътрешна леност. Те не осъзнават тази леност, защото тя се облича в презрение към „абстрактното мислене“, към „празното спекулиране“ и т.н. Но мисленето именно се разбира погрешно, когато се смесва с ниженето на празни, абстрактни мисловни поредици. Това „абстрактно мислене“ лесно може да умъртви свръхсетивното познание; изпълненото с живот мислене може да стане негова основа. Наистина би било много по-удобно, ако човек можеше да стигне до висшата ясновидска дарба, избягвайки мисловната работа. Именно това биха искали мнозина. Но за това е нужна вътрешна твърдост, душевна увереност, до която може да доведе само мисленето. Иначе се получава само едно лишено от същност трептене насам-натам в образи, една обърквaща душевна игра, която на някои наистина доставя удоволствие, но няма нищо общо с истинско проникване във висшите светове. – Ако освен това се вземе предвид какви чисто духовни преживявания протичат в един човек, който действително пристъпва във висшия свят, тогава ще се разбере също, че въпросът има и още една страна. За „ясновидеца“ е нужно абсолютно здраве на душевния живот. А няма по-добра грижа за това здраве от истинското мислене. Нещо повече, това здраве може сериозно да пострада, ако упражненията за висше развитие не са изградени върху мисленето. Колкото е вярно, че ясновидската дарба ще направи един здраво и правилно мислещ човек още по-здрав, още по-способен за живота, отколкото е без нея, толкова е вярно и това, че всяко стремление към развитие при страх от мисловно усилие, всяко мечтателство в тази област съдейства на фантазьорството, а също и на погрешната нагласа към живота. Никой, който иска да се развие към висше познание, като спазва казаното тук, няма от какво да се бои; но това би трябвало да става именно само при тази предпоставка. Тази предпоставка има отношение само към душата и духа на човека; да се говори за каквото и да било вредно влияние върху телесното здраве при тази предпоставка, е абсурдно.

Необоснованото неверие обаче е вредно. Защото то действа в приемащия като отблъскваща сила. То му пречи да възприеме оплодотворяващите мисли. При отварянето на висшите сетива се предполага не сляпа вяра, а приемане на духовнонаучния мисловен свят. Духовният изследовател застава пред своя ученик с изискването: не трябва да вярваш на онова, което ти казвам, а да го мислиш, да го направиш съдържание на собствения си мисловен свят, тогава моите мисли непременно сами ще въздействат в теб така, че да ги познаеш в тяхната истинност. Това е нагласата на духовния изследовател. Той дава подтика; силата на приемането за истина извира от собствената вътрешност на приемащия. И в този смисъл би трябвало да се търсят духовнонаучните възгледи. Който намери в себе си силата да се надмогне и да потопи мисленето си в тях, може да бъде сигурен, че след по-кратко или по-дълго време те ще го доведат до собствено съзерцание.

Още в казаното е загатнато едно първо качество, което трябва да развие в себе си онзи, който иска да стигне до собствено съзерцание на висши факти. То е безрезервната, непредубедена отдаденост на онова, което разкриват човешкият живот или пък извънчовешкият свят. Който още отначало пристъпва към някой факт от света с преценката, която носи от досегашния си живот, той чрез тази преценка се затваря за спокойното, всестранно въздействие, което този факт може да упражни върху него. Ученикът трябва във всеки миг да може да се превърне в съвсем празен съд, в който се влива чуждият свят. Мигове на познание са само онези мигове, в които мълчи всяка наша преценка, всяка наша критика. Когато застанем пред някой човек, например изобщо не е важно дали сме по-мъдри от него. Дори най-неразумното дете има какво да разкрие на най-великия мъдрец. И ако той пристъпи към детето с преценката си, колкото и мъдра да е тя, неговата мъдрост се вмъква като мътно стъкло пред онова, което детето трябва да му разкрие. (1) Към тази отдаденост на откровенията на чуждия свят спада пълна вътрешна безкористност. И ако човек провери у себе си до каква степен притежава тази отдаденост, той ще направи удивителни открития за самия себе си. Ако някой иска да стъпи на пътя на висшето познание, той трябва да се упражнява

в това да може във всеки миг да заличава самия себе си с всичките си предразсъдъци. Докато той заличава себе си, другото се влива в него. Само високи степени на такава безкористна отдаденост дават способността да се възприемат висшите духовни факти, които навсякъде обкръжават човека. Тази способност човек може целенасочено да развие в себе си. Нека човек например опита да се въздържа от всякаква преценка спрямо хората от своето обкръжение. Нека угаси в себе си мерилото за привлекателно и отблъскващо, за глупаво или умно, което е свикнал да прилага; и нека опита без това мерило да разбере хората чисто от самите тях. Най-добрите упражнения могат да се правят с хора, към които човек изпитва отвращение. Нека потисне с всичка сила това отвращение и нека остави всичко, което те правят, да въздейства непредубедено върху него. – Или, когато е в обкръжение, което предизвиква тази или онази преценка, нека потисне преценката и се изложи непредубедено на впечатленията.

* * *

Нека човек оставя нещата и събитията да му говорят повече, отколкото той говори за тях. И нека разпростре това и върху своя свят на мислите. Нека потиска в себе си онова, което образува тази или онази мисъл, и нека оставя единствено онова, което е навън, да поражда мислите. – Само когато такива упражнения се провеждат с най-свещена сериозност и постоянство, те водят до висшата цел на познанието. Който подценява такива упражнения, той просто не знае нищо за тяхната стойност. А който има опит в такива неща, той знае, че отдадеността и непредубедеността са истински създатели на сила. Както топлината, която се внася в парния котел, се превръща в движещата сила на локомотива, така упражненията в безкористна духовна отдаденост се превръщат у човека в сила на виждането в духовните светове. Чрез това упражнение човек става възприемчив към всичко онова, което го заобикаля. Но към възприемчивостта трябва да се присъедини и правилната преценка. Докато човек е още склонен да надценява себе си за сметка на заобикалящия го свят, дотогава той си преграждa достъпа до висшето познание. Който спрямо всяко нещо или събитие в света се отдава на удоволствието или на болката, които те му причиняват, той е в плен на такова надценяване на себе си.

Защото от своето удоволствие и от своята болка той не узнава нищо за нещата, а само нещо за самия себе си. Ако изпитвам симпатия към някой човек, изпитвам отначало само своето отношение към него. Ако в своето съждение, в своето поведение ставам зависим единствено от това чувство на удоволствие, на симпатия, тогава поставям на преден план своето своеобразие; натрапвам го на света. Искам да се включа в света такъв, какъвто съм, а не да приема света непредубедено и да го оставя да се изживява съобразно действащите в него сили. С други думи: проявявам търпимост само към онова, което отговаря на моето своеобразие. Срещу всичко останало упражнявам отблъскваща сила. Докато човек е в плен на сетивния свят, той действа особено отблъскващо срещу всички несетивни влияния. Учещият трябва да развие в себе си качеството да се отнася към нещата и хората според тяхното своеобразие, да зачита всяко от тях според неговата стойност, според неговото значение. Симпатията и антипатията, удоволствието и неудоволствието трябва да получат съвсем нови роли. Не може да става дума за това човек да ги изкорени, да стане безчувствен към симпатията и антипатията. Напротив, колкото повече развива в себе си способността да не оставя веднага всяка симпатия и антипатия да бъде последвана от съждение, от действие, толкова по-фина способност за усещане ще развие в себе си. Той ще установи от опит, че симпатиите и антипатиите приемат по-висш вид, когато обуздава в себе си онзи вид, който вече е в него. Скрити свойства има дори нещото, което отначало е най-несимпатично; то ги разкрива, когато човек в своето поведение не следва своите себични усещания. Който се е развил в тази посока, той усеща по-фино във всички посоки, отколкото другите, защото не позволява на самия себе си да го подведе към невъзприемчивост. Всяка склонност, която човек следва сляпо, притъпява способността му да вижда нещата от обкръжението в правилната светлина. Следвайки склонността, така да се каже, проправяме си път през обкръжението, вместо да се излагаме на него и да го чувстваме в неговата стойност.

* Тази непредубедена отдаденост няма ни най-малко общо със „сляпата вяра“. Не става дума за това човек сляпо да вярва в нещо, а за това да не поставя „сляпото съждение“ на мястото на живото впечатление.

И когато на всяко удоволствие и всяка болка, на всяка симпатия и антипатия човек вече не отвръща със своя себичен отговор, със своето себично поведение, тогава той става и независим от сменящите се впечатления на външния свят. Удоволствието, което човек изпитва от едно нещо, веднага го прави зависим от него. Човек се изгубва в нещото. Човек, който в зависимост от сменящите се впечатления се изгубва в удоволствие и болка, не може да върви по пътя на духовното познание. Той трябва да приема удоволствието и болката с невъзмутимост. Тогава престава да се изгубва в тях; затова пък тогава започва да ги разбира. Удоволствието, на което се отдавам, поглъща моето битие в мига на отдаването. Аз обаче трябва да използвам удоволствието само за да стигна чрез него до разбиране на нещото, което ми доставя удоволствие. За мен не трябва да е важно това, че нещото ми доставя удоволствие: трябва да изпитам удоволствието и чрез удоволствието – същността на нещото. Удоволствието трябва да бъде за мен само възвестяване на това, че в нещото има свойство, което е способно да доставя удоволствие. Това свойство трябва да се науча да познавам. Ако спра при удоволствието, ако му позволя изцяло да ме завладее, тогава се изживявам единствено аз самият; ако удоволствието е за мен само повод да преживея свойство на нещото, тогава чрез това преживяване обогатявам своята вътрешност. За изследващия удоволствието и неудоволствието, радостта и болката трябва да бъдат поводи, чрез които той се учи от нещата. Изследващият не става поради това безчувствен към удоволствието и болката; но той се издига над тях, за да му разкрият те природата на нещата. Който се развива в тази посока, ще се научи да разбира какви учители са удоволствието и болката. Той ще съчувства на всяко същество и чрез това ще получава откровението на неговата вътрешност. Изследващият никога не си казва само: о, как страдам, как се радвам, а винаги: как говори страданието, как говори радостта. Той се отдава, за да остави удоволствието и радостта на външния свят да въздействат върху него. Така у човека се развива съвсем нов начин да се отнася към нещата. По-рано човек оставяше това или онова действие да последва това или онова впечатление само защото впечатленията го радваха или му причиняваха неудоволствие. Сега обаче той оставя

удоволствието и неудоволствието да бъдат и органите, чрез които нещата му казват какви са самите те по своята същност. У него удоволствието и болката от прости чувства се превръщат в сетивни органи, чрез които се възприема външният свят. Както окото, когато вижда нещо, не действа самото то, а оставя ръката да действа, така и удоволствието и болката в духовно изследващия, доколкото той ги използва като средство за познание, не пораждат нищо, а приемат впечатления, и онова, което е изпитано чрез удоволствието и неудоволствието, то поражда действието. Когато човек упражнява удоволствието и неудоволствието така, че те да станат проводящи органи, те изграждат в неговата душа същинските органи, чрез които му се разкрива душевният свят. Окото може да служи на тялото само благодарение на това, че е проводящ орган за сетивните впечатления; удоволствието и болката ще се развият в душевни очи, когато престанат да имат стойност само за себе си и започнат да разкриват на собствената душа чуждата душа.

Чрез посочените качества познаващият става способен да оставя онова, което е същностно налице в неговото обкръжение, да въздейства върху него без смущаващите влияния на неговите особености. Но той трябва също и самия себе си да включи по правилен начин в духовното обкръжение. Нали като мислещо същество той е гражданин на духовния свят. Той може да бъде такъв по правилен начин само ако по време на познанието на духа дава на своите мисли ход, който отговаря на вечните закони на истината, на законите на царството на духовете. Защото само така това царство може да въздейства върху него и да му разкрива своите факти. Човек не стига до истината, ако се оставя само на мислите, които непрестанно минават през неговия Аз. Защото тогава тези мисли приемат ход, който им се натрапва поради това, че възникват вътре в телесната природа. Безреден и объркан изглежда светът на мислите на човек, който се оставя на духовната дейност, обусловена отначало от неговия телесен мозък. Там една мисъл започва, прекъсва, бива изместена от друга. Който изпитателно подслушва разговора на двама души, който непредубедено наблюдава самия себе си, той получава представа за тази маса от мисли, която се лута като блуждаещи огньове. Докато

човек се посвещава само на задачите на сетивния живот, дотогава неговият объркан ход на мислите бива отново и отново поправян от фактите на действителността. Колкото и объркано да мисля, всекидневието ми натрапва в моите действия законите, които отговарят на действителността. Моят мисловен образ за един град може да се окаже най-безредният: ако искам да измина някакъв път в града, трябва да се съобразя с наличните факти. Механикът може да влезе в своята работилница с представи, които се вихрят в колкото си иска пъстра бъркотия; законите на неговите машини ще го доведат до правилни мерки. В сетивния свят фактите непрестанно коригират мисленето. Ако си измисля погрешен възглед за някое физическо явление или за формата на някое растение, действителността ми се противопоставя и поправя моето мислене. Съвсем иначе е, когато разглеждам своето отношение към висшите области на битието. Те ми се разкриват само ако влизам в техните светове вече със строго подредено мислене. Там моето мислене трябва да ми дава правилния, сигурния подтик, иначе не намирам съответните пътища. Защото духовните закони, които се изживяват в тези светове, не са сгъстени до физически-сетивния вид и следователно не упражняват върху мен описаната принуда. Мога да следвам тези закони само ако те са сродни с моите собствени закони, със законите на едно мислещо същество. Тук самият аз трябва да бъда свой сигурен пътеводител. Следователно познаващият трябва да направи своето мислене строго подредено в себе си. Мислите му трябва постепенно напълно да се отучат да вървят по всекидневния път. Те трябва в целия си ход да приемат вътрешния характер на духовния свят. Той трябва да може да се наблюдава в тази посока и да се владее. При него една мисъл не бива да се нарежда произволно до друга, а единствено така, както отговаря на строгото съдържание на света на мислите. Преходът от една представа към друга трябва да отговаря на строгите закони на мисленето. Като мислител човек трябва, така да се каже, винаги да представлява отражение на тези закони на мисленето. Всичко, което не произтича от тези закони, той трябва да забранява на хода на своите представи. Ако на пътя му застане някоя любима мисъл, той трябва да я отхвърли, ако тя смущава подредения в себе си ход.

Ако някое лично чувство иска да наложи на мислите му определена посока, която не се съдържа в тях, той трябва да го потисне. – Платон е изисквал от онези, които искали да бъдат в неговата школа, първо да преминат курс по математика. И математиката с нейните строги закони, които не се ръководят от всекидневния ход на сетивните явления, наистина е добра подготовка за търсещия познание. Ако иска да напредва в нея, той трябва да се освободи от всеки личен произвол, от всички смущения. Търсещият познание се подготвя за своята задача, като чрез произвол преодолява всеки произвол на мисленето, който господства от само себе си. Той се научава да следва чисто изискванията на мисълта. И така той трябва да се научи да постъпва във всяко мислене, което трябва да служи на познанието на духа. Самият този мисловен живот трябва да бъде отражение на ненарушеното математическо съждение и умозаключение. Той трябва да се стреми да може да мисли по такъв начин, където и да се намира. Тогава в него се вливат закономерностите на духовния свят, които минават покрай него и през него, без да оставят следа, когато неговото мислене носи всекидневния, объркан характер. Подреденото мислене го довежда от сигурни изходни точки до най-скритите истини. Такива указания обаче не бива да се схващат едностранчиво. Макар математиката да създава добра дисциплина на мисленето, все пак човек може да стигне до чисто, здраво и пълно с живот мислене и без да се занимава с математика.

И онова, към което търсещият познание се стреми за своето мислене, към него той трябва да се стреми и за своето действие. То трябва да може, без смущаващи влияния от страна на неговата личност, да следва законите на благородно прекрасното и вечно истинното. Тези закони трябва да могат да му дават посоката. Ако той започне да прави нещо, което е познал като правилното, и личното му чувство не се задоволява от това действие, той не бива заради това да напуска поетия път. Но той не бива и да го следва затова, че му доставя радост, ако намери, че този път не съвпада със законите на вечно прекрасното и истинното. Във всекидневния живот хората се оставят да бъдат определяни в своите действия от онова, което ги задоволява лично, което им носи плодове. Така те

налагат посоката на своята личност на хода на световните явления. Те не осъществяват истинното, което е предначертано в законите на духовния свят, те осъществяват изискването на своя произвол. Едва тогава човек действа в смисъла на духовния свят, когато следва единствено неговите закони. От онова, което се върши само от личността, не произтичат сили, които могат да образуват основа за познание на духа. Търсещият познание не може само да пита: какво ми носи плод, с какво имам успех, а трябва да може да пита и: какво съм познал като доброто? Отказ от плодовете на действието за личността, отказ от всякакъв произвол: това са сериозните закони, които той трябва да може да си предначертае. Тогава той върви по пътищата на духовния свят, цялото му същество се пронизва от тези закони. Той става свободен от всяка принуда на сетивния свят: неговият Дух-Човек се издига от сетивната обвивка. Така той навлиза в напредъка към духовното, така одухотворява сам себе си. Не може да се каже: каква полза от всички мои намерения да следвам чисто законите на истинното, ако може би се заблуждавам относно това истинно? Важни са стремежът, нагласата. Дори заблуждаващият се има в стремежа към истинното сила, която го отклонява от неправилния път. Ако е в заблуждение, тази сила го обхваща и го води по пътищата към правилното. Самото възражение: мога и да се заблуждавам, вече е смущаващо неверие. То показва, че човекът няма доверие в силата на истинното. Защото тъкмо това е важно: той да не се осмелява да си поставя целите от своята себична гледна точка, а да се отдава безкористно и да оставя духа да му определя посоката. Не себичната човешка воля може да дава предписания на истинното, а самото това истинно трябва да стане господар в човека, трябва да пронижe цялото му същество, да го направи отражение на вечните закони на царството на духовете. Той трябва да се изпълни с тези вечни закони, за да ги остави да се изливат в живота. – Както своето мислене, така търсещият познание трябва да може да държи и своята воля под строг надзор. Чрез това той става в пълна скромност – без претенции – пратеник на света на истинното и прекрасното. И чрез това, че става такъв, той се издига до участник в духовния свят. Чрез това той бива издиган от степен на развитие към степен на развитие. Защото

духовния живот човек не може да го достигне само чрез съзерцание, а трябва да го достигне, като го преживява. Ако търсещият познание спазва изложените закони, онези негови душевни преживявания, които се отнасят до духовния свят, ще приемат съвсем нов облик. Той вече няма само да живее в тях. Те вече няма да имат значение само за неговия собствен живот. Те ще се развият в душевни възприятия на висшия свят. В неговата душа чувствата, удоволствието и неудоволствието, радостта и болката прерастват в душевни органи, както в неговото тяло очите и ушите не водят само живот за себе си, а безкористно пропускат през себе си външните впечатления. И чрез това търсещият познание придобива спокойствието и сигурността в душевното състояние, които са нужни за изследването в духовния свят. Едно голямо удоволствие вече няма само да го кара да ликува, а ще може да му бъде вестител на свойства на света, които преди са му убягвали. То ще го оставя спокоен; и чрез спокойствието ще му се разкриват белезите на съществата, които носят удоволствие. Една болка вече няма само да го изпълва изцяло с печал, а ще може и да му казва какви свойства има съществото, което причинява болката. Както окото не желае нищо за себе си, а показва на човека посоката на пътя, по който трябва да върви, така удоволствието и болката ще водят сигурно душата по нейния път. Това е състоянието на душевно равновесие, в което трябва да влезе познаващият. Колкото по-малко удоволствието и болката се изчерпват във вълните, които те вдигат във вътрешния живот на познаващия, толкова повече ще образуват те очи за свръхсетивния свят. Докато човек живее в удоволствие и страдание, дотогава той не познава чрез тях. Когато се научи да живее чрез тях, когато извлече от тях своето чувство за себе си, тогава те стават негови органи за възприятие; тогава той вижда, тогава той познава чрез тях. Погрешно е да се вярва, че познаващият ще стане сух, трезв човек без удоволствие и страдание. Удоволствието и страданието съществуват в него, но когато той изследва в духовния свят – в преобразен облик; те са станали „очи и уши“.

Докато човек живее със света лично, дотогава и нещата разкриват само онова, което ги свързва с нашата личност; а това е преходното в тях. Ако самите ние се оттеглим от преходното у нас и живеем с

нашето чувство за себе си, с нашия „Аз“, в трайното у нас, тогава преходните части у нас стават посредници; и онова, което се разкрива чрез тях, е нещо непреходно, нещо вечно в нещата. Това отношение между вечното в самия него и вечното в нещата трябва да може да бъде установено у познаващия. Още преди да започне други упражнения от описания вид, а и по време на тях, той трябва да насочва своя ум към това непреходно. Когато наблюдавам един камък, едно растение, едно животно, един човек, трябва да мога да не забравям, че във всичко това се изразява нещо вечно. Трябва да мога да се питам: какво живее като трайно в преходния камък, в преходния човек? Какво ще надживее преходното сетивно явление? – Не бива да се вярва, че такова насочване на духа към вечното заличава в нас отдаденото съзерцание и усета за свойствата на всекидневието и ни отчуждава от непосредствената действителност. Напротив. Всяко листо, всяко бръмбарче ще ни разкрие безброй тайни, когато към тях е насочено не само нашето око, а чрез окото – духът. Всеки блясък, всеки цветови нюанс, всяка интонация ще останат живи и възприемаеми от сетивата, нищо няма да се изгуби; само ще бъде спечелен в добавка безграничен нов живот. И който не умее да наблюдава с окото най-малкото, той ще стигне само до бледи, безкръвни мисли, но не и до духовно виждане. – Това зависи от нагласата, която си придобием в тази посока. Докъде ще стигнем, това ще зависи от нашите способности. Трябва само да правим правилното и да оставим всичко останало на развитието. Отначало трябва да ни е достатъчно да насочим своя ум към трайното. Ако правим това, тогава именно чрез това ще ни се открие познанието за трайното. Трябва да чакаме, докато ни бъде дадено. И то ще бъде дадено в съответното време на всеки, който чака с търпение и – работи. – Скоро при такива упражнения човек забелязва какво мощно преобразяване се извършва в него. Той се научава да смята всяко нещо за важно или неважно само дотолкова, доколкото е познал отношението на това нещо към нещо трайно, вечно. Той стига до друга оценка и преценка на света от онази, която е имал по-рано. Неговото чувство получава друго отношение към целия свят около него. Преходното вече не го привлича само заради самото себе си, както по-рано; то става за

него освен това член и образ на вечното. И той се научава да обича това вечно, което живее във всички неща. То му става близко, както преди му е било близко преходното. И чрез това той не се отчуждава от живота, а само се научава да цени всяко нещо според неговото истинско значение. Дори суетният блясък на живота няма да мине покрай него, без да остави следа; но човекът, като търси духовното, вече не се изгубва в него, а познава колко ограничена е неговата стойност. Той го вижда в правилната светлина. Лош познаващ е онзи, който би искал да ходи само по облачните висини и покрай това би изгубил живота. Истинският познаващ ще умее от височината на своя връх, чрез ясен обзор и правилно усещане за всичко, да постави всяко нещо на неговото място.

Така пред познаващия се открива възможността да не следва вече единствено непредвидимите влияния на външния сетивен свят, които насочват волята му ту насам, ту натам. Чрез познанието той е видял вечната същност на нещата. Чрез преобразяването на своя вътрешен свят той има в себе си способността да възприема тази вечна същност. За познаващия следните мисли придобиват освен това особена важност. Когато действа от самия себе си, той съзнава, че действа от вечната същност на нещата. Защото нещата изказват в него тази своя същност. Следователно той действа в смисъла на вечния световен ред, когато дава посоката на това свое действие, изхождайки от вечното, което живее в него. Чрез това той вече не съзнава себе си само като тласкан от нещата; той знае, че ги тласка според законите, вложени в самите тях, които са станали законите на собственото му същество. – Това действие отвътре може да бъде само идеал, към който човек се стреми. Достигането на тази цел е още много далеч. Но познаващият трябва да има волята да вижда ясно този път. Това е неговата воля за свобода. Защото свободата е действие от самия себе си. А от самия себе си има право да действа само онзи, който черпи подбудите от вечното. Едно същество, което не прави това, действа според други подбуди, а не според вложените в нещата. Такова същество се противопоставя на световния ред. И тогава този ред трябва да надделее над него. Това означава: в крайна сметка не може да се случи онова, което то предначертава на

своята воля. То не може да стане свободно. Произволът на отделното същество унищожава сам себе си чрез въздействието на своите дела.

* * *

Който може да въздейства по такъв начин върху своя вътрешен живот, той напредва от степен към степен в познанието на духа. Плодът на неговите упражнения ще бъде, че пред неговото духовно възприемане ще се открият известни прозрения за свръхсетивния свят. Той се научава как са замислени истините за този свят; и ще получи потвърждението им от собствения си опит. Когато е изкачена тази степен, тогава към него пристъпва нещо, което може да стане преживяване само по този път. По начин, чието значение едва сега може да му стане ясно, „великите духовни ръководни сили на човешкия род“ му дават така наречената посвещение (инициация). Той става „ученик на мъдростта“. Колкото по-малко човек вижда в такова посвещение нещо, което се състои в някакво външно човешко отношение, толкова по-правилна ще бъде представата, която човек си съставя за него. Тук може само да се загатне какво става сега с познаващия. Той получава нова родина. С това той става съзнателен жител на свръхсетивния свят. Изворът на духовното прозрение сега се влива в него от по-висше място. Светлината на познанието сега вече не му свети насреща отвън, а той самият бива пренесен в изворната точка на тази светлина. В него загадките, които светът задава, получават нова светлина. Отсега нататък той вече не говори с нещата, които са оформени от духа, а със самия оформящ дух. Тогава, в мигове на познание на духа, собственият живот на личността е налице вече само за да бъде съзнателен образ на вечното. Съмненията в духа, които преди можеха още да възникват в него, изчезват; защото може да се съмнява само онзи, когото нещата мамят относно действащия в тях дух. И тъй като „ученикът на мъдростта“ е в състояние да води разговор със самия дух, за него изчезва и всеки погрешен облик, в който преди си е представял духа. Погрешният облик, в който човек си представя духа, е суеверие. Посветеният е над суеверието, защото знае какъв е истинският облик на духа. Свобода от предразсъдъците на личността, на съмнението и на суеверието – това са белезите на онзи, който по пътя на познанието се е издигнал до ученичество.

Не бива това сливане на личността с всеобхватния духовен живот да се смесва с такова разтваряне на личността във „Вседуха“, което я унищожава. Такова „изчезване“ не настъпва при истинското развитие на личността. Тя остава запазена като личност в отношението, в което встъпва с духовния свят. Настъпва не преодоляване, а по-висше оформяне на личността. Ако човек иска сравнение за това съвпадане на отделния дух с Вседуха, той не може да избере сравнението с различни кръгове, които се сливат в един, за да изчезнат в него, а трябва да избере образа на много кръгове, всеки от които има съвсем определен цветови нюанс. Тези различно оцветени кръгове се наслагват един върху друг, но всеки отделен нюанс остава да съществува в цялото на своята същност. Нито един от тях не губи пълнотата на своите собствени сили.

По-нататъшното описание на „пътя“ няма да бъде дадено тук. То е дадено, доколкото това е възможно, в моята „Тайната наука“, която представлява продължението на тази книга.

Казаното тук за духовния път на познанието може твърде лесно, при погрешно схващане, да подведе някого да види в него препоръка за такива душевни настроения, които носят със себе си отвръщане от непосредственото радостно и дейно преживяване на битието. Срещу това трябва да се подчертае, че онова настроение на душата, което я прави годна да преживява непосредствено действителността на духа, не може да бъде разпространено като общо изискване върху целия живот. Изследователят на духовното битие може да придобие властта да привежда душата за това изследване в необходимата за него откъснатост от сетивно възприемаемата действителност, без тази откъснатост да го прави като цяло човек, чужд на света. – От друга страна, обаче трябва да се признае също, че познаването на духовния свят – не само такова чрез поемане по пътя, но и такова чрез схващане на духовнонаучните истини с непредубедения здрав човешки разсъдък – води и до по-висока нравствена степен на живота, до вярно познание на сетивното битие, до сигурност в живота и до вътрешно душевно здраве.

Бележки

(1) Именно от това указание може да се види, че при изискването за „безрезервна отдаденост“ не става дума за изключване на собственото съждение или за отдаденост на сляпа вяра. Подобно нещо спрямо едно дете наистина не би имало смисъл.

Отделни бележки и допълнения

Към с. 35. Да се говори за „жизнена сила“, доскоро се смяташе за белег на ненаучен ум. В наши дни тук-там и в науката отново започват да не се отнасят отрицателно към идеята за такава „жизнена сила“, каквато е била приемана в по-стари времена. Но който прозира хода на научното развитие в наши дни, все пак ще види по-последователната логика у онези, които с оглед на това развитие не искат и да чуят за „жизнена сила“. „Жизнената сила“ съвсем не спада към онова, което днес наричат „природни сили“. И който не иска да премине от мисловните навици и начините на представяне на днешните науки към по-висши, той не би трябвало да говори за „жизнена сила“. Едва начинът на мислене и предпоставките на „духовната наука“ правят възможно да се пристъпи без противоречие към такива неща. Също и такива мислители, които искат да изградят възгледите си на чисто естественонаучна почва, в наши дни са изоставили вярата, която през втората половина на XIX век и при обяснението на жизнените явления искаше да признава само такива сили, които действат и в неживата природа. Книгата на толкова значим природоизследовател като Оскар Хертвиг, „Възникването на организмите. Опровержение на Дарвиновата теория за случайността“, е научна изява, чиято светлина се вижда надалеч. Тя противоречи на предположението, че единствено физическите и химическите закономерни връзки могат да оформят живото. – Значимо е също, че в така наречения неовитализъм се налага възглед, който отново признава при живото особени силови въздействия, подобно на по-старите привърженици на „жизнената сила“. – Но никой няма да стигне в тази област по-далеч от призрачно абстрактни понятия, ако не може да признае, че

онова, което действа в живота отвъд неорганичните сили, може да бъде достигнато само във възприятие, което се издига до съзерцаване на нещо свръхсетивно. Важното не е естественонаучното познание, насочено към неорганичното, да бъде продължено еднородно в областта на живота, а да се извоюва познание от друг род.

Към с. 36. Когато тук се говори за „сетиво за допир“ у нисшите организми, с тази дума не се има предвид онова, което в обичайните описания на „сетивата“ се обозначава с този израз. Дори от гледна точка на духовната наука срещу правомерността на този израз би могло да се възрази много. Тук със „сетиво за допир“ по-скоро се има предвид общо долавяне на външно впечатление, за разлика от особеното долавяне, което се състои във виждането, чуването и т.н.

Към с. 36–60. Може да изглежда, че членението на човешката същност, дадено в тези изложения, почива на чисто произволно разграничаване на части в рамките на единния душевен живот. В отговор на това трябва да се подчертае, че в единния душевен живот това членение има значение, подобно на онова, което има появата на седемте цветни нюанса на дъгата при преминаването на светлината през призма. Онова, което физикът извършва за обяснението на светлинните явления, като изучава това преминаване и седемте цветни нюанса, които го съпътстват, това по съответен начин извършва духовният изследовател за душевната същност. Седемте члена на душата не са просто разграничения на абстрахиращия разсъдък. Те не са такива, както не са и седемте цвята спрямо светлината. И в двата случая разграничението почива на вътрешната природа на фактите. Само че седемте члена при светлината стават видими чрез външно приспособление, а седемте члена на душата – чрез съобразното с духа разглеждане, насочено към същността на душата. Истинската същност на душата не може да бъде схваната без познанието на това членение. Защото чрез трите члена – физическо тяло, жизнено тяло, душевно тяло – душата принадлежи на преходния свят; чрез другите четири члена тя се корени във вечното. В „единната душа“ преходното и вечното са неразличимо свързани. Ако човек не прозира членението, той не може да опознае отношението на душата към целокупния свят. Може да се използва и още едно сравнение.

Химикът разлага водата на водород и кислород. Тези две вещества не могат да се наблюдават в „единната вода“. Но те имат своя собствена същност. И водородът, и кислородът образуват съединения с други вещества. Така при смъртта трите „нисши члена на душата“ влизат в съединения с преходната световна същност; четирите висши се включват във вечното. Който се възпротивява да навлезе в членението на душата, прилича на химик, който не би искал и да чуе за разлагането на водата на водород и кислород.

Към с. 43. Духовнонаучните изложения трябва да се разбират съвсем точно. Защото те имат стойност само в точното изковаване на идеите. Който например в изречението: „Те (усещанията и т.н.) не се протъкават при него (а именно при животното) със самостоятелни, излизащи отвъд непосредственото преживяване мисли“ остави без внимание думите „самостоятелни, излизащи отвъд непосредственото преживяване“, той лесно би могъл да изпадне в заблуждението, че тук се твърди, че в усещането или в инстинктите на животните не се съдържат мисли. Но истинската духовна наука стои тъкмо на почвата на познание, което казва, че целият вътрешен живот на животните (както и цялото битие изобщо) е протъкан от мисли. Само че мислите на животното не са самостоятелни мисли на „Аз“, който живее в животното, а са мислите на животинския групов Аз, който трябва да се разглежда като същество, владеещо животното отвън. Този групов Аз не е налице във физическия свят като Аза на човека, а въздейства навътре в животното от душевния свят, описан на с. 90 и сл. (По-подробно за това може да се намери в моята „Тайната наука“.) При човека важното е мислите в него да придобият самостоятелно битие, да се преживяват и душевно – не опосредствано, в усещането, а непосредствено, като мисли.

Към с. 48. Когато се казва, че малките деца казват: „Карл е послушен“, „Мари иска да има това“, трябва добре да се има предвид, че е важно не толкова колко рано децата употребяват думата „Аз“, колкото кога свързват с тази дума съответната представа. Когато децата чуват думата от възрастните, те може и да я употребяват, без да имат представата за „Аз“. Но това, че думата най-често се употребява късно, наистина сочи към важен факт на развитието, а именно към

постепенното разгръщане на представата за Аза от смътното чувство за Аз.

Към с. 52 и 53. В моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“ и в моята „Тайната наука“ е описана същинската същност на „интуицията“. При неточно вникване в нещата лесно би могло да се открие противоречие между употребата на тази дума в двете книги и онази, която се среща в тази книга на с. 52. То не съществува за онзи, който точно има предвид, че онова, което от духовния свят се разкрива чрез интуицията в пълна действителност за свръхсетивното познание, в своето най-нисше откровение се възвестява на Духа-Себе така, както външното битие на физическия свят – в усещането.

Към с. 61 и сл. За „Прераждане на духа и съдба“. По отношение на изложенията в този раздел трябва да се има предвид, че тук е направен опит да се получат представи за това доколко този човешки живот и неговата съдба сочат отвъд себе си към повторни земни животи, като се изхожда от самото мисловно разглеждане на човешкия жизнен път, без оглед на духовнонаучните познания, както те са представени в другите раздели. Тези представи съвсем естествено ще трябва да изглеждат твърде съмнителни на онзи, който намира за „твърдо обосновани“ само обичайните представи, насочени към отделния живот. Но би трябвало да се има предвид и това, че даденото тук изложение се стреми да обоснове мнението, че такъв обичаен начин на представяне именно не може да доведе до познания за причините на жизнения път. Затова трябва да се търсят други представи, които привидно противоречат на обичайните. А тези други представи човек не търси само тогава, когато по принцип отказва да прилага мисловното разглеждане към ход на процеси, който може да бъде схванат само душевно, така, както го прилага към ход, който се извършва във физическото. При такъв отказ например не се отдава значение на факта, че удар на съдбата, който засяга Аза, се оказва в усещането сроден със сблъскването на спомен с преживяване, сродно на спомненото. Но който се опита да възприеме как наистина се преживява ударът на съдбата, той може да различи това преживяване от твърденията, които трябва да възникнат, когато човек заеме гледната си точка във външния свят и поради това всяка

жива връзка на удара с Аза естествено отпада. За такава гледна точка ударът изглежда или като случайност, или като нещо, определено отвън. Тъй като има и такива удари на съдбата, които, така да се каже, представляват първо намесване в човешкия живот и които едва по-късно ще покажат своите последици, изкушението да се обобщи онова, което важи за тях, и изобщо да не се обръща внимание на друга възможност, е толкова по-голямо. Човек започва да обръща внимание на това едва когато житейският опит насочи способността му за представи в посока, каквато се среща у приятеля на Гьоте Кнебел, който пише в едно писмо: „При точно наблюдение ще се установи, че в живота на повечето хора има известен план, който чрез собствената им природа или чрез обстоятелствата, които ги водят, им е като че ли предначертан. Колкото и разнообразни и променливи да са състоянията на техния живот, накрая все пак се показва едно цяло, в което личи известна вътрешна съгласуваност... Ръката на определена съдба, колкото и скрито да действа, също се показва точно, независимо дали е подбудена от външно въздействие, или от вътрешен порив; дори противоречиви причини често се движат в нейната посока. Колкото и объркан да е ходът, през него винаги прозират основание и посока.“ Срещу такова наблюдение лесно могат да се изтъкнат възражения, особено от такива личности, които не искат да се впускат в наблюдаването на душевните преживявания, от което то произхожда. Но авторът на тази книга смята, че в изложенията за повторните земни животи и съдбата е очертал точно границите, в рамките на които могат да се образуват представи за причините на оформянето на живота. Той е посочил, че възгледът, към който насочват тези представи, се определя от тях само „силуетно“, че те могат само мисловно да подготвят за онова, което трябва да бъде намерено по духовнонаучен път. Но тази мисловна подготовка е вътрешна душевна дейност, която, ако не преценява погрешно своя обсег, ако не иска да „доказва“, а иска само да „упражнява“ душата, прави човека непредубедено възприемчив към познания, които без такава подготовка му изглеждат глупави.

Към с. 96. За онова, което в тази книга, в по-късната глава „Пътят на познанието“, се казва само накратко за „духовните органи за

възприятие“, може да се намери подробно изложение в моите книги „Как се постигат познания за висшите светове?“ и в моята „Тайната наука“.

Към с. 122. Би било неправилно, ако поради това, че в духовния свят няма „покой, пребиваване на едно място, каквито има във физическия свят“, човек би искал да приеме в него някакво неспирно безпокойство. Там, където „първообразите са творящи същества“, наистина няма онова, което може да се нарече „покой на едно място“, но затова пък има онзи покой, който е от духовен род и който е съвместим с дейна подвижност. Той може да се сравни със спокойното удовлетворение и блаженство на духа, които се разкриват в действието, а не в бездействието.

Към с. 127 и 129. Думата „намерения“ трябва да се употребява по отношение на движещите сили на световното развитие, макар че с това се дава повод за изкушението тези сили да се представят просто такива, каквито са човешките намерения. Това изкушение може да се избегне само ако при такива думи, които все пак неизбежно трябва да бъдат взети от областта на човешкия свят, човек се издигне до такова тяхно значение, в което от тях е отнето всичко тясно ограничено човешко, което имат, но затова пък им е дадено онова, което човекът приблизително им дава в онези случаи от своя живот, когато, така да се каже, се издига над самия себе си.

Към с. 128. Повече за „духовното слово“ може да се намери в моята „Тайната наука“.

Към с. 144. Когато на това място се казва: „... той може да определя посоката за бъдещето, изхождайки от вечното“, това е указание за особения род на човешкото душевно състояние в съответното време между смъртта и новото раждане. Един удар на съдбата, който сполетява човека в живота на физическия свят, може за душевното състояние на този живот да изглежда, че носи в себе си нещо съвсем противно на волята на човека: в живота между смъртта и раждането в душата властва сила, подобна на волята, която дава на човека посоката към преживяването на този удар на съдбата. Душата, така да се каже, вижда, че от предишни земни животи ѝ е останало някакво несъвършенство. Едно несъвършенство, което произтича от

некрасиво дело или от некрасива мисъл. В душата между смъртта и раждането възниква подобният на волята импулс да изравни несъвършенството. Затова тя приема в своето същество тенденцията в по-нататъшния земен живот да се хвърли в нещастие, за да може, като го изстрада, да постигне изравняването. След раждането във физическото тяло душата, която бива сполетяна от удар на съдбата, не подозира, че в чисто духовния живот преди раждането сама си е дала посоката към този удар на съдбата. Така онова, което от гледна точка на земния живот изглежда напълно нежелано, е пожелано от душата в свръхсетивното. „Изхождайки от вечното, човекът сам си определя бъдещето."

Към с. 158 и сл. Главата на тази книга „За мисловните форми и човешката аура" е може би онази, която най-лесно дава повод за недоразумения. Враждебните чувства намират тъкмо в тези изложения най-добрите поводи за своите възражения. Например наистина е твърде близко до ума да се поиска твърденията на ясновидеца в тази област да бъдат доказани чрез опити, които отговарят на естественонаучния начин на представяне. Може да се поиска известен брой хора, които твърдят, че съзират духовното на аурата, да застанат срещу други хора и да оставят тяхната аура да въздейства върху тях. Тогава ясновидците да кажат какви мисли, усещания и т.н. съзират като аура у наблюдаваните хора. Ако тогава техните данни съвпадат помежду си и ако се окаже, че наблюдаваните хора действително са имали посочените от ясновидците усещания, мисли и т.н., тогава човек бил готов да повярва в съществуването на аурата. Това без съмнение е мислено съвсем естественонаучно; но тук трябва да се има предвид следното: Работата на духовния изследовател върху собствената душа, която му дава способността за духовно съзерцание, е насочена именно към придобиването на тази способност. Дали той тогава в отделен случай ще възприеме нещо в духовния свят и какво ще възприеме, това не зависи от него. То му се влива като дар от духовния свят. Той не може да го изтръгне насила, трябва да чака, докато му бъде даден. Неговото намерение да предизвика възприятието никога не може да бъде сред причините за настъпването на това възприятие. А тъкмо това намерение естественонаучният начин

на представяне изисква за експеримента. Но на духовния свят не може да се заповядва. За да се осъществи опитът, той би трябвало да бъде предприет откъм духовния свят. В него някое същество би трябвало да има намерението да разкрие мислите на един или повече хора на един или повече ясновидци. Тези ясновидци тогава би трябвало да бъдат събрани за наблюдението чрез „духовен подтик“. Тогава техните данни съвсем сигурно биха съвпаднали помежду си. Колкото и парадоксално да изглежда всичко това за чисто естественонаучното мислене, то все пак е така. Духовните „експерименти“ не могат да се осъществят като физическите. Когато например ясновидецът бъде посетен от непознато за него лице, той не може просто така да си „постави за цел“ да наблюдава аурата на това лице. Но той съзира аурата, когато в духовния свят има повод тя да му се разкрие. – С тези няколко думи се цели само да се посочи недоразумението в загатнатото по-горе възражение. Онова, което духовната наука трябва да изпълни, е да посочи по какъв път човек стига до съзерцаването на аурата; по какъв път, значи, той сам може да си набави опита за нейното съществуване. Следователно науката може да отговори на онзи, който иска да познае, само: приложи условията на съзерцаването към собствената си душа и ще съзреш. Да видиш изпълнено горното изискване на естественонаучния начин на представяне, наистина би било по-удобно; но който го поставя, показва, че не се е осведомил наистина и за най-първите резултати на духовната наука. С описанието на „човешката аура“, дадено в тази книга, не се целеше да се угоди на жаждата за сензации, насочена към „свръхсетивното“, която по отношение на духовния свят се обявява за удовлетворена само тогава, когато ѝ се покаже като „дух“ нещо, което в представата не се различава от сетивното, при което, значи, тя със своето представяне може удобно да остане в това сетивно. Казаното на с. 158 и 159 и сл. за особения начин, по който трябва да се представя ауричният цвят, все пак би могло да предпази това описание от такова недоразумение. Но онзи, който се стреми към правилно разбиране в тази област, трябва също да прозре, че човешката душа по необходимост поставя пред себе си духовното – не сетивното – съзерцание на ауричното, когато преживява духовното и душевното. Без

такова съзерцание преживяването остава в несъзнаваното. Не бива да се бърка образното съзерцание със самото преживяване; но трябва също да е ясно, че в това образно съзерцание преживяването намира напълно точен израз. Съвсем не израз, който съзерцаващата душа би създала произволно, а такъв, който сам се образува в свръхсетивното възприемане. – В наши дни ще простят на природоизследовател, ако се почувства подбуден да говори за един вид „човешка аура“ така, както прави проф. д-р Мориц Бенедикт в своята книга „Учение за пръчката и махалото“. „Има хора, макар и малко на брой, които са ‚приспособени към тъмнината‘. Една относително по-голяма част от това малцинство вижда в тъмнината много обекти без цветове и само относително много малко виждат обектите и оцветени... Голям брой учени и лекари бяха изследвани в моята тъмна стая от моите двама класически ‚приспособени към тъмнината‘..., и у изследваните от тях не можеше да остане никакво основателно съмнение в правилността на наблюдението и описанието... Приспособените към тъмнината, които възприемат цветове, виждат отпред челото и темето сини, останалата дясна половина също синя, а лявата червена или някои... оранжевожълта. Отзад има същото разделение и същото оцветяване.“ Но на духовния изследовател няма да простят толкова лесно, че говори за „аура“. Тук обаче не се цели нито да се вземе каквато и да е позиция по тези изложения на Бенедикт – които спадат към най-интересните в съвременното природознание, – нито да се използва евтин повод, какъвто някои толкова охотно използват, за да „извинят“ духовната наука чрез естествознанието. Целеше се само да се посочи как в един случай природоизследовател може да стигне до твърдения, които не са съвсем несходни с твърдения на духовната наука. При това обаче трябва също да се подчертае, че аурата, която се схваща духовно и за която става дума в тази книга, е нещо съвсем различно от онази, която се изследва с физически средства и за която става дума у Бенедикт. Човек, разбира се, се отдава на груба заблуда, ако мисли, че „духовната аура“ може да бъде нещо, което се изследва с външни естественонаучни средства. Тя е достъпна само за духовното съзерцание, което е минало през пътя на познанието (както той е описан в последната глава на тази книга). Но би почивало на

недоразумение и ако някой изтъкне, че действителността на духовно възприеманото трябва да бъде доказана по същия начин, както тази на сетивно възприеманото.